

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

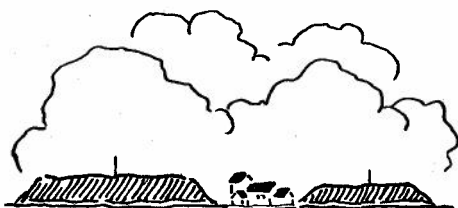
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1971

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Omslaget viser Jellinghøjene og kirken.
Efter litografi fra slutningen af 1820erne.
Se side 61.

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1971

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S
KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtmand A. Wamberg, Vejle (formand).

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

Redaktionssekretær *Axel Rude*, Vejle.

INDHOLD
1971

	Side
<i>Olaf Aastrup</i> : Er Gudenå-kulturen også en kystkultur?	9
<i>Jens Heltoft</i> : Jelling og et glemt stednavn.....	32
<i>Marie Christensen</i> : Nogle småtræk fra Kolding— Fredericiaegnen i 3 års krigen og 1864	105
<i>Chr. R. Jansen</i> : De fattige og fattigvæsenet i Hornstrup sogn fra ca. 1860 til ca. 1900	113
Nekrologer:	
<i>Sigvard Skov</i> : Harald O. Grau	162
<i>Sigvard Skov</i> : P. Zoffmann	164
Anmeldelser	166
Regnskab 1970—71	170
Årsmøde 1971	172

BIOGRAFISKE DATA OVER BIDRAGYDERNE
TIL VEJLE AMTS ÅRBOG 1971:

Olaf Aastrup, Vejle.

F. 22. oktober 1901 i Jelling, student (m/n) Vejle 1920. Lærer-eksamen 1923, ansat ved skolevæsenet i Vejle 1926, fra 1947 som viceskoleinspektør ved Nyboesgade skole og fra 1969 souchef ved samme skole.

Historisk skribentvirksomhed: 1954 medarbejde ved »Vinding sogns historie« (bl. a. sognets oldtidshistorie). 1959 Vejle amts årbog: »Den lille Jellingestens oprindelige plads«, KUML: »Sydhøjen«. 1960 Vejle Amts Årbog: »Interglaciare bopladser i Vejleegnen«. 1964 Vejle Amts Folkeblad: KUBL (Kronik bl. a. om den lille runesten).

Jens Andreas Thomsen Heltoft, Virum.

F. 19. december 1889 Heltoftgård, Outrup sogn ved Varde. Lærereksamen Jelling 1910. Specialuddannelse (årskursus m. m.) i historie og dansk. Lærer Hoven Kvindehøjskole 1910—12, Jelling by- og seminarieskole 1913—23, Viborg 1923—32, overlærer (skoleinspektør) Haslev 1932—59 samt leder af praktikundervisningen ved Haslev seminarium. — Medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sorø amt 1932—59, formand for redaktionsudvalget 1936, desuden formand for styrelsen 1957. — Har skrevet: Kongesædet i Jelling, 1957. Gårde og slægter (privattryk), 1968. Artikler i amtsårbøger, bl. a.: Af Jelling sogns historie, V. A. Å. 1922. Tørrild herred. En herredsbeskrivelse og dens forfatter, sst. 1923. Folkeliv og folketro for 100 år siden (i Midtsjælland) Sorø Amts Årbog 1936. Gamle ord og talemåder, sst. 1940. H. C. Andersen på Gisselfeld og Bregentved, sst. 1951. Svantevittemplet i Arkona, sst. 1960. Skolebogsforfatter.

Christian R. Jansen, Århus.

F. 14. januar 1945 i Sønderborg, student 1964 (Sønderborg statsskole). Mag. art. (historie) 1971 (Århus universitet). Arkivar ved Erhvervsarkivet, Statens Erhvervshistoriske Arkiv 1971.

Marie Christensen, Kolding.

F. 16. april 1899 i Kolding, student Kolding 1917, cand. theol. 1924, cand. mag. 1930. Har skrevet: »Hans Tausen«, 1942, Chr. Christensen: »Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl«, 1963. Afhandlinger i bl. a. »Vartovbogen« 1950, »Årsskrift for Borrehus« 1956, V. A. Å. 1964. Medarbejder ved »Dansk Kirketidende« og »Krist. Pressebureau«. Kronikker i dagspressen. Modtog 1964 »Christian Poulsen-Prisen« for afhandling om 1864. Undervisning på bl. a. Rødding Højskole 1925, forskellige københavnske skoler 1930—38, F. O. F.'s aftenhøjskole.

Otto Asmus Thomsen, København.

Se Vejle Amts Årbog 1969.

Sigvard Skov, Kolding.

Se Vejle Amts Årbog 1966.

A. M. Wamberg, Vejle.

Se Vejle Amts Årbog 1970.

ER GUDENÅ-KULTUREN OGSÅ EN KYSTKULTUR?

Af *Olaf Aastrup*.

Blandt de langt over 150 bopladsområder, jeg har konstateret på Vejle Fjords sydside fra Skibet til Trelde Næs¹⁾, er der flere Gudenå-bopladser.*)

To af dem, Skibet III og V, ligger meget nær ved det oprindelige udløb for Vejledalsåen, den ene nord for, den anden syd for åmundingen. To andre, Paddekjær III og IV, ligger ved skovskrænterne ned mod engene NO for Nr. Vilstrup, altså ved sydkysten af den vig eller inderfjord, der var vest for Vilstrupholm, Holmen og Gåsbanke, men denne fortidige beliggenhed tænker man i dag mindre over, når man ser stedet, da fjorden her for længst er omdannet til engstrækninger.

Anderledes forholder det sig med bopladserne Hvidbjerg V, Skulderbæk VII og Jubæk XII, der alle tre ligger ved Yderfjorden kun ganske kort fra den åbne kyst, og det er disse tre bopladser, der her skal gøres til genstand for en nærmere omtale.

I oversigten over fundene fra de tre bopladser (se side 24 og 25) er der for de to bopladser, Hvidbjerg V og Jubæk XII, foretaget en dobbelt opdeling af fundmaterialet, dels en adskillelse mellem de enkelte ekskursioners fundresultater, dels en opdeling i makrolitiske og mikrolitiske redskaber.

Under omtalen af materialet fra de enkelte bopladser skal jeg gøre nærmere rede for denne opdeling.

*) De ved bopladserne anførte tal refererer til min private journal.

HVIDBJERG V (V 151).²⁾

Under en ekskursion med Naturhistorisk Forening, Vejle, den 26. juni 1940 opdagede jeg tilstedeværelsen af en stenalderboplads på selve »Hvidbjerg«et. Fundet af en boplads i dette fuldkomment nøgne, sandede terrain var så overraskende, at jeg, så hurtigt jeg fik lejlighed til det, undersøgte lokaliteten nærmere, ligesom jeg flere gange senere har foretaget indsamling på stedet³⁾.

Ikke mindre overraskende var imidlertid den erkendelse, jeg kom til allerede under selve arbejdet i marken (opsamlingen) og senere fik bekræftet under ordningen og undersøgelsen af det indsamlede materiale, nemlig den, at bopladsen må betegnes som en *Gudenå-boplads*⁴⁾, og at man altså her — for at ud-

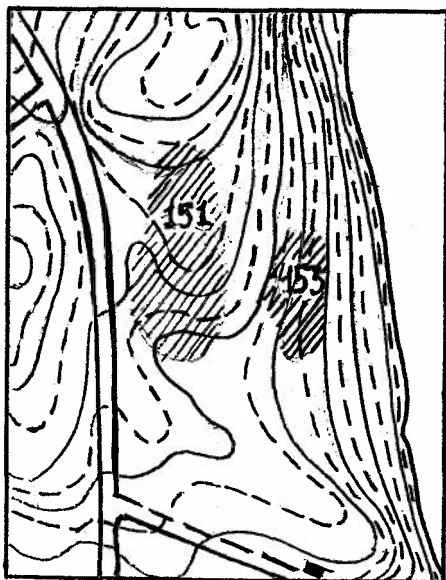

Fig. 1. Bopladsen ved Hvidbjerg V.

trykke det paradoksalt — står over for en »indlandsboplads« ved kysten. Der var nemlig før opdagelsen af Hvidbjerg V kun offentliggjort en ganske kort meddelelse om fundet af en boplads ved Venøbugten med et inventar, der viste en blanding af Ertebølle- og Gudenåkultur⁵).

Bopladsen ligger som nævnt på »Hvidbjerg«, på et plateau i 18—20 meters højde over havet (kote 50—70), mellem Hvidbjergvejen og den stejle skråning mod kysten.

Kortet angiver bopladsområdet beliggenhed. Det bemærkes, at sommerhusbebyggelsen på og omkring bopladsen er udeladt.

Af kortet vil man se, at der på skråningen øst for Hvidbjerg V findes et mindre bopladsområde, V 153. Det har ingen betydning i denne forbindelse.

For at anskueliggøre højdeforholdene vises nedenfor en terrainprofil lagt langs en linie, der går øst—vest med det vestligste punkt ca. 500 meter nord for Gårslevvejen.

Jordbunden består af tertiært glimmersand uden andre kvartære aflejringer (istidsaflejringer) end en

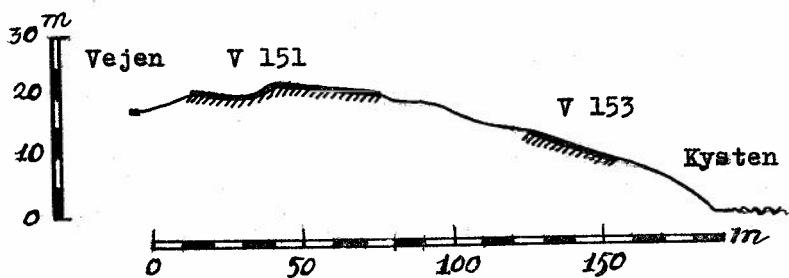

Fig. 2. Profil af terrainforholdene ved V 151.

påfaldende mængde flint og kiselagtige sandsten. Kun på Hvidbjergs højeste punkt, nord for bopladsen, findes der et ganske tyndt lag moræneler⁶).

Ca. 10 cm under overfladen findes der hist og her blysand, og flere steder neden under dette træffer man på et tyndt lag al, hvilket kunne tyde på, at der tidligere på dette nu fuldstændigt vegetationsløse område har været hede eller hedeagtig vegetation, hvilket bedre synes at forklare, at der her har kunnet opstå en boplads, da en overflade som den nuværende ikke frister til længere ophold i al slags vejr. Muligheden af tidligere bevoksning med deraf følgende muldrag kan naturligvis heller ikke udelukkes, idet muldraget så senere er bortført ved fygning. At fygning har fundet sted ses tydeligt på samtlige fundne redskaber, hvis overflade er glatslebne ved sandskornenes slibning⁷).

Bopladsområdet ligger i en afstand af ca. 100 meter fra kysten, medens afstanden til nærmeste ferskvandskilde er ca. 250—300 meter, dersom man da ikke regner med det ved foden af »Hvidbjerg« udsivende ferskvand, der antagelig ikke har kunnet komme i betragtning som ferskvandsforsyning.

Min journal indeholder følgende oplysning om det først indsamlede materiale:

»29. august 1942: Første opsamling på bopladsområdet V 151: 1 grundblok, 1 spånblok, 1 høvlskraber, 1 blokskraber, 1 dolkfragment, 8 flækker, 2 flækkeskrabere med skrå æg, 7 flækker med sideretouche, 8 tykke flækker (trekantflækker, rygflækker), 5 rygflækker med retouche, 6 spidse flækker med sideretouche, 8 flækkestikler, 10 yderflækker, 1 yderflække med retouche, 1 stikkel af yderflække, 7 flækkefragmenter, heraf 4 med retouche, 3 tværflækker⁸), 2 tværflække-

skrabere, 1 dårlig skiveskraber, 6 atypiske skrabere, 5 spånstikler, 22 spånskrabere, ialt 107 stykker.

På den sydlige del af området blev der fundet en mængde mikroliter. Forholdet mellem mikrolitiske og makrolitiske redskaber er ca. 1:2.

Der blev fundet følgende mikrolitiske redskaber: 12 mikroflækker, 3 do. med sideretouche, 9 fragmenter af mikroflækker, 4 spidse mikroflækker, heraf én med ret spids (type A 11)⁹), 3 større »spidser« (type A 9), dog med slagbullen bevaret, men retoucherede, 2 grove spidser (atypiske, i retning af A 2 og A 5b), 3 lanzetter (type 3 a, 3 b og 1 b), 10 smalle trapez'er (heraf 1 stk. type C 9, 4 stk. type C 21 og 4 stk. type C 23, resten atypiske). Ialt 46 stykker.«

For at bekræfte eller afkræfte den ved første undersøgelse af Hvidbjerg-bopladsens indhold opståede formodning: At den sydlige del af bopladsområdet har særligt mikrolitisk præget inventar, og at der altså her skulle være tale om ikke ét men to hinanden i grænseområdet overlappende bopladsområder, foretog jeg de to næste indsamlinger således, at jeg holdt inventaret fra de to dele skarpt adskilt.

Fordelingen af det indsamlede materiale vil kunne ses af fundoversigten.

I Therkel Mathiassens afhandling »Gudenå-kulturen«, 1937,¹⁰) er foretaget en sammenligning mellem de gennemsnitlige, procentvise indhold af Gudenå-bopladserne og Ertebølle- og Ørumå-bopladserne. Tallene er følgende:

	Skive- redskaber %	Flække- redskaber %	Heraf mikrolitiske %
Gudenå-kulturen	11	79	56
Ertebølle-kulturen	18	50	19
Ørumå (yngre stenalder)	42	28	4

Beregner man nu på samme måde for Hvidbjerg-bopladsen for at få et sammenligningsgrundlag udtrykt i tal 1) skiveredskaberne som procentdel af hele inventaret, 2) flækkeredskaber som procentdel af hele inventaret og 3) mikrolitiske flækkeredskaber som procentdel af det samlede antal flækkeredskaber, får man følgende resultat:

	Skive- redskaber %	Flække- redskaber %	Heraf mikrolitiske %
1. Indsamling	5	73	47
Sydlig del	2½	82	46
Nordlig del	14	73	40
Hele området	6½	77	45

Denne todelte indsamling synes at afkræfte formodningen om, at der her er tale om to bopladsområder. Dette synes nemlig umiddelbart at fremgå af en sammenligning mellem tallene for Gudenå-kulturen i Therkel Mathiassens skema og de for Hvidbjerg-bopladsen gældende tal. Tallene for Hvidbjerg-bopladsens skiveredskaber ligger ganske vist for lavt — selv om tallet for den nordlige del synes at tyde på en fra den sydlige del forskellig periode — medens derimod flækkeredskabernes 77 % og 79 % passer fint. De for mikroliterne gældende tal, 45 % og 56 %, må sammenlignes ud fra det forhold, det sen-neolitiske indhold klart afslører, at bopladsområdet har været beboet (mindst) to gange, og at den sen-neolitiske periodes (dolktidens) indblanding af makrolitiske flækker og flækkeredskaber har formindsket mikroliternes procenttal fra 56 til 45.

Det er ikke noget nyt at finde neolitiske redskaber på en Gudenå-boplads. Therkel Mathiassen siger for

eksempel, at der blandt 97 Gudenå-bopladsler med et indhold af over 10 redskaber er fundet neolitiske redskaber på de 34, og at der blandt bopladsler med over 50 redskaber er fundet neolitiske redskaber på de 76 %¹¹).

Ved Hvidbjerg-bopladsens inventar er der især tre ting, der falder i øjnene: Først og fremmest naturligvis de afgjort sen-neolitiske redskaber, derefter at økser fuldstændig mangler i inventarbilledet og endelig, at skiveredskaber kun forekommer som dårlige eller atypiske eksemplarer.

Altså først de sen-neolitiske redskaber og de ting, der muligvis er mellem-neolitiske: Med hensyn til dolktidsformerne synes der ikke at være tale om et tilfældigt indslag. De to dolkfragmenter er afgjort fra sen-neolitisk tid (dolktiden). Til denne kulturperiode synes også to særligt bearbejdede flækker (nr. 373 og 374) at høre samt en flækkeskraber med skrå æg (nr. 371). De to nævnte særligt bearbejdede flækker kan minde noget om forarbejder til jættestuetidens trekantede pilespidser, men synes noget for grove¹²).

En flad spån med påbegyndt fladetilhugning tilhører sikkert samme tid og er måske en påbegyndt, bladformet pilespid¹³). Det kan altså fastslås, at bopladsen også har været beboet i dolktiden.

Dernæst de manglende økser.

At give en forklaring på, hvorfor jeg ikke har fundet én eneste økse på bopladsen udover en enkelt, lille skiveøkse, er ikke let. Man har nemlig ikke den sædvanlige undskyldning at holde sig til, den nemlig, at manglende økser i overfladefund på dyrket jord skyldes den omstændighed, at øksen er det mest iøjnefaldende redskab af hele inventaret. Overfladen på Hvidbjerg er ganske vist så rig på sten, at muligt tilstedeværende

økser let vil kunne forsvinde i mylderet, såfremt der ikke er tale om en systematisk, grundig eftersøgning. Men heller ikke gentagne systematiske eftersøgninger har givet fund af økser eller et nævneværdigt antal af øksefragmenter.

En ung, ivrig amatørarkæolog, daværende student Ole Kristiansen, der tilbragte sine sommerferier på Hvidbjerg, havde foretaget grundige eftersøgninger på V 151 og har været så elskværdig at overlade mig en afskrift af sin journal: Af ialt 559 stykker var der kun 1 kerneøkse (angivet som »forarbejde«), 1 sleben flis af økse og 1 lille krakeleret (varmesprængt) øksefragment.

Ole Kristiansens fund ændrer således intet ved mine resultater. Jeg bringer Ole Kristiansen min bedste tak for ydet hjælp.

Man må altså desværre se bort fra den hjælp ved tidsbestemmelsen, som øksefundene ellers er.

Ser man på de beregnede procenttal, er det lave tal for skiveredskaber ret iøjnefaldende. De skiveredskaber, der findes, er dårlige eksemplarer, der næppe fortjener betegnelsen, og i hvert tilfælde ligger de umådelig langt fra både Gudenå-kulturens karakteristiske, små skiveskrabere og Ertebølle-kulturens store, smukt forarbejdede eksemplarer. Man kunne efter bopladsens beliggenhed vente, at Ertebølle-kulturen ville gøre sin indflydelse gældende, så meget mere som egnen udviser en rigdom af bopladser med rent Ertebølleinventar eller med inventar stærkt præget af Ertebølle-kulturen¹⁴). Men der er på mere end én måde umådelig langt fra Hvidbjerg-bopladsens 6½ % skiver og skiveredskaber til Ertebølle-kulturens 18 %.

En nøjere gennemgang af inventaret viser altså, at

bopladsen kun indeholder redskaber fra Gudenå-kulturen og fra sen-neolitisk tid (dolketiden).

Jeg kan slutte denne redegørelse med at sige følgende: Såfremt bopladsen stammer fra atlantisk tid¹⁵), hvilket en nærmere betragtning af de mikrolitiske redskaber tyder på, har vi i Hvidbjerg V et eksempel på, at *Gudenå-kulturen ikke må betragtes som en decideret indlandskultur¹⁶), men som en kultur, der også kan optræde som en udpræget kystkultur med forholdsvist rent inventar på bopladserne.*

Denne boplads er nemlig ikke den undtagelse, der bekræfter reglen, thi ved Treldekysten har jeg fundet to andre bopladser af ganske tilsvarende indhold, nemlig bopladserne Skulderbæk VII og Jubæk XII¹⁷).

SKULDERBÆK VII (V 20)

Bopladsen ligger på sydsiden af Vejle Fjord, mellem Trelde by og Trelde klint tæt øst for Skulderbæk-dalen. Bopladsområdet, der kun er af ringe udstrækning, ca. 30×30 meter imod Hvidbjerg-bopladsens 150×80 meter, ligger på kote 65 (ca. 20 m o. h.), altså på samme niveau som Hvidbjerg V. Afstanden til stenalderkysten er ca. 300 meter.

Fundoversigten viser, hvad jeg har opsamlet på denne lokalitet, og foretager man samme procentberegning, som omtalt foran, får man følgende resultat:

	Skive- redskaber %	Flække- redskaber %	Heraf mikrolitiske %
Skulderbæk VII	10	80	45

For både skiveredskaber og flækkeredskaber giver det altså meget nær de samme gennemsnitstal, som

Therkel Mathiassen beregnede for Gudenå-boplads (henholdsvis 11 og 79), medens procenttallet for mikrolitiske flækker ligger lidt lavere her end Therkel Mathiassens 56 %, men så afgjort nærmere gennemsnitstallet for Gudenå-kulturen end for Ertebøllekulturens 19 % og Ørums å's 4 %, og det betyder, at Skulderbæk VII ubestrideligt er en kystboplads med Gudenåinventar.

Også her fandt jeg et enkelt typisk sen-neolitisk redskab, en spydspids, men ud fra et enkelt fund kan man naturligvis ikke slutte noget om bosætning i sen-neolitisk tid.

JUBÆK XII (V 116)

Denne boplads ligger ca. 500 meter VSV for Trelde klint på en bakkeknude øst for Jubækdalen, hvis nordlige del i stenalderen dannede en lille bugt, så bopladsen lå umiddelbart ned til kysten. Jordbunden er sandet, og bopladsområdet ligger mellem kote 40 og 50, altså betydeligt lavere end Hvidbjerg V og Skulderbæk VII.

Arealet, der tilhører fhv. landmand Christian Nielsen, Trelde klint, er siden 1959 bebygget med sommerhuse og sine steder stærkt afgravet.

Trelde klint—Trelde Sande-området er rigt på stenalderboplads; alene i Jubæk-området har jeg konstateret 15 større boplads, men af disse er Jubæk XII den eneste, der indeholder Gudenå-inventar.

Allerede efter opdagelsen af bopladsen og den første undersøgelse i sommeren 1941 konstaterede jeg, at der var tale om et betydeligt Gudenå-islæt, og da jeg i 1947—48 havde beskæftiget mig med forholdene på Hvidbjerg V, foretog jeg i sommeren 1952 undersøgelser af bopladsområdet ud fra erfaringerne fra Hvidbjerg.

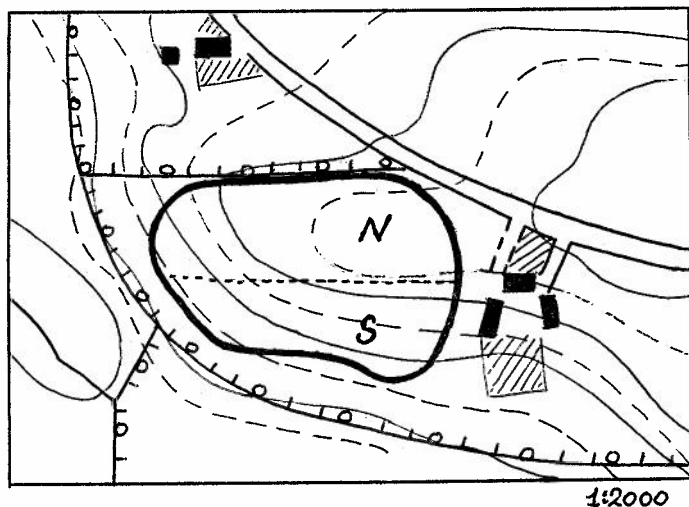

Fig. 3. Kort over boplads V 116.

På kortet (fig. 3) er bopladsområdets grænser angivet ved en fuldt optrukket, kraftig linie; dette område deles ved en omtrent øst—vest gående punkteret linie i to dele, N og S. Denne skillelinie blev fastlagt ud fra det under tidligere opsamling erhvervede kendskab til det mikrolitiske materiales forekomst og følger omtrent plateauets grænse, idet området S ligger på sydskråningen ned mod en af Jubækdalens sidedale.

Inden for hvert af de to områder foretog jeg sammen med min datter, Kamma Varming, flere opsamlinger under de bedst tænkelige forhold. Resultaterne af disse opsamlinger fremgår af fundoversigten. Ialt blev der ved denne to-delte opsamling fundet ca. 225 stykker.

Beregning af den procentvise forekomst af skive-redskaber, flækkeredskaber og mikrolitiske flækker giver følgende resultat:

	Skive- redskaber %	Flække- redskaber %	Heraf mikrolitiske %
1. indsamling	14	53	42
Nordlige del (N)	7½	72	56
Sydlig del (S)	11	56	20
Hele området	9	64	43½

Med hensyn til procenttallene i nordlige del passer de fint for flækkeredskaber og mikrolitiske flækker, 72 mod 79 og 56 mod 56, medens procenttallet for skiveredskaber i lighed med Hvidbjerg V og Skulderbæk VII ligger noget lavere end Gudenå-kulturens 11 %, men alligevel så nær dette gennemsnit, at der heller ikke her er mindste tvivl om, at vi står over for en boplads med Gudenå-kultur inventar.

Det er svært at sige, fra hvilken periode af neolitisk tid det øvrige inventar stammer, kun en enkelt slank pilespids tyder på sen-neolitisk tid, medens et par skafittungepile af type DO II 310—311¹⁸⁾ peger hen på grubekeramisk kultur, altså omkring III. og IV. periode i mellem-neolitisk tid, ca. midten af yngre stenalder¹⁹⁾. At bopladsen har været beboet i mellem-neolitisk tid er sikkert, idet der er fundet tre spåner, der stammer fra slebne økser.

Jeg fristes til for yderligere at anskueliggøre min formodning at slutte denne lille afhandling med en grafisk fremstilling af resultatet af undersøgelserne over de tre bopladsers inventar²⁰⁾.

Opbygger man de enkelte for de respektive bopladsers angivne talværdier (procenttallene for inventaret) som »søjler«, idet man lader hver af de tre grupper 1) skiveredskaber i %, 2) flækkeredskaber i % og 3) mikrolitiske flækkeredskaber i procent af det samlede antal flækkeredskaber repræsentere ved en

Fig. 4. Luftfoto af boplads V 116.

Bopladsområdets nordlige del er den lyse mark midt i billedet.

»søjle«, får man de her viste grafiske figurer, idet jeg for sammenligningens skyld begynder med Therkel Mathiassens tal for Gudenå-kulturen.

Ikke mindst på grundlag af dette diagram fremgår det, at de tre bopladser er Gudenå-bopladser, og at vi altså her tilsyneladende har eksempler på, at *Gudenå-kulturen ikke blot var en decideret indlandskultur* med bopladser ved søer og åer og ikke blot en kultur, der i kystegnene har kunnet påvirke de øvrige, samtidige kulturer, således at man kan finde bopladser som Hansted-bopladserne og Paddekjær-Skibet-

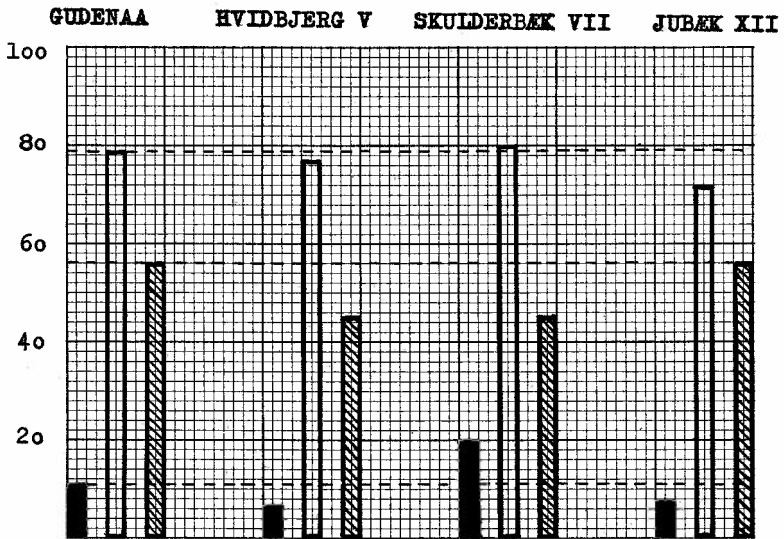

Fig. 5. Grafisk fremstilling af de tre bopladers inventar.

bopladserne ved det inderste af en fjord eller som Venø-bopladsen med gudenåpåvirket inventar, men at den kan optræde som *en udpræget kystkultur med rent inventar*.

Man vil have bemærket, at jeg fastslår denne »kendsgerning«, der tilsyneladende strider mod Therkel Mathiassens teori, med forbehold:

1) At bopladsernes inventar er Gudenå-kulturens er uden for al tvivl.

2) At bopladserne stammer fra atlantisk tid er sandsynligt; og er dette rigtigt, må bopladserne kendetegnes som kystbopladser. Men er de ældre, d. v. s. fra fastlandstiden, bliver forholdet et andet, idet man så må se dem i relation til vandløb og ikke til saltvandskyst.

TILFØJELSE

Skal man forsøge at bestemme alderen på bopladsfund som f. eks. de, der er omtalt i denne afhandling, må man som amatør benytte sig af en af de ældste metoder indenfor dansk oldtidsforskning: Den sammenlignende metode.

Lad mig kort forklare, hvad dette betyder: Gennem de tusinder af udgravninger og fund fra stenalderen er det lykkedes videnskaben at opstille rækker af redskabstyper i kronologisk rækkefølge, d. v. s. at man ved at sammenligne redskabsformer som f. eks. økser, skrabere, pilespidser o. s. v. populært sagt kan anbringe dem i tidsmæssig rækkefølge.

Det er imidlertid ikke så lige til, som det lyder: Ikke blot spiller det enkelte redskabs form en rolle, men man må også tage i betragtning, at en redskabsform meget vel kan gå igen i forskellige kulturperioder. Men ved sammenligning mellem de forskellige kulturperioders redskabssamlinger har man konstateret, at mængden af de enkelte redskabstyper — det vil sige den procentvise mængde — er forskellig fra kulturperiode til kulturperiode. I min afhandling benytter jeg mig f. eks. af sammenligning mellem procenttallene for visse redskabstyper fra Ertebølle-, Ørumå- og Gudenå-kulturerne.

For hver enkelt kulturperiode af stenalderen har man valgt fund, hvis redskabsindhold er typisk for de påældende perioder.

I afhandlingen benytter jeg sammenligning med og omtaler følgende »type«-fund:

1. Ertebølle.

Ertebølle-kulturen omfatter kystboplads, der stammer fra tiden omkring 4000 til 2500 f. v. t., altså fra den sidste del af ældre stenalder.

	Skiveøkser	Kærneøkser Øksefragmenter, ubestemmelige	Spidsråben	Flækkeskrabere ¹⁾	Høv- og blokskrabere	Skiveskrabere	Skiver	Spånskrabere	Flækker										
									Ubearbejdede flækker ²⁾	Flækker m/ sideretouche	Flækkeknive	Flækkestikler og -bor	(Spånstikler)	Flække- fragmenter					
Hvidbjerg V																			
1. Ekskursion ³⁾ : makrolitisk mikrolitisk				2/4	1H	7	22	22	26	12		15	5	7					
2. Ekskursion: makrolitisk mikrolitisk				1/3 1/4	3B 2H	4	14	24	6		7	6	5						
3. Ekskursion: makrolitisk mikrolitisk				1/4	1H	5	9		31	10		34	3	1					
Skulderbæk VII makrolitisk mikrolitisk			2	4/1 2/4	3B	6		15	11	12	3	11		14					
Jubæk XII																			
1. Ekskursion: makrolitisk mikrolitisk	1			1/1 1/2 1/3	1B	11	2	3	14	12		1							
2. Ekskursion: NORD: makrolitisk mikrolitisk				2/1 1/1 1/4 1/6		4	1	4	4	4		3	4	1					
3. Ekskursion: NORD: makrolitisk mikrolitisk				2/3 1/3	2H	3	1	6 6	7	5		13	2 2	3					
NORD ialt: makrolitisk mikrolitisk	1			2/1 2/3 1/1 1/3 1/4 1/6	2H	7	2	10 6	11	9		16	6 2	4					
2. Ekskursion: SYD: makrolitisk mikrolitisk						4	2		6	8		2		1					

1) Flækkeskraberne kendetegnes her på følgende måde:

/1 med udbuet æg, /2 med indbuet æg, /3 med lige æg, /4 med skrå æg, /5 med sidev

2) Til ubearbejdede flækker regnes også ubearbejdede yderflækker og rygflækker.

3) Ekskursionerne refererer til mine besøg på de forskellige bopladsr.

rsigt.

Mikroliter					Tværflække- skræbere (note 1)	Yngre stenalder				Diverse				
Ubearbejdede flækker ²⁾	Flækker m/ side- retouche (atyp)	Flækkeknive	Flækkestikler	Mikrolitter, typiske		Flække- fragmenter	Tyndnakkede økser	Tyknakkede økser	Fragmenter af slebne økser		Dolke	Pilespidsr	Grundblokke	Spånblokke
12	3	6	16	9	2				1F	1	1	1		
26	2	7	24	15	3 3			1	1F		4	1	5 slagsten 13 trapezer, uretoucherede	
13	4	3	7	8	3					1	1	4	3 skivestikler	
16	8	2									2		1 spydspids (dolktid)	
6	7	3	1		1						1			
8	8	1	13								1	2	4 skivestikler, 1 pilespids	
10	6	4	2	4				3		1	1	1	1 fragment af skafftungepil 5 skivebor	
18	14	5	15	15				3		1	1	2	4 skivestikler, 1 pilespids	
2	1	1									1	1	1	1 fragment af skafftungepil 5 skivebor

æg og /6 med dobbelt æg.

Ertebølle-køkkenmøddingen, der har givet kulturen navn, ligger omtrent midt på Himmerlands vestkyst mod Limfjorden. Denne køkkenmødding blev undersøgt af Nationalmuseet i årene 1893—97.

2. Ørum å.

Betegnelsen stammer fra et »type«-fund ved Ørum å i Østdjursland. Dette fund stammer fra yngre stenalderens midterste periode, jættestuetiden, omkring 2300—2000 f. v. t.

3. Gudenå.

Man har ganske naturligt knyttet Gudenåens navn til denne kulturperiode, fordi de første bopladser fra denne tid blev fundet langs Gudenåen af lærer Frode Kristensen fra Tørring.

Af andre amatørarkæologer, der har haft stor betydning for undersøgelsen af Gudenå-bopladser, må fremhæves landmand Chr. Hull, Ny Vissing-kloster. Hans samling er i dag bevaret i Gudenåmuseet ved Gl. Ry.

Gudenå-kulturen er meget udstrakt i tid, idet

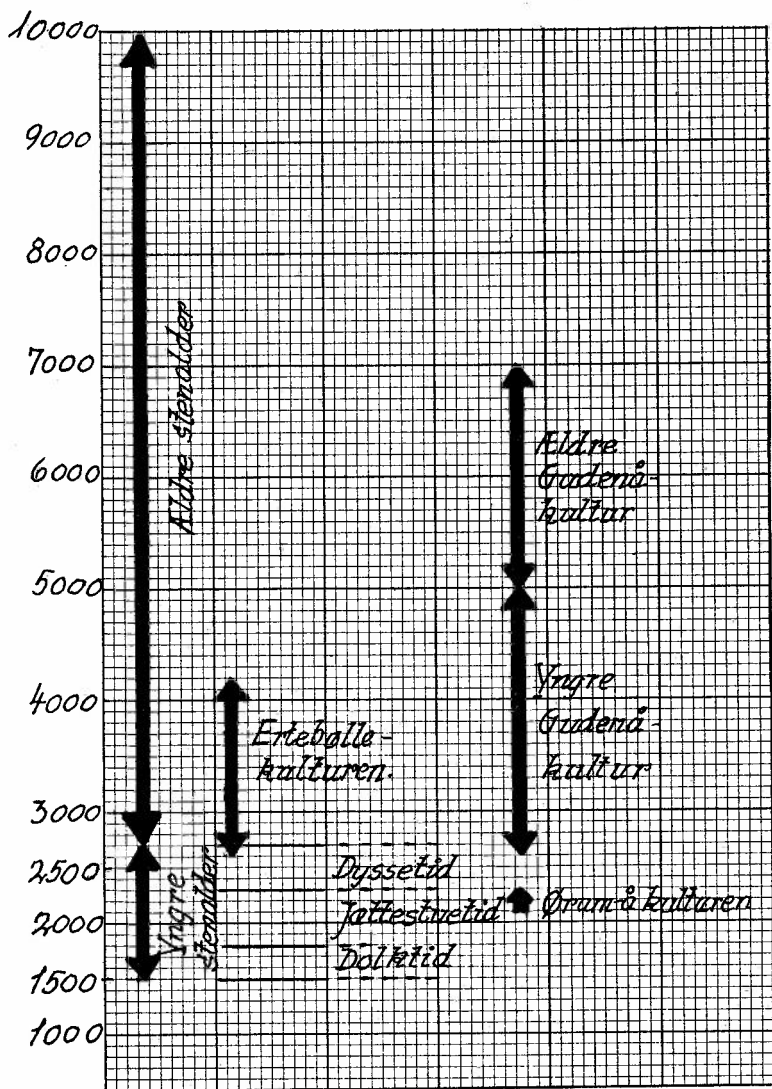
a. Ældre Gudenå-kultur strækker sig fra ca. 7000 til 5000 f. v. t., og

b. Yngre Gudenå-kultur varer fra ca. 5000 til 2400 f. v. t.

Det vil altså sige, at Gudenå-kulturen strækker sig over godt og vel den sidste halvdel af ældre stenalder plus et lille stykke ind i yngre stenalder.

På tidsskemaet, der her er noget forenklet, vil man let se ikke blot, hvornår de enkelte kulturer optræder, men også hvorledes de enkelte kulturperioder griber ind over hinanden.

TIDSSKEMA

Efter noterne er anført en ordforklaringsliste med forklaring til nogle af de i afhandlingen forekommende ord og udtryk.

Noter.

- 1) Se bl. a. Vinding Sogns Historie (1954) side 15—38.
- 2) Dette fund skænkede jeg til Vejle Museum den 16. juni 1948 i anledning af museets jubilæum.
- 3) Alle de fundne genstande er overfladefund. Selvfølgelig vil der ved overfladefund være mulighed for sammenblanding af redskaber fra flere tidsaldre. (Se C. J. Becker, Aarvog f. n. O. o. H. 1957, side 18—19). For Hvidbjergbopladsens vedkommende synes tydingen så utvivlsom og iblandingen — for hvilken jeg redegør i afhandlingen — så ringe, at jeg ikke nærer betænkelighed ved at fremsætte nærværende tydningsforsøg.
- 4) Om Gudenå-boplads se Therkel Mathiassen, Aarvog f. n. O. o. H. 1937: Gudenå-kulturen.
- 5) Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, 1. udgave, Stenalderen, side 332, note 97.
- 6) Geologisk Kortblad Fredericia 1958, side 102—03.
- 7) Sammesteds side 102.
- 8) Ved en TVÆRFLÆKKE forstår jeg en flække, hvis længdeakse vender på tværs af slagretningen, d. v. s. at slagbullen sidder nær midten af flækkens ene langside. Se iverdigt Vejle Amts Årbog 1960.
- 9) Denne og følgende typebetegnelser refererer til Therkel Mathiassen: Gudenå-kulturen 1937.
- 10) Sammesteds side 77.
- 11) Sammesteds side 125—26.
- 12) Om pilespidsformer se bl. a. C. J. Becker: Stendyngegrave fra mellem-neolitisk tid. Årbog f. nord. Oldk. og Hist. 1959, side 78—79. Note 103.
- 13) I Ole Kristiansens samling findes 1 hjerteformet pilespids, 1 forarbejde til en sådan og en dolktidspil med modhager.
- 14) I årene 1939—49 har jeg foretaget en lang række undersøgelser over stenalderboplads på strækningen fra Trelde Klint til Mørkholt Hage og langs Inderfjorden fra Munkebjerg over Skibet til Bredballe strand. Under dette arbejde fandt jeg flere rige, typiske Ertebølleboplads på Hvidbjergs sydskråning.
- 15) Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, 1. udgave, Stenalderen, side 332, note 97.
- 16) Therkel Mathiassen: Gudenå-kulturen (1937), side 124 og følgende og kortet.

- 17) En mindre boplads syd for Ankjær Hage indeholder også Gudenå-inventar.
 18) P. V. Glob: Danske Oldsager I.
 19) C. J. Becker: Årb. f. nord. Oldk. og Hist. 1959, side 79.
 20) Poul Kjærum: Fortiden til Revision (1959), side 56 o. flg.

ORDFORKLARING

Korte forklaringer til nogle af de i afhandlingen forekommende ord og udtryk.

- Al Fast lag under hedefladernes blysand. Sandskornene er sammenkittede af jernilte.
- Atypisk (redsk.) Et redskab, der ikke tilhører nogen bestemt type-gruppe.
- Blokskraber ... En flækkeblok, der ved retouchering (finhugning) er tildannet til skraberbrug.
- Blysand Et blygråt, affarvet sandlag lige under hedefladernes morlag.
- Dolketid Yngre stenalders sidste periode. Se tidsskemaet.
- Ertebølle-kultur Se tidsskemaet.
- Fastlandstiden. . Da tundratiden, lige efter istidens ophør, var forbi, begyndte omkring 8000 f. v. t. perioden fastlandstiden, der kaldes sådan, fordi det nuværende Sydengland, den sydlige del af Nordsøen, Danmark og Sydsverrig var et med Nordtyskland m. v. sammenhængende fastland.
- Flækkeblok Se grundblok.
- Flækkeskrabere Hele flækker eller dele af flækker, der ved retouchering er tildannet til skraber, af hvilke der findes mange typer, f. eks. flækkeskrabere med sidevendt skraberæg og flækkeskrabere med lige, skrå og indadbuget æg.
- Flækkestikler .. Flækker tildannet så de kunne bruges som bor (stikler).

- Fragment Brudstykke af en flække eller et redskab.
- Grubekeramisk kultur Omkring 2000—1800 f. v. t. indvandrede et fangstfolk, som bosatte sig ved kysterne. I lerkar-ornamentikken anvendte de smågruber, deraf navnet på kulturen.
- Grundblok Også kaldet en flækkeblok, d. v. s. en flinteblok, af hvilken man ved slag mod den plane endeflade (slagfladen) kunne »slå«, afspalte flækker.
- Gudenå-kulturen Se tidsskemaet.
- Høvlskraber En høvlskraber er lavet af en flækkeblok, hvis slagflade danner en spids vinkel med skraberens længdeakse. Har, som betegnelsen angiver, været brugt som høvl.
- Jættestuetid Se tidsskemaet.
- Kvartære aflejringer Istidsaflejringer.
- Lancet Mikrolit, der er lancetformet, og som har retouchering (finhugning) langs den ene side og ved spidsen, eller retouchering langs den lige afskårne bagende.
- Makrolit Makro = stor, lang. Man taler f. eks. om en makrolitisk flække, en stor, lang flække i modsætning til en mikrolitisk flække, der er lille, kort og spinkel.
- Neolitisk tid Betyder det samme som »yngre stenalder«. Neo = ny.
Den neolitiske tid deles i:
1. Tidlig neolitisk tid = dyssetiden.
2. Mellem neolitisk tid = jættestuetiden.
3. Sen-neolitisk tid = dolktiden.
- Retouchering Ganske fine afslag (finhugning), der f. eks. tjener til at afskærpe (sløve) en æg, forme en skraberæg o. lign.
- Rygflække En flække, der i stedet for 2—3 lange afslagslinier langs flækkens rygside kun har én »ryg«, der ofte er zigzag-formet.

- Skafftungepil .. En pilespids, der f. eks. kan være lavet af en spids flække, der bagtil er tilhugget i en smallere »tunge«, skafftunge, som er den del af pilespiden, der fastgøres til pileskaffet.
- Skivebor En flinteskive, der er tildannet, så den får en borspids i den ene side.
- Slagbule En bule af form som en skråt afskåret tommelfingerende; fremkommer ved afslagningen øverst på flækkens »bugside«, d. v. s. den side, der vender ind mod flækkeblokken.
- Spånblok En grundblok, der er brugt til fremstilling af spåner, som er kortere og mere uregelmæssig end flækker.
- Tertiært Aflejringer fra tertiærtiden (brunkulstiden).
- Tværflække ... Medens slagbullen på en almindelig flække findes ved den ene ende, forekommer der flækkelignende redskaber, hvor slagbullen sidder på eller i nærheden af midten på flækkens ene langside. Disse tværflækker er altså dannet ved et slag på *tværs* af længderetningen.
- Yderflække En flække, på hvis rygside noget af den oprindelige flintestens yderflade er bevaret.
- Ørum å Se tidsskemaet.

Litteratur om redskaber og redskabsformer:

Politiken: Jeg ser på oldsager. (Et populært værk med fine tegninger.)

Af større værker kan f. eks. nævnes:

Johs. Brøndsted: Danmarks oldtid I.

Therkel Mathiassen: Danske oldsager: Ældre stenalder.

P. V. Glob: Danske oldsager. Yngre stenalder.

JELLING OG ET GLEMT STEDNAVN

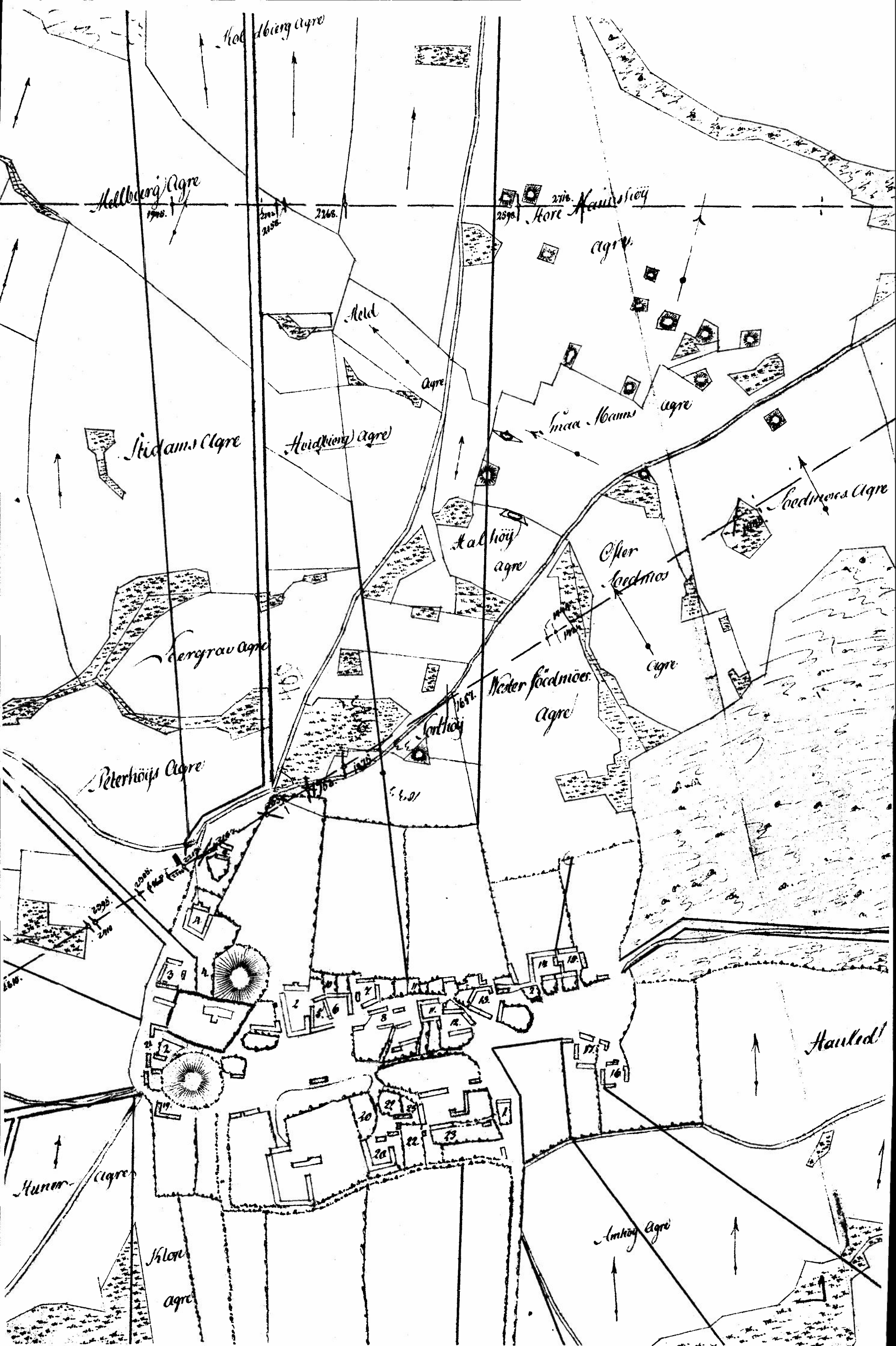
Af Jens Heltoft.

EN OLDTIDSBY, HVIS NAVN ER GLEMT

Stednavneforskerne synes nu at være enige om, at navnet Jelling stammer fra cirka år 700, altså yngre, end man oprindeligt mente. Dette udelukker dog ikke muligheden af, at der før den tid har været en bebyggelse på stedet. Navnet på den er blot gået i glemme, fordi det blev overstrålet af kongesædets glans i 900-årene.

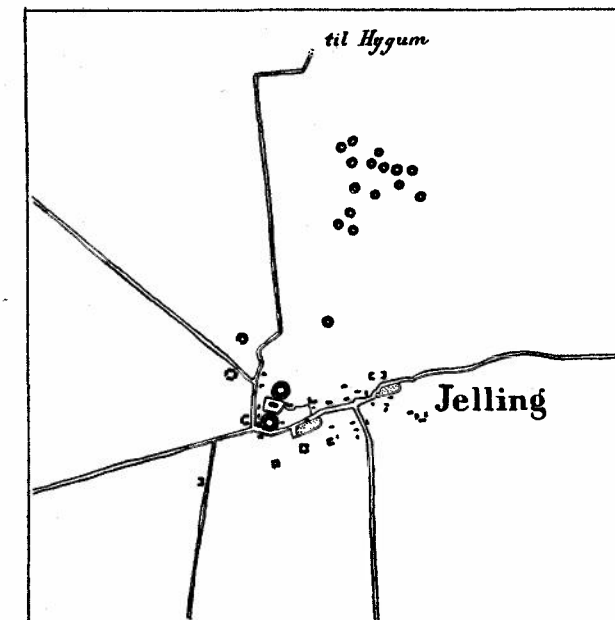
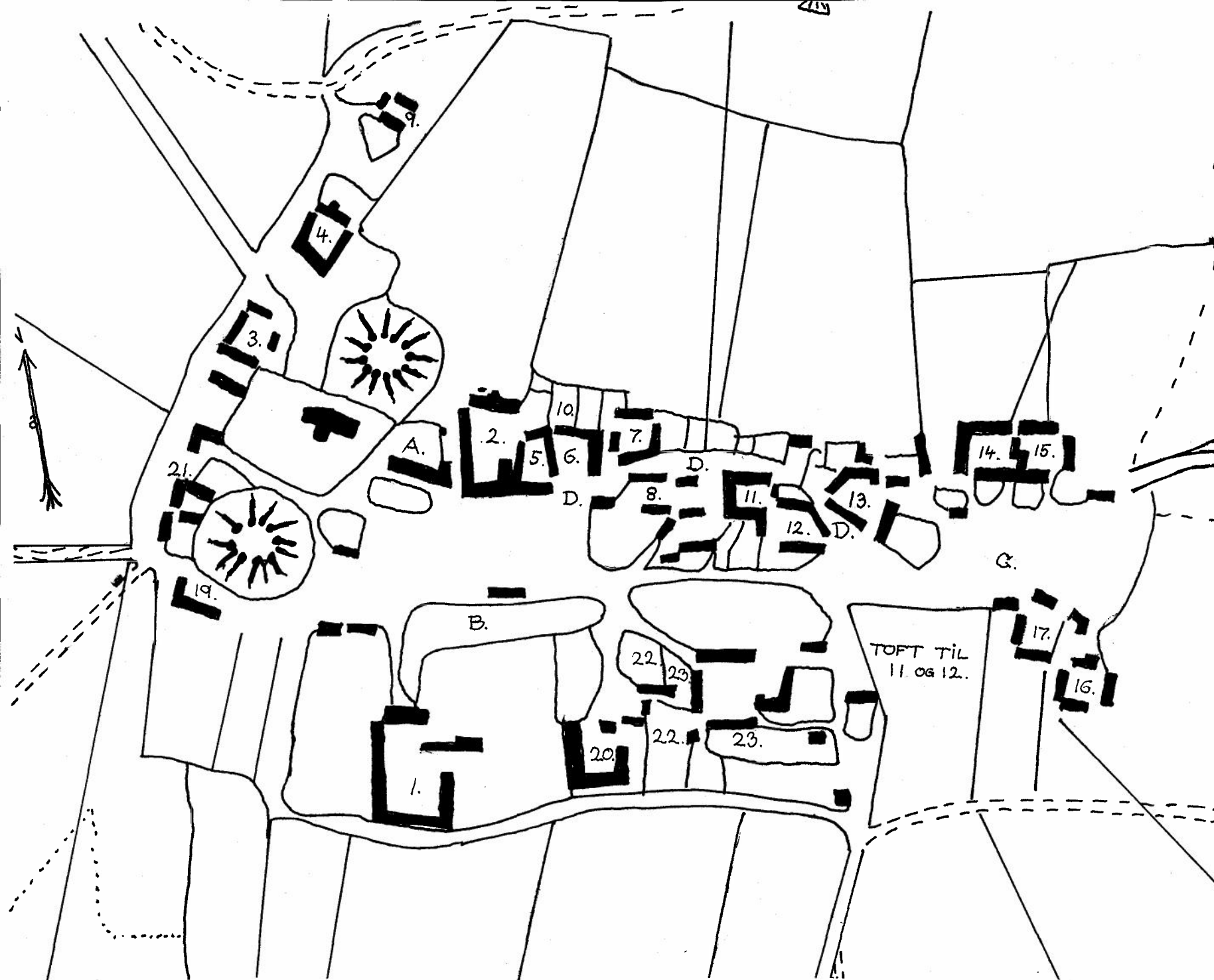
De ældste vidnesbyrd om bygdeslægter i Jelling er tre bronzealderhøje, som ligger lidt nordøst for byen, og som har tilhørt en gruppe på 16. Dette tal er opgivet i Trap og stemmer med et kort over Jelling by og byjord, opmålt 1781 og inddelt 1782 af landinspektør S. L. Bie, Fredericia. På »Store Mannehøj Agre« og »Små Mannehøj Agre« ses her 16 høje. Kun én af dem Hal(v)høj, har navn, og dette har den åbenbart fået, efter at halvdelen af den var fjernet, og af et prospekt fra 1850 ses det, at den nu er helt borte, så der kun er 15 tilbage. Se indklæbte kort og prospekt.

Ejnar Dyggve, som i fyrrerne undersøgte høje og kirke, konstaterede, at Nordhøjen var bygget over en bronzealderhøj, »den 18de« af Mangehøje, siger han, idet han henholder sig til nævnte prospekt med 15 i gruppen, hvortil han lægger Sorthøj, højen under Nordhøjen og Pedershøj, der dog adskiller sig fra de andre ved at være enkeltliggende høje, oprindeligt sik-

Bykort over Jelling, opmålt 1781.

På denne del af bykortet ses mod nordøst gruppen Mangehøje, ialt 16, Hal(v)høj indbefattet. Vestligere finder man Sorthøj og Pedersshøj agre. Nordhøjen skjuler en tredje enkeltliggende bronzealderhøj. Sædmose ligger mellem Mangehøje og gårdene omkring det gamle gadekær.

Plan af Jelling by med Mangehøje, ca. 1850.

På denne plan fra ca. 1850 over Jelling by med Mangehøje og enkeltliggende høje ses 1) Mangehøje, nu kun omfattende 15 høje, fordi Halvhøj helt er fjernet, 2) de enkeltliggende høje Sorthøj og Pedershøj foruden Nord- og Sydhøj, 3) Østbydammen og Smededammen og 4) byens gårde, hvoraf en del er flyttet ud, samt den gamle skole, nabo til kirke og høje.

Jelling by 1782, tegnet (af Morten Jessen) efter bykortet, men i større format og tilsat bogstaverne A, B, C og D samt »toft til 11 og 12«.

A: Skole- og degnehuset, B: Smededammen, C: Østbydammen og D: »Lille-Fuot«.

kert med navne, der nu ikke kendes. Den historisk kyndige provst Lorentz Buchholtz, Balle, besøgte ca. 1765 oldtidsminderne ved kirken under forberedelse til en beskrivelse af Tørrild herred. Han fik ryddet op om den lille runesten, hvis indskrift forneden var dækket af opgravet jord og udkastet fejeskarn fra kirken, og han så på Sorthøj og Pedershøj, hvoraf navnlig Sort-høj havde en anselig højde: 113,5 meter, mens Tyras høj er 119 meter over havet.

Det er mærkeligt, at Dyggve holder sig til et kort fra 1850, når der i Matrikelsarkivet findes ét fra tiden før udskiftningen, for det er næppe uden betydning, at man på dette 80 år ældre kort (af Bie), ligesom i markbogen fra august 1683, skelner mellem en gruppe på 16, der hedder Mangehøje, og de nævnte enkeltliggende høje med navne nær ved Nordhøjen.

J. Brøndsted går ud fra, at oldtidshøje stort set afspejler en bebyggelse i nærheden, og Dyggve mener, at Mangehøje er et vidnesbyrd om, at fremragende bygdeslægter har været bosat her i oldtiden. I øvrigt har hele Jalyng herred (senere Tørrild herred) været tæt beboet; ikke mindre end 2400 oldtidshøje er fundet i herredet, og i Bindeballe, Hover og Gadbjerg er der fundet guldsmykker samt fint forarbejdede bronzealdergenstande, der må have tilhørt stormandsfamilier, som allerede dengang skilte sig ud fra jævne agerdyrkere, og vi vil nu undersøge, om ikke netop disse forhold har været gældende for den bebyggelse, som i oldtiden lå, hvor Jelling nu er.

Egentlig er der vel aldrig foretaget en videnskabelig undersøgelse af bronzealderhøjene ved Jelling. J. J. A. Worsaae fortæller i sine erindringer, at han, der var født i Vejle 1821, i 12-årsalderen sammen med en ung mand, »Jens Præst«, foretog søndagsudflugter til Jel-

ling, hvor de i bronzealderhøjene gravede »af hjertens lyst« og om aftenen kom hjem med et ikke ringe udbytte: urner med brændte ben samt alle slags bronzesager. »Jens Præst« var fra Brande og svoger til den gårdmand, på hvis mark de fleste af højene fandtes. Han og den unge Worsaae havde fundet hinanden i fælles interesse for historie og arkæologi.

Arkivtegneren Søren Abildgaard var i Jylland 1773 for at undersøge og aftegne »Monumenta Patriæ«. På den rejse kom han også til Jelling, foretog her opmålinger og udførte nøjagtige tegninger af nord- og sydhøj samt runestenene og runerne. Sammen med sognepræsten Poul Wedel så han desuden på Sorthøj og 16 bronzealderhøje, der lå på Mangehøje Indtægt. Præsten fortalte, at en bondekarl for nogle år siden havde gravet i fire af dem og i én fundet en glaseret urne, mens han selv af en anden havde fremdraget en stålurne fuld af brændte ben og aske. I en høj lidt derfra på en ager, som hørte til præstegården, fandt man to ringe, »den ene flettet som de nu brugelige pibebytter, den anden slet«. Sorthøj gravede man også i, og da man fjernede stenkransen omkring den, fandt man en ring »ligesom guld«. Præsten tog den med til en guldsmed i Vejle, men denne kunne »ikke vist sige, hvad slags metal det var«.

Beretningen findes i Abildgaards rejsedagbog og efterlader det indtryk, at gravearbejdet var foranstaltet og ledet af Poul Wedel. Man får ikke noget at vide om, hvad der skete med de fundne sager. Guldringen fra Sorthøj tog junker Laustrup fra mig, siger præsten. Ejeren af Haughus kørte jord hjem til fyld i sin gård fra højen på præstegårdens ager, hedder det; men om de to ringes skæbne oplyses intet. Af provst Buchholtz får man at vide, at nogle af udgraverne ikke

kunne enes om at »skifte« de fundne sager. Det fremgår klart af beretningerne, at man søgte i højene for at finde guld, og at man aldeles ikke efterlevede den ældgamle bestemmelse om, at »danefæ« skulle afleveres til kongen. Renæssancetidens dybtgående interesse for oldtidsminder var sløvet i 1700-årene, så Anders Sørensen Wedel og hans ætling i Jelling Poul Wedel var egentlig typer på disse tidsaldre. I »Guldhornene« findes et realistisk tidsbillede, som vel også Poul Wedel, junker Lautrup og flere på egnen passer ind i: »Og hen de stimle i store vrimle og grave og søge skatten at forøge.« Alligevel giver Abildgaards dagbog oplysninger, der kan sammenfattes således: ved en undersøgelse ca. 1770 af bronzealderhøjene i Jelling fandt man en større guldring og to mindre samt en glaseret urne og en jernurne med aske og brændte ben.

Disse *fund* peger tilbage mod bronzealderen og den keltiske jernalder, der havde fælles gravformer, bl. a. urnegrave med eller uden stenkrans omkring. I den keltiske jernalder kunne man i Jylland fremstille genstande af myremalm, men man importerede også jerngenstande, da man havde en ret livlig handelsforbindelse med folk i Mellemeuropa.

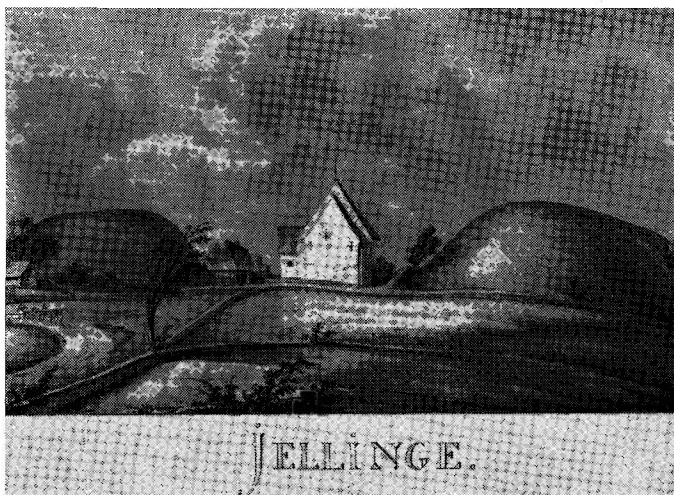
En del *marknavne* på Jelling byjord er ligeledes vidnesbyrd om menneskers færden her i oldtiden. Sødemosen, Hugkier og Stenbro Sig kan (efter meddelelse 1922 til mig fra Svend Aakjær, dengang Stednavneudvalget) være offernavne, og Skin(d)bjerg indeholder vist et med skin beslægtet led ligesom Skinbjerg i Dejbjerg sogn, hvor man i Vognbjerg fandt den berømte hellige solvogn.

Desværre har man ikke endnu foretaget undersøgelser i Jelling, der kan afsløre noget om oldtidsfolks

bebyggelse på dette sted. Anlæg af vore gamle landsbyer spænder over anselige tidsrum, så man må ikke vente, at grundlæggerne er gået frem efter samme mønster; men mange af dem begyndte østfra med en række huse og fortsatte lige overfor med en anden. Imellem disse rækker var forten og et gadekær, og bag dem lå den dyrkede fællesjord, hvorfra tofterne senere blev udskilt til de enkelte ejendommers særeje. De oprindelige langhuse med beboelse i vest og fæhus i øst udvikledes gennem hundreder af år til flerlængede gårde, der ofte lå parvis som tvilling- eller halvgårde.

Vi vil nu forestille os, at oldtidsfolk engang har begyndt en bebyggelse, hvor Jelling Østby nu er, og er gået frem efter samme mønster, som er skildret foran: først en nordrække og derefter en sydrække lige overfor. Imellem dem skulle forten og gadekæret søges. På bykortet fra 1781 har gårdene på nordsiden numrene 15, 14, 13, 12 og 11. Men da nr. 12 har sin toft syd for vejen og ved udskiftningen fik jord syd for byen, kan man vist gå ud fra, at den — og sandsynligvis også dens tvillinggård nr. 11 — oprindeligt har hørt til i sydrækken sammen med numrene 16 og 17. Opdelingen i halvgårde fandt sted i 1500-årene (se side 62), og af en skatteliste fra ca. 1500 (se side 79) synes det at fremgå, at der i 1400-årene var ca. 4 helgårde, som har udviklet sig af oldtidsbyen. Denne bys gadekær blev senere og til op i 1800-årene hele Jelling bys gadekær og fik navnet Østbydammen til adskillelse fra Smededammen, der sikkert er en del yngre.

Svarende til Mangelhøj og en oldtidsby kan baggrunden for de enkeltliggende høje med navne være en stormandsgård øst for Nordhøjen. Denne var i modsætning til bronzealderhøjen under den lagt på dyrket

På dette billede fra 1821 af maleren J. H. T. Hanck (1776—1840) ses på Nordhøjen det sted, hvor bymændene 1820 søgte efter vand, hvorved de fandt gravkammeret. I forgrunden t. v. ses »Lille Fuot« med retning mod øst, vestpå drejer den i en bue mod syd til »Lång-Fuot«. Bemærkelsesværdig er stensætningerne om højene, om skolen og om tomterne efter de brændte udflyttede gårde nr. 2 og nr. 5. — Da kunstneren under sit arbejde må have stået omtrent i forlængelse af kirkens gavl, giver billedet ikke noget indtryk hverken af kirkens eller skolens længde. Sammenlign derfor dette billede med fig. s. 61.

jord, hvoraf man vel kan slutte, at udmarker i vest var taget ind til dyrkning flere hundrede år før kongesædets klassiske tid. På bykortet fra 1781 ses øst for Nordhøjen tre sammenhængende gårde, nr. 2, 5 og 6 samt nr. 7 umiddelbart øst for dem, og fra disse en smal vej med retning mod gadekæret. Dens navn var op i 1800-årene »Lille-Fuot« og må have været drivevej for kreaturer fra de nævnte gårde. Disse foreteelser fra nyere tid kan dække over forhold, som går meget langt tilbage, og vejen kan have været grænse mellem bebyggelsen og den store gårds jord.

J. Brøndsted skildrer stormanden i en oldtidsgård som handelsmanden, der hentede smykker af guld samt jerngenstande hjem fra Mellemeuropa, hvorved Poul Wedels beretning om fund af guldringe og stålurne sættes i et perspektiv, som viser meget langt tilbage. Mange af den slags fund dateres til den keltiske jernalder et par hundrede år før Kr.; men også ind i århundrederne ved begyndelsen af vor tidsregning højsatte man personer af god byrd, hvad kongehøjene i Jelling tydeligt vidner om.

Brøndsted skildrer også nogle oldtidsbyer, som havde indrettet vandreservoir. Vor by lå ved et bakke- drag med vandskel, hvorfra vand søgte både mod øst og vest. I tørre somre generedes man derfor af vandmangel i byen, så man måtte hente vand til kreaturerne fra Fårup sø. Dette skete bl. a. 1820, hvor også den såkaldte brønd på Nordhøjen fungerede som vandreservoir. Pastor Ferslevs pige hentede vand derfra, og præsten syntes, at »mage til vand« fandtes ikke. Smededammens bassinagtige form kunne nok tyde på, at den oprindelig har været et vandreservoir, og dens beliggenhed ved foden af bakken med en stor gård leder desuden tanken hen på, om den i kongesædets tid også har haft en anden funktion.

Forten mellem de to gårdrækker, »Æ Lång-Fuot«, fortsatte vestpå til udmarkerne, der lå »foran« eller i vest, når de dyrkede områder var i syd og nord. Da udmarkerne i større udstrækning blev taget ind til dyrkning, ændrede man drivevejens retning, så den fra gadekæret førte mod syd til skoven. Denne vej, (nu Skovgade), fik navnet »Æ Ku-Fuot«, og man ved, hvor køerne blev drevet sammen til malkning, for på et kort over Jelling by fra 1820 ses i skovkanten afsat et område med navn »Malkepladsen«.

De betragtninger, som er ført frem i det foregående, kan sammenfattes således: Hvis stednavneforskerne har ret i, at navnet Jelling er fra ca. år 700, må der før den tid have været en bebyggelse på stedet, hvis navn er glemt. Helt sikker på, at dette navn var ca. 1000 år gammelt, da Jellingnavnet opstår, kan man ikke være. Stammekrige og vandringer til nye egne kan også have berørt denne oldtidsby, så der ikke har været en kontinuerlig forbindelse mellem dens beboere fra bronzealderen til ca. 700 år efter Kr. Hvis man kendte byens navn og dets betydning, kunne man måske deraf slutte sig til en del, men hverken i stednavneudvalgets navnemateriale for Jelling eller i marknavne for Jelling by synes der at være mindelser om navn på en oldtidsby her. Det var derfor lettest at opgive forestillingen herom som fantasteri; men man kunne også begive sig ud på gisningernes veje, dog fra et fornuftigt udgangssted, da man ellers risikerer at komme ind på alt for mange blinde veje, og man må derfor først undersøge danske oldtidsnavne.

Oldtidsfolkene levede i høj grad sammen med naturen og havde derfor ikke alene et skarpt øje for naturejendommeligheder, men også evne til at navngive dem. Vor oldtidsby lå ved en tunneldal, der var dannet under indlandsisen, hvor smeltevandselve havde skåret sig ned i terrænet og banet sig vej mod øst. I Østjylland navnlig er der en del sådanne tunneldale, som fortsætter fjordenes indskæring i landskabet. Fra Fårup sø løber nu Grejs å gennem dalen og ud i Vejle fjord. I Jelling sogn rejser sig høje bakke- drag med skov i nord ved Jelling og stejle højder med dyrkede marker i syd ved Rugballe. Men denne dal var i oldtiden sejlbar, en faktor af afgørende betydning for valg af Jelling som residensby. Oldtidsfolkene

gav en sådan vandfyldt dal navnet *skip* eller *indsnit*, for de mente vel, at overnaturlige magter havde foretaget det til nytte for dem. Ordet skal være i slægt med skib, hvad sejlbarheden dengang kan forklare.

Da det traditionelle stednavnemateriale ikke afgiver bekræftelse på, at vor oldtidsby var en *skip-by*, vil det blive vanskeligt at finde acceptable grunde herfor. En tilfældig iagttagelse kunne måske alligevel føre frem i den ønskede retning, og side 75 er der i en anden sammenhæng redegjort for en sådan.

ET JYSK STAMMEOMRÅDE OG JELLING

Den angelsaksiske historieskriver Beda beretter ca. 730 om, at angler, sakser og jyder o. 300 år før havde erobret og bebygget Britannien, og at de kom fra Germanien: anglerne boede i et land, som hed Angel, jyderne nord for dem, sakserne mod syd. I Danmarks-historie, udgivet af historikergruppen 1950, tilslutter Axel Steensberg sig i det væsentlige denne kilde og angiver jydernes bygd til egnene fra Åbenrå, Haderslev, Kolding i øst og Hjerting bugt i vest.

I forhold til sakserne var det kun et fåtal af jyder, som deltog i det store opbrud, de fleste af stammen blev i hjemstavnen og fortsatte her deres agerdyrkning efter en noget hårdhændet metode, det såkaldte svedjebrug, med afbrænding af strækninger med skov og krat o. lign. Sårkornet strøede man i den gødningskræftige aske, men mulden blev let ødelagt, og før eller senere måtte en overskudsbefolkning udvandre. Man ved en del om, at der fra den jyske halvø udgik folkevandringer, som blev til erobringstogter i det fremmede, men om de jyske folkestammers bevægelser herhjemme ved man lidt nok besked.

Billedet er fra et værk af Olaus Magnus 1555, hvor han med mange overdrivelser skildrer Skandinaviens natur, dyre- og planteliv. På billedet her har han villet fremstille den vældige gødningskraft, som fremkom, når man ved svedjebrug satte ild på krat og træer i et skovbryn.

Deres områder har været begrænset af vandløb og store dal- og engstrækninger. Harderne boede mellem Skjern å og Limfjorden, vendlerne nord for Limfjorden, og cimbrernes hjemland havde ligeledes naturlige grænser. Jydernes nordgrænse har vel gået langs åer og enge i Sydjylland, men om deres vandringer nordpå ved man kun lidt. Axel Steensberg skriver, at en del af dem slog sig ned, hvor anglerne tidligere havde boet; men den store udvandring må være gået mod nord, hvad historiens forløb om hele halvøen som jydernes land klart nok viser. Hele Jylland måtte dog blive en alt for stor mundfuld ad én gang, og der er næppe tvivl om, at jydernes stammekonge har udset sig en ny nordgrænse, der kunne give en første sikkerhed under stridigheder med nordlige stammer. Hvor den har gået, kan man ikke sige noget bestemt om, men de første store sammenhængende eng- og dal-

strækninger bliver langs Skjern å fra vest til egne omkring hærvejen i øst og derefter i nordlig retning langs Gudenå til Himmelbjergsøerne. Stammens nye område skulle efter dette i det væsentlige dækkes af Ribe amt, Vejle amt og Skanderborg amt eller i syslernes tid: Varde syssel, Almind syssel, Jelling syssel og en del af Løver syssel. Fra Jul sø og østpå er der en række søer, som sammen med Jul sø nok kunne være stammens nordgrænse i øst.

Kongen måtte også finde et sted i det nye område, hvorfra hans magt kunne udgå, beliggende nær hærvej og søveje, og der kunne ingen tvivl blive om, hvor dette styrecenter skulle placeres. Det måtte blive i byen ved Mangehøje og Sorthøj, for herfra var der kun få hundrede meter til den store hærvej i vest og søvejen i øst. Dermed stilles vi overfor sandsynligheden af, at det er under disse nye forhold, at navnet Jelling er opstået, først som navn på en gård, derefter på en bebyggelse, som voksede op omkring den og først flere hundrede år efter også omfattende oldtidsbyen.

I »Germania« fortæller den romerske forfatter Tacitus ca. år 100 om det germanske hus, at visse partier af det var bestrøget med en jordart så »rent og skinnende, at den ser ud som maling eller farvetegning«. Arkæologiske undersøgelser i Nordtyskland viser da også, at oldtidshuse her havde en hvidmalet lerklining, svarende til ordet om den skinnende jordart. Mon ikke denne skik er taget med af de sydfra kommende jyder og ligger til grund for navnet på byen Hvidding syd for Ribe? Stednavneforskerne hævder, at en del navne med endelser -ing har et tillægsord i deres 1. led. Kr. Hald tænker sig, at Hvidding kunne betyde »Befolkningen, som bor på stedet med den hvide bevoksning«.

Med henblik på beskrivelsen af det germanske hus skal jeg tillade mig at foreslå en lille ændring i denne tydning, nemlig til »Befolkningen, som bor i de hvide huse«. Navnene Jelling og Gylling hører til samme gruppe som Hvidding; de indeholder begge tillægsordet gul, mindst gennemsigtigt måske i Jelling; men ser man de tilsvarende ord i gammeldansk *ial* og engelsk *yellow*, nærmer vi os ordet, som vi kender det nu.

Jeg tænker mig da, at den jyske stammekonge har nyopført en stor gård på bakken og som klining brugt en okkerblandet svømming. Okker kunne ligge tykt på jorden ved kilder og vandløb syd for byen. Svend Aakjær skriver i en skildring af landsbyernes bebyggelse i oldtiden, at et nyt gårdsnavn ofte gik over på en by, som dannedes ved gården eller måske på en ældre by, hvis navn derved glemtes. Gårdsnavnet fik senere tilføjelsen »gård« for derved at skille det ud fra navnet på den samlede bebyggelse.

I Jelling var der fra gammel tid en »Jellinggård«. Den lå på bakken, hvor man på kortet ser den tidligere omtalte store gård. En samlet redegørelse for, hvad man ved om den, findes side 56 f. I Gylling er der ikke nu en »Gyllinggård«, men engang har der nok været det, for kongen har haft ejendomme i byen, fundament til en stor middelaldergård er fremdraget, og en runesten med navnet Toke er fundet i grunden til en lade. Måske har stammekongen i Jelling her opført en gulklinet gård, hvorfra et styre i egnene nord for Horsens fjord skulle udgå.

En runesten i Læborg, Malt herred, og en anden i Horne herred ved Varde bærer navnet på en af kong Gorms betroede mænd Tue Ravn og viser, at kongemagten havde støttestrukturer både i vest og i syd for

at holde sammen på den spredt boende stamme. Den store runesten i Sønder Vissing 35 kilometer nordøst for Jelling, rejst af Harald Blåtands hustru Tove for sin moder, stammer vel fra en tid, da Jelling-kongen var herre over hele Jylland, men det er dog sandsynligt, at han længe før også her har haft en stor gård.

Det er naturligvis betænkeligt, navnlig for en ukyndig, at begive sig ind på stednavnetydningens område, men jeg kan dog ikke undlade at anføre, at man har ment, at byen Dover ved den engelske kanal skyldes jyder, der var ledende ved landgangen, men senere gik op i de langt mere talrige saksere. I Jylland findes også byer af navnet Dover, og deres lokaliteter svarer til deres engelske navnefælles: de ligger højt som forposter med kløfter eller dalsænkninger foran. Dette gælder både Dover ved Kongeåen, Sødover ved Engesholm sø og Dover nord for Mossø i de egne, hvor jydernes nordgrænse kan have været øst for Jul sø.

Oluf Nielsen gør opmærksom på, at der er ret stor lighed mellem dialekterne i Varde syssel, Almind syssel, Jelling syssel og Løver syssel, bl. a. fordi man her sætter »æ« som bestemt kendeord foran navneordet: æ mand = manden. Denne sprogjendommelighed har man ikke i Åbo syssel og Ommer syssel nord for Løver syssel. I Hardsyssel bruger man derimod dette bestemte kendeord, men ellers er der betydelige dialektforskelle nord og syd for Skjern å, og beboerne har åbenbart gerne villet nedvurdere hinanden, for syd for åen kaldte man hardboerne »narrisser«.

Med jydernes bosættelse i en stor del af Vest- og Østjylland beherskede Jelling-kongen et betydeligt område, måske helt til grænseegnene omkring Ejderen. Under disse forhold måtte det komme til en styrkeprøve mellem jyder og sakser, og det er om

Olaus Magnus vil gerne fremstille Skandinaviens heste som helt enestående lærvillige. På billedet ser man en hest, som ligefrem glæder sig til at gå over en landgangsbro til andre heste i et skib. I vandet er afbildet heste, som kan svømme. Skibet er en kogge, og Erik Emune førte heste, fire i hvert skib, over Østersøen.

denne, man har sagnet om Uffe og Vermund, hvor det hedder sig, at sakserkongens udsendinge indfandt sig i Jellinggård og krævede den gamle konges underkastelse. Nu hævder man ganske vist, at Uffe var en anglerkonge, og at Saksens og Svend Aggesens beretninger om ham som jysk konge ikke kan være rigtige, da man finder navnet Uffe i en beretning, som anglerne har bragt med til Britannien.

Hvordan og hvornår beretningen om tvekampen på holmen i Ejderen er kommet til England, kan man vel ikke vide bestemt. Mange år efter det store erobringstogt kan angler være indvandret dertil og have bragt beretningen med, og navnet Jelling kan da også være noget ældre end fra år 700. Der må have stået en stærk og udbredt folkestamme bag den jyske kongesøn, og man bør ikke opgive traditionen, nedskrevet

ca. 1200, om, at Uffe var jysk kongesøn og boede i Jelling.

Det er dog først med Gorm og Tyra, at Jelling ud fra runestenenes vidnesbyrd klart træder ind i historien som kongesæde. Meget ved man ikke om Gorm, men det synes dog sikkert, at han fra at være jydernes konge bliver konge over Jylland. Det er nok rigtigt, at hans fremrykning ikke gik ublodigt af. Men der kan også i hans tid være sket udvandring nordpå, f. eks. langs vestkysten til Hardsyssel og Thy, hvorfra harder og teutoner i sin tid drog ud. Begge steder træffer man det bestemte kendeord »æ« foran navneordet, og Thy har sit højtliggende Dover foran et vandløb.

Da Harald Blåtand »vandt sig al Danmark«, måtte kongesædet flyttes, men om Jelling kongsgårds skæbne ved man ikke rigtig besked.

DEN STORE JELLINGSTEN

Under Harald Blåtand udvidede den jyske kongeslægts styre- og magtområde sig til også at omfatte Østdanmark. Harald »vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne«, står der på den store Jellingsten. Indskrift og relieffer er forenede gennem båndslang og udgør en enhed, hvorfra enkeltheder ikke kan løsrives. Bredsidens tekst, der slutter med »Danmark«, fortsætter på 1. billedside med »hele og Norge«, skønt »hele« hører til »Danmark«. Indskriftens sidste del er ligeledes nøje knyttet til det foregående. I »Orm og Tyr« skriver Martin A. Hansen, at ordene under Kristusbilledet må forstås som en proklamation med udenrigspolitisk brod, hvormed Harald erklærer Danmark for et kristent rige. Indskrift og

billeder skulle overbevise alle, der kom ad alfarvejen, om Haralds magt og om, at de gamle guders tid var forbi.

Om relieffernes stil og betydning er der megen uklarhed, fordi de stadig tolkes forskelligt. I forbindelse med en beskrivelse af en kopi af Jellingstenen i Nationalmuseet skriver R. Broby-Johansen om Kristusbilledet: »Det er ikke den korsfæstede; han har ikke noget kors, men står op. På stenen er der ligefrem et fremspring, fødderne står på. Han har korsglorie, som vi så det på de bysantinske billeder.« — I øvrigt hævder forfatteren, at dette første Kristusbillede i Norden er at opfatte som en nordisk høvding.

Hos Palle Lauring (i »Vikingerne«) møder man en anden opfattelse: »Kristusbilledet er en skikkelse med korsglorie, spidst skæg, den allerede da gængse Kristus-type med hellenistisk Dionysos-ansigt — og med kort kjortel og stift udbredte arme, altså den korsfæstede, men uden den senere gotiks overfølsomme ynk, den smægtende dvælen i smerten.«

De to forfatteres beskrivelser stemmer dog overens i, at billedet er skabt i en tid, da kunstnerne fremstillede Kristus som en gude- eller helteskikkelse med stiltræk, der leder tanken hen på Byzans eller Hellas.

I de første århundreder efter vor tidsregnings begyndelse fremstilledes Kristus af kunstnere i Rom med træk, der mindede om græske guder. Endog i de ældste relieffer og malerier i katakomberne finder man lån fra den antikke kunst. Kristus på sin dommerstol er i virkeligheden Jupiter. I den mirakelgørende Kristus genkender man Herkulestypen. Den gode hyrde med sin hjord er den unge, glade og lyse Apollon.

Romerne var dygtige krigere og politikere, og deres

kræfter blev sat ind på at styre og organisere. Alligevel var verdensstaden i dens storhedstid en kunstby; men det var især indvandrede grækere, der var udøvende kunstnere, for i Rom kunne de få deres arbejde betalt. De tog imidlertid deres forestillingsverden af guder og symboler fra den antikke kunst med og »kristnede« dem på lignende måde, som paver uden besvær tillod, at »hedenske« gudehov omdannedes til kristne kirker.

I romerrigets opløsningstid fra ca. 3—400 blev verdens tidligere hovedstad berygtet i hele Italien. Folkevandringsstammer plyndrede, befolkningen blev fattig og demoraliseret, pest, røveri og mord greb om sig. I denne tid græssede Campagnens bøfler på Forum Romanum, og store kunstværdier blev ødelagt eller gik i forfald. Alligevel levede kunsten videre i flere byer, bl. a. i Ravenna, der havde kunstværker med præg fra Byzans, og bag klostermure fandtes både antik og oldkristelig kunst, der blev plejet af tænk-somme, ofte fabulerende munke. Mange sørgede over fornedrelsen og ønskede inderligt en genrejsning, og den kom i middelalderen, hvor den i Florens brød frem bl. a. med Dante, Giotto og Botticelli, der blev verdensnavne.

I opløsningstiden kom endog paver ud for overlast, og pave Johannes XII fandt da på, at en ny kejser kunne skabe orden og tryghed igen. Det lykkedes ham at få et tysk-romersk kejserrige oprettet, og 962 kronede han kong Otto I (den Store) til kejser, hvorefter forholdene i Italien ændredes i gunstig retning. Harald Blåtand beundrede denne tyske konge, bragte ham gaver og opkaldte endog sin søn efter ham, så Svend derefter almindeligt blev kaldt Svend Otto. Måske er i denne tid en stenmester fra en italiensk kunstby

På Jellingstenen ser man en variation af griffen. Den har de traditionelle træk: åbent næb med spillende tunge, fremadrettede øren og nakketop. Vingerne antydes ved en række fjer. Selv om symbolet ligesom på Botticellis tegning har religiøst indhold, har fremstillingen af det måttet underordne sig kunstneriske krav.

draget mod nord for senere at løse den store opgave at skabe liv på en mægtig stenblok, som Harald Blåtand havde fået anbragt få skridt fra sin kongebolig i Jelling.

På stenens 1. billedside ser man en slange, der slynger sig om et fabeldyrs hals, krop og hale. Betydning-

gen af dette relief er så omstridt, at man endnu ikke er nået til enighed om, hvad fabeldyret forestiller.

En del forskere, bl. a. Ejnar Dyggve, har givet udtryk for, at det er en efterligning af den antikke grif, andre, at det er en slags stiliseret løve, der må opfattes som et værnensymbol. Adskillige har hævdet, at kunstneren har villet fremstille kampen mellem heden-skab og kristendom. Det må være af betydning for tolkningen, om man kunne nå frem til en nøjere bestemmelse af fabeldyret.

Fabeldyrets hoved har rovfuglenæb, nakketop og fremadrettede spidse øren. Til fuglen hører også den noget krumme hals med en række fjer samt ben med rovfugleklør. Den øvrige del af dyret er en stiliseret løvekrop med spiraler over led, som er i bevægelse under dyrets gang. Da hele fladen skulle leve (»frygten for det tomme rum«), har kunstneren ladet hale, nakketop og tunge ende i slyngninger og bladornamenter.

I Ægypten, Byzans og Hellas forestillede man sig en grif som halvt ørn, halvt løve, og i en fremstilling af den veg man ikke fra denne todeling, så længe den havde et mytologisk formål. Men da kunstnere begyndte at bruge dyret som motiv til ornamenter, f. eks. på vaser, måtte det religiøse efterhånden underordne sig det kunstneriske. I 1500-årene blomstrede dyreornamentikken op i Europa og fik impulser både fra frankerne, kelterne i Irland og nordboerne.

Fabeldyret på Jellingstenen har griffens centrale kendetegn: åbent næb med synlig tunge, nakketop, forben, som ender i rovfugleklør, men de oprejste vinger er blevet til en række fjer, som kun skal antyde dem, hvilket viser, at kunstneren af hensyn til sin opgave har skabt en variation af den antikke grif.

Stridsøkse fra graven i Mammen har sølvindlagte ornamenter. Fra et griflignende væsen udgår smalle, båndformede vinger, der slynger sig på samme måde som slangen om griffen på Jellingstenen. Man kan følge vingernes snoninger fra deres udgangssted over den store spiral. Over skaftehovedet ses et mands-hoved, som, trods stærkt forenklede træk, minder noget om Kristushovedet på Jellingstenen.

I musikken møder man ofte store kunstners variationer over et tema. Jellingkunstnerens tema var griffen.

I en grav fra Harald Blåtands tid i Mammen ved Viborg fandt man 1868 en stridsøkse med indlagte ornamenter af sølv. Også disse er, så vidt jeg kan se, en variation af griffen, men kunstneren har her af hensyn til den givne flade skabt en hel anden end den

på Jellingstenen. En del tyder på, at det er den samme kunstner, der har formgivet de to variationer.

Selve tolkningen af grif og slange kunne måske blive lettere, dersom man kendte kunstnerens hjemland og dermed hans hjemlige miljø. I en tid da paverne betragtede Danmark som en missionsmark af stor betydning, og da kongen tog godt mod missionærerne, må der have været forbindelse mellem kong Harald og Rom, måske personlig, måske gennem kejser eller ærkebiskop, der i øvrigt må have været dybt interesseret i det store monument, der skulle vise, at Danmark nu var et kristent land. Alt dette kan nok lede tanken hen på muligheden af, at kunstnerens hjemland var Italien, og en skildring i litteraturen har bestyrket mig i denne formodning.

Alighieri Dante skrev i begyndelsen af 1300-årene et digt, som han kaldte *La Commedia*, og som en beundrende eftertid gav navnet »Den guddommelige Komedie«. I digtets 2. del, »Skærsilden«, skildres i 29. sang, hvordan digterens ungdomselskede Beatrice kommer kørende i en vogn (kirken), forspændt med en grif. Efter oversættelsen gengives linierne 107—14:

En tohjulet vogn kørte frem,
 og den var forspændt med en vældig grif,
 der rejste begge vinger op imellem
 den midterste del og de to andre faner
 uden at ramme dem med sine slag.
 De gik så højt, at de ej kunne skimtes,
 og hvad der var af fugleart, var gyldent,
 det øvrige var hvidt, med rødt iblandet.

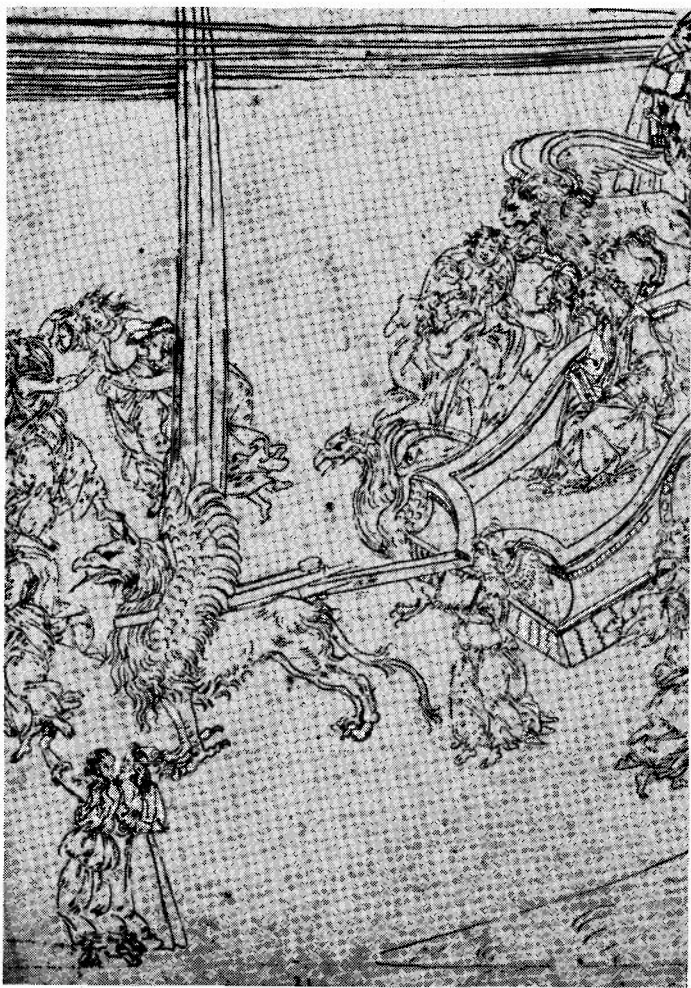
Dante skildrer i disse linier en grif, halvt ørn, halvt løve, som symbol på Kristi to naturer. Ørnen, den

himmelske fugl, der ser og hører alt, er den guddommelige natur. I vingernes forskellige farver symboliserer det uforgængelige guld den himmelske natur, rødt og hvidt den menneskelige.

»Den guddommelige Komædie« er en levendegørelse af noget langt ældre end kultur i 1300-årene, nemlig af klosterkulturen, som har rødder både i antik og i oldkristelig kunst. Valdemar Vedel skrev 1892 i en studie om Dante, at hans digt er »som udsprunget af klosterkulturens inderste sjæl« og har udtrykt den »dybere og sublimere end noget andet sted«. I et eller andet kloster har en munk fundet den antikke grif. Han har set og set, tænkt og tænkt, indtil det som i en åbenbaring stod for ham, at ørn og løve i ét måtte være Kristus selv med de to naturer. En dag så en billedhugger det nu kristnede motiv, og han anvendte det på den store Jellingsten.

Da denne kunstner havde skabt liv i den grå granit, så man tydeligt slangen og griffen, symboler for djævelen og Kristus, i kamp; men slangen kunne ingen magt få over den himmelske fugl. Griffen vandrede sejrrigt fremad, og på 2. billedside ser man derfor selve den sejrende Kristus træde frem. Relieffremstillingerne måtte knyttes til »vandt« på breddesiden, for kun ved den ny gud var kampen bragt til sejr.

Venskabet mellem Harald og Otto den Store holdt, selvom de havde modstridende interesser ved Østersøen. Om det er kejseren eller måske ærkebiskop Adeldag i Bremen, der har skabt kontakter mellem Harald og kunstnere i Italien, kan man kun gisne om. Ca. 100 år efter Haralds død hentede man en kunstner, vistnok fra Ravenna, til at smykke Jelling kirkes kor med kalkmalerier.

Botticelli udførte ca. 1500 en del tegninger til Dantes »Den guddommelige Komedie«. På en af dem ser man Beatrice på en vogn, der trækkes af en grif, der er halvt ørn, halvt løve. Todelingen er nøje gennemført, da symbolet har religiøst indhold: Kristi to naturer. — Tegningen gengiver den græsk-italienske forestilling om en grif.

Både Harald og Otto kom ud for ungdomsoprør. Ottos søn startede sit, mens faderen var i Italien. Det blev slået ned. Svend rejste også oprør mod sin fader. Kirken satte man ild på. Vanskeligere var det med stenen; men man fik dog gravet et mægtigt hul, som man fik den væltet ned i og derefter overdækket med jord. Men sten »gror« eller presser sig opad lidt efter lidt, og 1586 kom den atter frem i lyset. Under magtkampen blev Harald såret og døde allehelgensdag 1. november, året er usikkert, man antager 985. I Jelling sporedes hans forordninger mange år efter hans død. Kongegårdens jorder blev delt omtrent ligeligt mellem Jellinggård og præstegården, den verdslige og den kirkelige myndighed. På Jelling sysselting færededes både adel og bonde, og kirkens retssyn blev gjort gældende af en sysselprovst.

Om den anonyme kunstner, som udførte de verdenskendte relieffer på Jellingstenen, ved man intet sikkert: om han har løst andre opgaver i Danmark og om hans skæbne i de urolige tider i kong Haralds sidste leveår. I kunsthistorien taler man om en »Jellingstil«, navnlig ud fra ornamenterne på det lille sølvbæger, som 1863 blev fundet i Nordhøjen. To slanke dyrefigurer med båndformede kroppe, lange nakketoppe og opspilede gab er motivet i disse ornament. Måske har denne stil været knyttet til Jellingstenens kunstner og til et værksted ved kongesædet i Jelling. Der er islet i den fra kunstcentre i flere lande, også England, så kunstneren må have været vidt berejst og haft dyb indlevelse i sin tids kunst.

I »Orm og Tyr« gør Martin A. Hansen rede for, at Nordhøjen efter hans opfattelse er et kristent mindesmærke. Måske tør man så også forestille sig Jelling-

kunstneren som formgiveren til hele mindeanlægget i Jelling, og at han her kan have virket både som arkitekt, ingeniør og billedhugger på samme måde som Leonardo da Vinci hos en kunstelskende fyrste i Italien.

JELLINGGÅRD — KONGSGÅRDEN

Indholdet af dette afsnit bygger videre på, hvad jeg skrev i Vejle amts Årbøger 1922 om beliggenheden af den gamle Jelling kongsgård. Det er derfor nødvendigt at rekapitulere dette først.

Mange forestillede sig dengang, at Smededammen var rest af en voldgrav ved kongsgården, som man mente havde ligget, hvor »Høvdingsborg« i 15—1600-årene var overnatningsherberge for konge og dronning. Jeg redegjorde for, at »Høvdingsborg« var en barfred ligesom andre kongelige overnatningshuse i egne, hvor der var langt mellem kongsgårdene, samt at Smededammen, hvis gamle navn var Skidendammen, ingen forbindelse havde haft med »Høvdingsborg«. Endvidere gjorde jeg opmærksom på, at der hos Svend Aggesøn stod, at Gorm og Tyra blev højst »nær kongens gård i Jelling«, hvis plads derfor snarest måtte søges øst for Nordhøjen, hvor Jellings største gård Fogedgården havde ligget.

Dr. Lis Jacobsen blev opmærksom på artiklen, mens hun i tyverne var i Jelling for at foretage runologiske undersøgelser, og gav udtryk for, at hun kunne tilslutte sig den deri fremsatte formodning om kongsgårdens beliggenhed. Af særlig betydning var det dog, at dr. Ejnar Dyggve, mens han i fyrrerne ledede de store arkæologiske undersøgelser i Jelling, også tilsluttede sig synspunkterne om Fogedgård og kongsgård. Han kunne nemlig som arkæolog foretage en midler-

tidig undersøgelse af området, hvor Fogedgården havde ligget, trak 1942 et snit østpå fra højen og traf her brolægning fra middelalderen samt en hestesko fra samme tid. Ved en gård i nærheden fandt ejeren Hans Ravn ligeledes gammel brolægning. Disse fund skabte ingen klarhed over problemerne, men er dog blevet undervurderet; de viste nemlig, at der her i middelalderen havde ligget en gård af betydelig udstrækning fra øst til vest.

Sakse fortæller, at sakserne kom til Vermund i Jellinggård, og af Svend Aggesøn får man oplysningen om kongehøjenes plads nær kongens gård. Da ordet »nær« i gammelt sprog betyder »nabo til« eller »ved siden af«, kan Aggesøns »kongens gård« kun være Jellinggård, som lå umiddelbart øst for højene, nærmest dog Nordhøjen. Denne gård har eksisteret på de nævnte historieskriveres tid, ca. 1200, for 1511 undertegner væbner Jep Juell i Jellinggård et gældsbevis til landsdommer Niels Klemensen. 1510 nævnes »beskeden svend« (hæderlig ung mand) Jep Juell som slotsfoged på Koldinghus, så det må være ham, der året efter avancerer til kongsbryde eller godsforvalter med sæde på Jellinggård. Sakse må have kendt dens navn, for han bruger det i sagnet om Vermund og Uffe. Den næsten samtidige Svend Aggesøns ofte nævnte stedsorientering (1185) om højene »nær kongens gård i Jelling« er så nøjagtig, at dens baggrund vist må være selvsyn.

Middelalderens adelsgårde havde som regel en avlsgård i nærheden; dette forhold gjorde sig også ofte gældende i oldtiden ved stormandsgårde, og i kongesædets tid var en udbygning af en avlsgård en nødvendighed, fordi der da stilledes store krav til produktion af korn og kød. En sådan udbygning er vel sket i sam-

me retning som oldtidsbyen i sin tid; men bronzealderhøjen på toften og måske en helligplads har dog begrænset en videre spredning vestpå.

Man ved naturligvis ikke, hvordan Jellinggård har set ud i dens velmagtsdage, men man kan tænke sig, at kernen i den også i kongesædets tid har været beboet af en kongsbryde, og at kongernes bolig ikke har været sammenbygget med avlsgården og de øvrige dele af kongens gård. Ved en iagttagelse af gården, som den ses på bykortet, vil man bemærke en bygning, som næsten ligger på linie med kirken og gårdens sydligste længe. Her kan kongefamilierne have haft deres bolig, bl. a. med hal og sovepladser. Store dimensioner har den ikke haft, hvad heller ikke var nødvendigt, bl. a. fordi man fra avlsgården sørgede for de daglige forsyninger. Da bygningen måske brændte i forbindelse med trækirkens brand, eksisterede Jellinggård stadig som kongens gård i Jelling, men kongeboligen var der ingen grund til at restituere, for kongesædet var flyttet. »Kongsgården«s gådefulde forsvinden bliver derved forklarlig. Måske skal man lægge mærke til, at Svend Aggesøn taler om »kongens gård« og ikke om kongsgården. Kongens gård bestod af flere dele, som dog udgjorde en enhed. Hvis en af delene gik til grunde, lå kongens gård der stadig.

Bygningen mellem kirken og Fogedgården kan man i store træk følge tilbage til ældgammel tid, da den måske rejste sig på en brandtomt. Den blev nemlig bolig for degnen, der helst skulle bo nær ved kirken, hvis sejerværk han bl. a. skulle passe. Han fik ikke nogen gård til embedet sådan som præsten syd for dammen, men da han var knyttet til en herredskirke, blev han alligevel sædedegn. I en periode efter reformationen, da Vejle som andre købstæder fik latin-

skole, besørgetes degnjetenesten ved kirker inden for en vis afstand fra byen af de ældste disciple fra skolen. Jelling lå inden for latinskolens læbælte, og derfor måtte sædedegnen vige for løbedegne, så hans indtægter kunne gå til skolen. Hans bolig, der stadig ejedes af kongen, blev nu lejet ud som andre af kongens gadehuse i byen, og 1635 foretog sognepræsten Jørgen Pedersen indstilling til kongen om, at den blev anvendt til skole, og ansøgningen blev bevilget på visse betingelser: Den mand, der beboede huset, skulle have en rimelig frist, inden han flyttede ud, bymændene skulle svare den skat, en rigsort, der hvilede på huset, og præsten og hans medhjælper måtte finde en karl, der egnede sig til at være skolemester. — En sådan mand, Peter Svendsen, blev fundet, men han skulle på egen bekostning istandsætte huset, inden han flyttede ind. Efter Peter Svendsens død krævede enken en godtgørelse for udgifterne ved denne istandsættelse, inden den ny skolemester kom.

Løbedegne var ikke populære i befolkningen, som de ingen virkelig kontakt fik med. Man skyldte dem for at være dovne og for, at deres vandel som regel ikke var tilfredsstillende. I Jelling traf man en ny ordning — officielt eller uofficielt — hvorefter en degn skulle påtage sig at undervise, og derefter flyttede en degn atter ind i bygningen ved kirken. I Jelling liber daticus i Viborg landsarkiv hedder det 1739: »Et gadehus østen for kirken, afgift til Coldinghus 24 sk., som Jelling bymænd har påtaget sig at udrede. Deri bor degnen og holder skole.« Disse linier er indført, fordi man i Jelling ville ordne skolevæsenet efter Kristian den Sjettes lov af af 1739, og i en indberetning for 1740 står der, at »skolen skal ligge i det hus, hvor degnen nu bor og af arilds tid efter gamle mænds

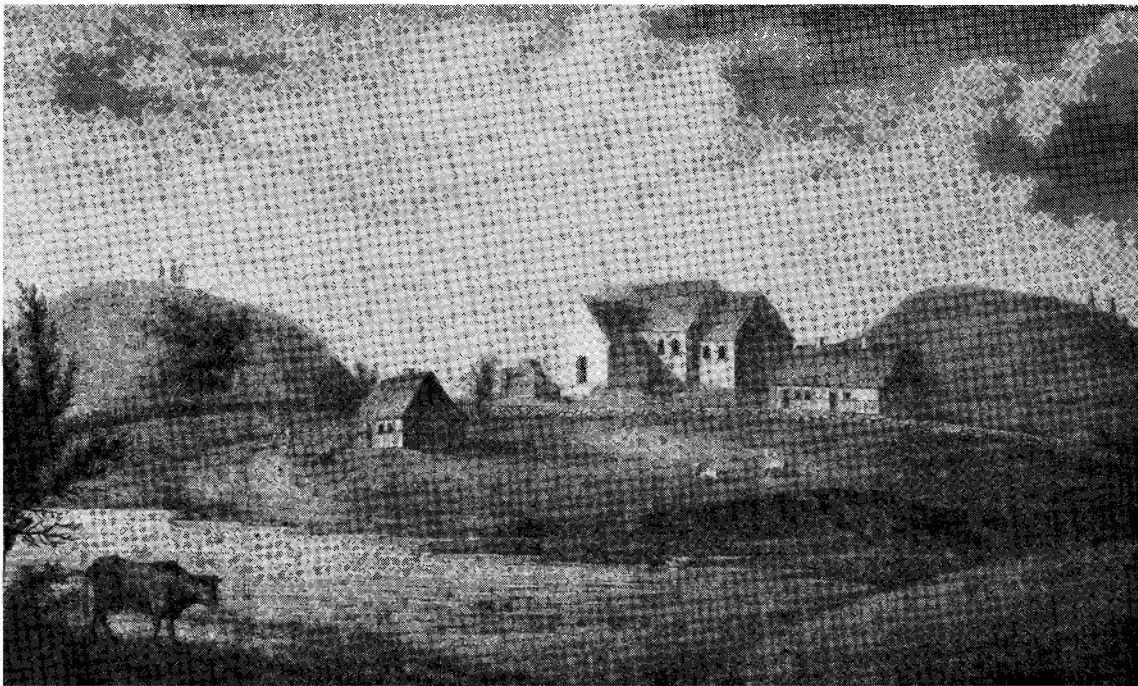
sigende og troværdige beretninger altid har boet. Dette skolehus østen Jelling kirke består af syv fag«.

En delvis ny bygning fra 1740 brændte allerede 1794, og da degnen Thorbrøgger modsatte sig forandringer, som hymændene ellers kunne tænke sig, blev en ny skole indrettet på samme måde som den gamle. Dens udseende ved man god besked med: Et meget langt hus, rødbrunt bindingsværk med to hvide skorstone, hvidkalket mur og små seksrudede vinduer, lærerens lejlighed i vestre ende, skolestuen i midten, fåresti og nøds i den østre ende.

Da der 1635 er tale om istandsættelse, 1740 kun om delvis nybygning og 1794 om en ret uforandret ny skole, får man det indtryk, at det drejer sig om en bygning, som med hensyn til beliggenhed og størrelse kan føres meget langt tilbage. Dermed er der ikke ført noget historisk bevis for, at den er opført på kongeboligens grund, men dens beliggenhed mellem kirke og gård kan nok give anledning til overvejelser af denne mulighed.

Selve Jellinggård, den store gård på bakken, nærmest Nordhøjen, har bevaret sit navn ind i nutiden. Erich Pontoppidan skriver 1769 således om den: »I Jelling har fra ældgamle tider været en kongelig gaard, hvor efter Saxonis vidnesbyrd kong Vermund har boet«

Denne gård kaldes ikke blot af Sakse Jellinggård, men også som tidligere nævnt af dens beboer 1511, væbneren Jep Juell. Man kan så spørge, hvilke opgaver denne mand har haft, og derom kan der næppe være tvivl. Af en skatteliste fra ca. 1500 over krongods i Tørrild herred fremgår det, at kongen dengang ejede det meste af herredet, i Jelling ikke blot byen, men også de fleste gårde i Skovbølling, Hørup, Fårup og

På dette billede ses bl. a. byhyrdens hus øst for Sydhøjen og den gamle skole, som den blev opført efter branden 1794. Se beskrivelsen ovenfor. Dens beliggenhed skulle svare til degnehusets, som ses på bykortet mellem kirken og Fogedgården. — I forgrunden ses Smededammen. Billedet, der ikke har været offentliggjort før, findes i Det kgl. Bibliotek, som litografi fra slutningen af 1820erne. Skolen stod til 1842—43.

Rugballe. Da adelen var skattefri, er Jellinggård ikke med på denne liste. Jelling var endnu i slutningen af 1400-årene det administrative centrum for herred og syssel, så det har været naturligt med en godsforvalter på Jellinggård; men i løbet af 1500-årene ændredes disse forhold, fordi kongen solgte de fleste af sine gårde i herredet til adelsmænd, og Jep Juell har nok været den sidste kongsbryde i Jelling. I samme tidsrum udlignede mange adelsmænd deres bøndergårde for at få dem omtrent lige store og fik desuden oprettet birker udelukkende for bønderne på deres godser. Noget lignende er foregået i Jelling. Af jordebog for Jelling by 1573 ses, at mange helgårde er blevet delt i halvgårde. Et birk kun for bønderne i Jelling by må også være oprettet i første halvdel af 1500-årene. Hidtil havde godsforvalteren kunnet værne bønderne i det gamle konunglef mod stormænds overgreb, men da de andre byer i sognet var solgt til herremænd, blev deres retsstilling mere usikker. Man må forstå oprettelsen af det lille birk således, at kongen har villet beskytte bønderne i sit konunglef under de nye forhold. Jellinggård blev ganske vist i samme tid opdelt i flere almindelige bøndergårde, men blandt disse en helgård til hellig for herredsfogden, der også skulle være birkefoged og derfor måtte bebo en gård i Jelling. Det gav anseelse at bebo en helgård, ikke mindst på et sted, hvor kongens foged før havde boet. Den blev snart kaldt Fogedgården, og i en halvgård ved siden af skulle skriveren bo.

I 15—1600-årene boede der da en række herreds- og birkefogder i Fogedgården, og da birket ophævedes 1687 og fogedsædet flyttedes, kom sognefogderne til at bo på den: Søren Lassen i første halvdel af 1700-årene, derefter Las Sørensen og omkring 1800 en ny

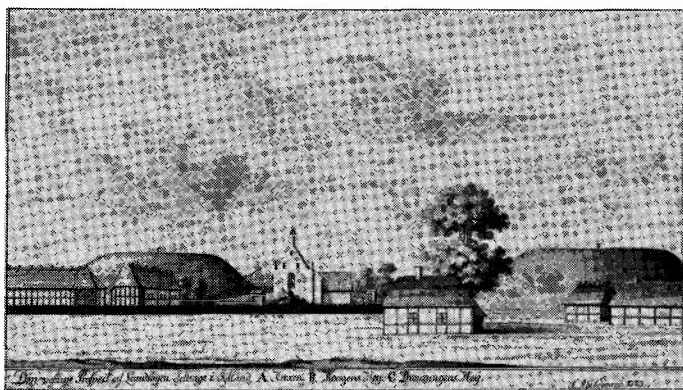
sognefoged Søren Lassen i tredje generation. Det er sikkert den samme slægt, der havde herredsfogedstillingen i midten af 1600-årene, da Søren Lassen blev skriver 1625 og senere herredsfoged. I en periode var Fogedgården ikke herredsfogdens sæde, for 1636 fik Anders Christensen lov til at fæste faderens, herredsfoged Chr. Andersens påboende gård efter faderens død. Chr. Andersen havde været herredsfoged »i lang-sommelig tid« og havde anvendt en del af sin formue på gårdens bygning. På en måde kom den følgende herredsfoged alligevel til at bo på den gamle kongegård, for det blev skolemesteren Peter Svendsen, der fik bestillingen; men han havde ingen heste i sin stald og måtte derfor have en gårdbeboer i byen til at »age sig til tinge«.

Ved en iagttagelse af gården øst for Nordhøjen, som den ses på bykortet, vil man delvis kunne efterspore, hvordan Jellinggård blev opdelt i 1500-årene. Nærmest højen ligger Fogedgården (nr. 2). Efter denne gård står skriverens (nr. 5) opført i jordebøgerne. De følgende gårde: 6, 7 og måske 8, hører til samme bygningskompleks. Af disse må man særlig lægge mærke til nr. 6, for til denne klæbede navnet Jellinggård stadig op gennem årene. Det er klart, at en sådan opdeling i flere gårde måtte devaluere navnet Jellinggård, især efter at en del af den, vist den tidligere avlsgård, var blevet midtpunkt for retsvæsenet i Tørrild herred. Når det gamle navn blev bevaret ved nr. 6, er årsagen muligvis, at kongens bryde kan have beboet denne midterste del af den store gård.

En udflytning må også være sket i 1500-årene, for gårdene 3 og 23 samt et gadehus ses ikke alene på bykortet vest for høje og kirkegård, men også på billederne fra 1591 og 1773. Dyggve fandt dyrket jord

Billedet fra 1591.

Billede fra Jelling Vestby, tegnet 1773 af S. Abildgaard. (Nationalmuseet). Foruden høje og kirke ses gårdene, som på bykortet har nr. 3 og nr. 23, samt et gadehus. De ligger ganske tæt op ad højene, den første på jord fra kongens gård, den anden vistnok på præstegårdsjord.

De samme gårde ses på prospektet fra 1591, hvilket viser, at udligning (eller udstykning) til Vestbyen er sket i 1500-årene (se side 63 og 65).

Nr. 3 brændte 1794 og blev derefter flyttet ud vest for vejen. Senere blev jorden fra nr. 4 (Jelling kro) lagt sammen med den, og den har nu navnet »Anesminde«. Nr. 23 brændte 1850, blev derefter flyttet ud vest for vejen og fik navnet »Rosenvold« efter ejeren.

under Nordhøj og kirkegård, og da nr. 4 og nr. 3 havde tofter helt ind til disse, kan man gå ud fra, at ikke alene Nordhøj og kirkegård, men også 3 og 4 er opført på jord fra Jellinggård, som efterhånden er blevet opdelt i 9 ejendomme, nemlig 2—10. Nr. 23 er sikkert ligesom 19, 20, 21 og 22 opstået af jorder, der hørte til den anden store gård i Jelling, præstegården (nr. 1), der havde toft langt i syd mod skoven og i nord og vest til Sydhøjen.

1781 udskiftedes Jelling bys jorder, men 1785 var kun én af dens ejere flyttet ud, nemlig Thomas Jepsen, som havde fået samlede agre sydvestligst for byen tæt ved Fårupgårds skel. I folketællingslisten for 1787 er han opført som boende på Jellinggård, så han har taget navnet med fra nr. 6. I det følgende hundredår havde den hyppigt skiftende ejere, men fra ca. 1900, da den (matrikelnummer 16a) kom i slægten Ravns besiddelse, er den vokset op til atter at blive en stor gård, og den bærer stadig navnet Jellinggård efter skøder, som er i nuværende ejers besiddelse.

Udflytningen fra nr. 2, 5 og 7 fandt sted efter en stor brand 23. juni 1794, der opstod i nr. 7, hvor man om morgenen havde hedet bagerovnen og sat brødene ind, men vist ikke fået ilden slukket i asken tilstrækkeligt. Mens ejeren Michel Gregersen var gået hen til Søren Lassen, og konen ud på malkepladsen, brød ilden frem gennem taget ved en skorsten, og i løbet af ganske kort tid brændte bygningerne til 7, 6, 5 og 2 samt skole- og degnehuset, forplantede sig endog til nr. 3 og 4 i Vestbyen samt kirken. Det skyldtes især sognefoged Søren Lassen, der også var brandfoged, at det lykkedes at begrænse ilden, så kirken og Hans Møllers gård (nr. 4) reddedes. Nr. 3 derimod brændte

ned. En gammel mand i gården fortalte ved brandforhøret, at han havde set ligesom tre ildstokke komme flagrende i luften, og de havde lagt sig på taget. Michel Gregersens datter Kirstine var ene hjemme, da ilden opstod, og da hun ville redde nogle klædninger, faldt brændende tømmer sammen om hende, og hun brændte inde.

Så dramatisk slutter de beretninger, som knytter sig til bygningerne, som 1794 stod på kongegårdens grund i Jelling.

Fogedgården blev nu flyttet ud på dens mark vest for Fårupvejen, og den blev i ny skikkelse en meget anselig bygning. En lang stald ud til vejen skulle efter gammel forpligtelse give plads til kongens heste. Laden i smukt bindingsværk var en pryd for byen, og stuehuset fik døre fra Tirsbæk slot. En meget smuk sokkel skal man vist lægge mærke til, fordi den er sat af granitsten af en usædvanlig længde. De kan nok lede tanken hen på, om man her har anvendt gamle tingsten fra Lars Sørensens toft. Gården er nu udstykket, og den del af bygningerne, som endnu står tilbage, blev 1968 solgt til Jelling kommune.

Resultatet af arbejdet med at finde frem til beliggenheden af residensgården i Jelling foreligger i det foregående som en del spredte mosaik-brikker, der nu kan sættes sammen, så de klart kan vise det eftersøgte billede.

1. Sakse fortæller, at sakserne kom til Vermund i Jellinggård. Navnet på denne gård har altså været kendt på Saksens tid ca. 1200.
2. Jellinggård er en realitet i Middelalderen, da den 1511 beboedes af adelsmanden Jep Juell.

3. Jellinggård nævnes i folketællingslisten 1787 og er da flyttet ud til Fårupgårds skel. Før denne tid hørte den til de sammenbyggede gårde »nær« eller »nabo« til kongehøjene.
4. Jellinggård er den samme som Aggesøns »kongens gård«, der har bestået af flere afdelinger: avlsgården, kongsbrydens gård samt måske en slags kongsgård, der ikke var sammenbygget med de andre.

Dermed er der ført et historisk bevis for, hvor kongens gård lå. Det endelige bevis for, at den ældste degnebolig i Jelling blev opført på kongeboligens grund, kan vel endnu føres af arkæologer. Bykortet viser, hvor den lå.

SCIPYNG

Efter drabet på den folkeyndede Knud Lavard januar 1131 udbrød der borgerkrig i Danmark. Øst for Store Bælt samlede man sig om Knuds broder Erik, som 4. juni 1134 sejrede over Niels og Magnus i slaget ved Fodevig i Skåne. Magnus faldt, og Niels indsatte derefter Eriks broder Harald Kesja til medkonge. Men allerede 25. juni samme år dræbtes Niels i Slesvig by, hvorefter Harald blev valgt til konge på Urnehoved ting. Dette valg gjaldt kun for Sønderjylland; for Nørrejyllands vedkommende skulle kongerne hyldes på Viborg landsting. I den tidlige middelalder foregik kongehylding vist også på sysseltingene. Det hedder med sikkerhed om Kristoffer I, at han blev valgt på disse ting, så der er grund til at antage, at Harald på vej til Viborg landsting gjorde ophold i byer med sysselting for at få støtte i sin kamp for tronen. Men

han nåede ikke Viborg, for en nat kom Erik efter hemmelig ilsejlads fra Sjælland overraskende frem til hans gård og lod ham dræbe. Om denne begivenhed fortælles der udførligt af en samtidig historieskriver, forfatteren til Roskildekrøniken 1140 og ca. 50 år senere af Svend Aggesen og Sakse. Den ældste beretning er den mest levende: Ved daggry blev Harald lokket udenfor, hustru og en børneflokk kom også frem, Harald blev halshugget, de andre lagt i lænker og 8 sønner senere dræbt, kun Oluf reddede sit liv i tide; han havde set bevæbnede mænd omkring gården, var kommet ud og havde blandet sig mellem pilgrimme og tiggere, som var strømmet til (fra et overnatningsherberge). Det lykkedes ham at flygte, iført en kvinde- dragt, og komme i sikkerhed. I krøniken berettes også, at sognemændene senere lod Haralds hoved begrave på kirkegården.

Man ved således en hel del om, hvad der skete ved afslutningen af magtkampen mellem de to brødre, men der er megen uklarhed over, hvor den fandt sted. Roskildekrøniken henlægger begivenheden til Scipyng, et navn, man ikke har kunnet identificere. Hos Sakse hedder byen Scypetorp, hvorved det har fået en almindelig stednavneendelse. Eriks overfartsvej kunne man heller ikke fastslå. Roskildekrøniken oplyser, at han på et skib i stor hast sejlede fra Sjælland til Jylland, og Sakse beretter desuden, at han måtte trække sine skibe over isen, inden han kom ud i rum sø. Heraf synes det at fremgå, at disse skibe har været kogger, der var brede, næsten fladbundede. De havde deres oprindelse af friserne skibe, der brugtes til varetransporter og endog kunne slæbes over land.

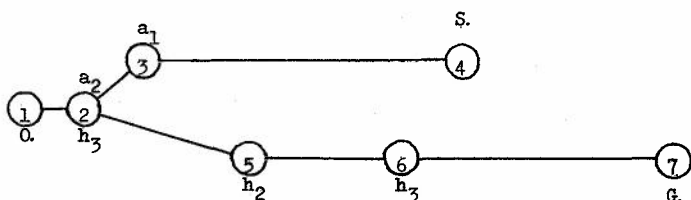
Det centrale spørgsmål var dog, hvordan man skulle forstå navnene Scipyng og Scypetorp. En tid mente

man, at stedet måtte være Skibet ved Vejle, men stednavneforskerne har erklæret, at en sådan tolkning ikke kan opretholdes. En overgang var man inde på, at Saksens Scypetorp var Skærup ved Vejle, men heller ikke dette har forskerne godkendt. I begyndelsen af 1900-årene nåede den lærde professor M. Cl. Gertz i forbindelse med undersøgelse af et middelalderhåndskrift frem til, at stedet vist var Skiby i Harlev sogn ved Århus, men sikker i sin sag var han ikke.

Endnu to stednavne har været inddraget i drøftelserne. I den første trykte udgave af Svend Aggesøn (ved Stephanus 1642) står, at Harald Kesja blev dræbt i sin gård i Jaling (Jelling). Men lektor Fr. Orluf, Vejle, der behandlede spørgsmålet i Danske Studier 1953, sluttede sin artikel således: »Som et sikkert resultat kan for tiden kun siges, at Vejleegnen med Jelling, Skibet og Skærup for stedse må udgå af det herhenhørende stednavnemateriale.« I øvrigt fremdrog han navnet på et tidligere landsbynavn i Dover sogn ved Ry, Skiping, hvis navneform svarede til Roskildekrønikens Scipyng, og stednavneforskerne synes at godkende de argumenter, som Orluf førte frem i nævnte artikel. I det store og hele må man dog sige, at der stadig er usikkerhed om navnet på Harald Kesjas drabssted. Et forsøg på at løse gåden er derfor tiltrækkende, idet man så må bygge på de resultater, som skarpsindige og lærde folk er nået til. Jeg skal nu i store træk forsøge at redegøre for tankegangen hos M. Cl. Gertz og lektor Fr. Orluf. En selvstændig vandring i palæografiens jungle er jeg ikke i stand til at foretage.

Den første trykte udgave af Svend Aggesøn er som nævnt fra 1642 og besørget af professor i Sorø, kgl. historiograf Stephanus Stephanus. Som forlæg havde

Oversigt over trykte værker (S og G) samt håndskrifter (O, h og a) med Svend Aggesøns danmarkshistorie.

1. O: Svend Aggesøns egen tekst ca. 1185. — 2. a₂ og h₃: fælles kilde for mindst to afskrivere, måske fra 1. halvdel af 1200-årene. 3. a₁: det forkortede og bearbejdede værk fra slutningen af 1200-årene. — 4. S: Stephanius' trykte udgave fra 1642.
5. h₂: afskrift fra ca. 1400. — 6. h₃: Lyschanders afskrift fra ca. 1575, det eneste af håndskrifterne, som endnu eksisterer. — 7. G: »Ny tekst« ved M. Cl. Gertz 1915.

han haft et håndskrift, der er gået tabt, men som menes at være fra slutningen af 1200-årene. Dette forlæg, som vi kan kalde a₁, havde som kilde et andet håndskrift, a₂, der sandsynligvis var en afskrift af originalen eller Svends egen tekst.

En anden Svend Aggesøn-tekst lå i mange år i Den arnamagnæanske Samling som et upåagtet håndskrift, indtil professor Gertz drog det frem under sit arbejde med middelalderlige danske historieskriveres værker. Dette håndskrift (h₁) var fra sidste fjerdedel af 1500-årene, og afskriften var udført af Claus Christoffersen Lyschander i Herridsvad kloster i Skåne, mens han som stor dreng eller ung mand gik i skole her. I klostrets bibliotek havde han fundet et håndskrift fra ca. 1400 (h₂), som han skrev af efter.

Gertz konstaterede snart, at Lyschander ikke havde været kyndig nok i latin til at kunne magte sit afskriverarbejde tilfredsstillende. Endvidere så han, at Lyschanders forlæg (h₂) også havde haft mange fejl, at det havde været skødesløst skrevet og desuden med-

taget af fugt. Forud for h_2 havde ligget et h_3 , der var det samme som a_2 , altså en fælles kilde for Lyschander og Stephanius. Gertz kunne se det, fordi de havde en del fejl fælles, som kun kunne skyldes samme fejlkilde. Med $h_3=a_2$ er vi igen nær inde på originalen, og dennes tekst kunne Gertz trænge ind til gennem lagene, fordi han var i besiddelse af den fornødne indsigt og energi. 1915 udgav han da: »En ny tekst af Svend Aggesøns værker, genvunden på grundlag af codex Arnamagnæanus 33,4^{to}«. — I sandhed en *ny* tekst, *genvunden* efter Lyschanderhåndskriftet.

Man måtte egentlig gå ud fra, at Gertz' »Ny tekst« blev den samme som Stephanius' fra 1642, når de begge er Svend Aggesøns danmarkshistorie. Det viste sig imidlertid, at Stephaniusudgaven, der sikkert nøje svarede til a_1 , var en forkortet omredaktion af den tekst, som Gertz havde fundet frem til som Svends egen. Denne bearbejdelse måtte være foretaget af den mand, som havde ansvaret for a_1 , altså i slutningen 1200-årene, måske af en skolemand til brug ved undervisning af disciple i en domskole. En del karske, ofte lidenskabelige udtryk, som bearbejderen vist ikke har fundet egnede ved sin undervisning, var udeladt eller erstattet med mere slebne, men den »dannede skolemester« havde ganske vist derved maltrakteret Svends karakteristiske stil. Selve sproget kunne Gertz betegne som god middelalderlatin, mere klassisk end hans egen.

Side 47 i Lyschanderhåndskriftet er valgt til gengivelse, fordi der her i 8., 9. og 10. linie berettes om Harald Kesjas drabssted. Den synonyme opstilling nedenfor med teksten herom, som den findes hos Lyschander og tilsvarende hos Stephanius, er fra »Ny tekst«, som Fr. Orluf også benytter i sin artikel (s. 59):

Lyschander:

Quippe in viscera sua
 seuiens. germanum suum
 Haraldum kesjæ in curia
 sua seuiens

Stephanius:

Quippe germanum
 suum Haraldum Kæsja
 in curia sua Jaling

I sandhed rasende mod
 sit eget kød [lod] han sin
 broder Harald Kesja på
 hans gård s

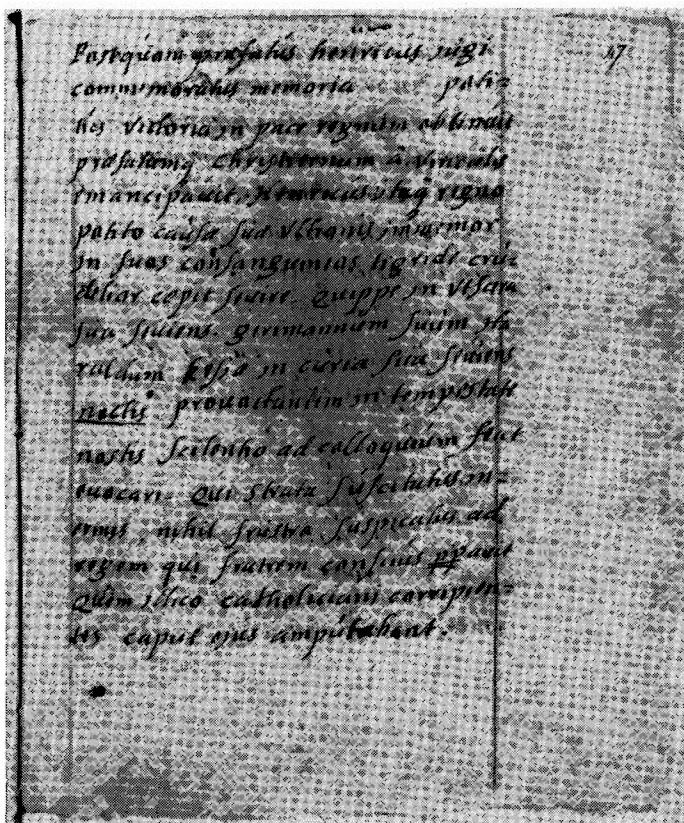
Såsom han [lod] sin
 broder Harald Kesja på
 hans gård Jelling

Drabsstedets navn er hos Stephanius *Jaling* (Jelling), hos Lyschander *seuiens*, et meningsløst ord, som dels skyldes afskriverens ukyndighed i latin, dels fejl og utydeligheder i forlæget (h_2).

Gertz' tydning af *seuiens* er i store træk: -ens er en afledet adjektivform, som man f. eks. i fuldstændig form har i *Ripensis*. Tilbage bliver *seui*. Lyschander tager ustandselig fejl af e og c, ordets to første bogstaver derfor *sc*. Afskriveren satte i h_2 ikke prik over *i*. De tre næsten ens nedstreger i *ui* tyder Gertz som *ibi*, hvorefter han får ordet *scibiens*, og *in curia sua scibiensi* oversættes i Ny tekst: »i sin Skibyske gård«. I fortegnelsen over jyske stednavne findes Skiby ved Århus å vest for Brabrand sø.

Hvordan forklarer nu Gertz, at Stephanius har navnet Jaling? Han tænker sig, at *seuiens* hører til de ord med fejl *i*, som stammer helt fra den fælles kilde ($a_2 = h_3$), og at Stephanius har opgivet at tyde det, hvorefter han har indsat Jaling under indflydelse af, at Svend Aggesøn tidligere i skriftet havde nævnt denne landsby i forbindelse med kongegården.

Dette er naturligvis en gisning. Mere mærkeligt lyder det, når Gertz om Jaling-navnet erklærer, at det

Side 47 i codex Arn magnæanus 33, 4to.

I 8., 9. og 10. linie berettes om Harald Kesjas drab. Det sidste ord i 10. linie *seuiens* er som nævnt i teksten helt uden mening; men netop dette sted i liniens slutning kan i h_2 have været så medtaget af fugt, at det ikke har været muligt for Lyschander at tyde navnet på Harald Kesjas drabssted anderledes.

må være galt, fordi Erik umuligt kunne nå fra kysten til Jelling i én nat. Men man kender da ikke ankomststed i Jylland for Eriks skibe lige så lidt som afgangsted fra Sjælland! Kursen har været bestemt af, hvor

Haralds gård lå, hvilket Erik vidste. Eriks flåde nævnes to gange i forbindelse med Sejrø. I vinteren 1132 dukkede den pludselig op bag denne ø og vandt en glimrende sejr over Magnus'. Sakse beretter, at Erik lå med sine skibe ved Sejrø, da Niels blev dræbt i Slesvig 25. juni 1134. Der er vægtige grunde til at antage, at Erik har haft en del af sine skibe liggende på selve Sejrø i midvinteren 1135. I lige linie til Århuskysten er der herfra den korteste vej til Jylland; men ved brug af sejlskib måtte man lægge større vægt på vindens retning og styrke end på vejlængden. I Roskildekrøniken fortælles, at Erik sejlede i streng frost og i stor hast. Istransporten kan være foregået fra Sejrø og sydpå til Røsnæs på den islagte bugt, mens »i rum sø« en østlig kuling har fyldt sejlene på skibet og næsten fløjet det i vestlig retning mod Vejle fjord. Før eller senere måtte Erik og hans mandskab igen ud på isen, ad denne til Vejle og måske videre ad Grejs å gennem tunneldalen til Fårup sø 2 kilometer fra Jelling. Erik var en stor idrætsmand og mester i overraskelsesangreb: sejrede ved Fodevig, fordi han anvendte rytteri, førte heste på skibe over Østersøen og sejrede over venderne. Nu overraskede han også Harald.

Fr. Orluf antog, at Eriks flåde havde ligget fastfrossen i en sjællandsk havn, og at Vejlefjord-området ville have været vanskeligt at forcere i hast på grund af isen. I øvrigt tyder han *seuiens* noget anderledes end Gertz og hævder, at der efter *sc* følger *ipi*, og at endelsen skal være stednavneendelsen -ing, hvorefter navnet bliver *sciping*, det samme som Roskildekrønikens *scipyng*, idet begge former brugtes i middelalderen. I fortegnelsen over jyske stednavne findes Skiping som tidligere navn på en by, der nu hedder Firgårde

og er beliggende i Dover sogn ved Ry. Fr. Orluf tolker ligeledes Jaling i Stephaniusudgaven anderledes end Gertz. Han mener, at Roskildekrønikens scipyng også har stået i »skoleudgaven«, men at Stephanius har læst forledet galt, så det forkerte navn Jaling kun har stået i den trykte udgave.

Selv om alt muligt kan tænkes, taler dog en del for, at også den grundige Fr. Orluf dermed har begivet sig ud på gisningernes område. Han har ret overbevisende for stednavneforskerne rokket ved Gertz' Skiby og bragt overensstemmelse mellem *seuiens* og *scipyng*. Vanskeligheden med Stephanius' Jaling har ganske naturligt ledet ham ud i gætterier, og han viser da også tydelig usikkerhed, når han henleder opmærksomheden på Skiping dybt inde i Jylland som Harald Kesjas mulige drabssted.

Det er ikke sandsynligt, at den lærde Stephanius har læst galt i a_1 . Det må være den mand, som har bearbejdet a_1 , den latinkyndige skolemand, som har ment sig berettiget til at sætte Jaling ind i stedet for scipyng (sciping). Og han har tiltaget sig denne som andre friheder, fordi han ville bruge sin forkortede bearbejdelse ved undervisning.

Men hvorfor sætter han da Jaling ind i stedet for sciping? Sikkert, fordi Jaling i slutningen af 1200-årene også dækkede navnet på den gamle by ved Mangehøje, som altså har heddet Skiping. Og hvorfor skulle skolemanden lade sine elever slæbe med et dødt navn? Nej, Jaling-navnet kendtes af alle i landet med såkaldt dannelse.

Selve betydningen af Skiping underbygger foranstående tolkning. I »Nudansk-Ordbog« oplyses om Skibinge ved Præstø og Skippinge i Vallekilde sogn, at de er olddanske ord, hvoraf 1. led er afledning af

skip, der betyder indsnit. En tunneldal har givet navn til Skibinge, og en udtørret fjord, Svinninge Vejle, til Skippinge. Firgårde, det gamle Skiping i Dover sogn, ligger nær en tunneldal ved sognets nordgrænse, en del af den betydelige Århus tunneldal, som i sin tid vistnok dannede grænse for jydernes fremtrængen mod nord (se side 42). Om Jelling sogns grænser står der i Trap, at Grejs å, der kommer fra Fårup sø, løber i en tunneldal med stejle, skovklædte sider. Det må være dette indsnit i naturen, som har givet navn til oldtidsbyen nordfor.

Den lærde professor Gertz føler sig fristet til at sige om unge Lyschander, at han med sin uvidenhed om sprog og palæografi har kunnet ombytte så omtrent hvilket som helst bogstav med hvilket som helst andet, og Carl S. Petersen (Biografisk Leksikon V, s. 35) betegner ham som en »umoden dreng«, da han foretog sit afskriverarbejde. Til alt dette kan jeg intet standpunkt tage, men blot gøre opmærksom på, at Fr. Orulf siger om Lyschander, at han ikke mangler iagttagelsessevne og slet ikke tænkensomhed. Og nu kan så i øvrigt enhver se på hans skrift, som den er gengivet side 73. Efter mit skøn er den ordentlig og smuk og tyder ikke på, at den skyldes en »umoden dreng«. Hvis Lyschander ikke havde foretaget sin afskrift — ganske uanset hans manglende latinkundskaber — havde heller ingen nok så skarpsindig professor kunnet trænge ind til originalen.

Efter det foregående indeholder Roskildekrøniken og Svends egen tekst samme navn for beliggenheden af Harald Kesjas gård, nemlig Scipyng, men heraf må man ikke lade sig forlede til at tro, at der hermed menes »kongens gård i Jelling«, som Svend omtaler i afsnittet om Gorm og Tyra. Han kunne vel heller ikke

Tunneldalen ved Skovdal med Grejs å. Foto: Morten Jessen.

Skovene t.v. (mod nord) hører til Jelling, skrænterne mod syd til Rugballe. Åen deler naturforekomsterne mellem de to byer, og dalen danner et indsnit i terrænet, som i oldtiden formentlig gav navn til den ældste af byerne (Skiping).

Fotograferet 3. marts 1971 en dag med samme vejrlig og på samme sted, hvortil Erik Emune med mandskab måske ankom 836 år før med ærinde i Skiping.

nebo en kongsgård, inden han var landets konge. Svend Aggesøns historiske skildringer er meget lidt objektive, men i Danmarks Riges Historie siger Steenstrup dog om ham, at han lagde vægt på danske traditioner og lyttede til, hvad ældre, erfarne mænd kunne fortælle. Netop af den grund bliver hans danmarkshistorie en værdifuld kilde til viden om borgerkrigen under Niels og Erik Emune, for Svends bedstefar Kristiern Svendsen stod på Eriks side og frarådede ham at stole på Harald, og hans fader Agge var ligeledes med i kampene.

Usikkerheden om navnet på drabsstedet stammer egentlig fra selve Jelling, hvor to bebyggelser, Scipyng og Jelling, var ved at vokse sammen. Dette måtte give anledning til forvekslinger og misforståelser.

Den eneste arving til Harald Kesjas gård i Scipyng måtte blive Oluf, der under sin flugt var nået til Norge. Senere stillede han krav til Erik Lam, der var blevet konge 1137, om at få sin faders jordegods udleveret. Blandt dette må også gården i Scipyng have været. Erik afviste kravet med den begrundelse, at Harald havde ført avindskjold mod riget, og at hans gods derfor efter gammel dansk lov var inddraget til krongods. Oluf fordrede nu selve riget som arv og førte i årene 1140—43 med kraft og sej udholdenhed en række kampe, som dog endte med, at han blev dræbt ved Tjuteå i Skåne.

I jordebøger for Jelling by i 15—1600-årene er gårdene opført efter deres beliggenhed fra øst til vest. Det samme er formentlig også tilfældet i den tidligere nævnte skatteliste fra kong Hans' tid, og man kan derfor gå ud fra, at dens fire første navne er knyttet til helgårde i det gamle Scipyng. Ud for hvert navn er anført skattens størrelse: Franz, 23 sk., Anders

Jelinge by

Rood 18 sk. Jess Olufssøn 20 sk. Nes Jepssøn 20
 sk. Barbara 1 mark Jep Skyrt 27 sk. Nes Jenssøn
 20 sk. Jes Christiernsøn 20 sk. Jess Atzersøn 8 sk.
 »Satisfecit« (betalt) er føjet til efter skatteangivelsen;
 men Jes Christiernsøns navn er streget over, fordi han
 ikke har betalt skatten.

Jess Olufssøn, der i Trap hedder Jens Olufsen, havde
 altså gård i det forhenværende Scipyng, og det er vel
 en mulighed, at han stammer fra Oluf Haraldsøn, som
 drabsnatten flygtede fra sin faders gård, iført kvinde-

Af skattelisten fra Tørrild herred ca. 1500: »Jelinge by«.

Rood, 18 sk., Jess Olufssøn, 20 sk., Nes Jepssøn, 20
 sk., Barbara, 1 mark, Jep Skyrt, 27 sk., Nes Jenssøn,
 20 sk., Jes Christiernsøn, 20 sk., Jess Atzersøn, 8 sk.
 »Satisfecit« (betalt) er føjet til efter skatteangivelsen;
 men Jes Christiernsøns navn er streget over, fordi han
 ikke har betalt skatten.

Jess Olufssøn, der i Trap hedder Jens Olufsen, havde
 altså gård i det forhenværende Scipyng, og det er vel
 en mulighed, at han stammer fra Oluf Haraldsøn, som
 drabsnatten flygtede fra sin faders gård, iført kvinde-

klæder. Roskildekrønikens forfatter fortæller om Harald Kesja, at han havde en »hob« sønner (12). Oluf må have været blandt de ældste af disse, når han kort efter kunne samle tilhængere i kampe for sine arverettigheder. Han kan have efterladt sig en søn i Jelling, hvis efterkommere i så fald kan være den slægt Olufsøn, som i flere hundrede år prægede Jelling by. Oluf var et kongenavn, og personer, der kunne føre deres slægt ind på det gamle kongestamtræ, gav man ofte en uskrevet privilegeret fortrinsstilling. Den gamle kongeslægt stammede jo fra kong Skjold og dermed fra selve guddommen!

En nøjere granskning af andre enkeltheder i skattemlisten giver ligeledes anledning til betragtninger. I en helgård kunne der bo to familier foruden én i et tilhørende gadehus. Det er således muligt, at der på kong Hans' tid har boet 8—10 familier i Jellings ældste bydel. Skattelistsens fem sidste navne må være knyttet til gårde vest for »Lille Fuot«. Der har dog boet flere end fem familier i området ved Jellinggård. Præsten syd for dammen var skattefri ligesom adelsmanden, der var kongsbryde over krongods, måske i herredet. En del gadehuse har været beboet af håndværkere og arbejdere ved gårdene. Man forstår, at Jelling efterhånden fordunklede det gamle navn Scipyng.

Skattemlisten var skrevet ca. 200 år efter, at dette navn var gået i glemme, men danner alligevel som et *laterna magica*, gennem hvilket man i baggrunden ser lys over Jelling-Scipyng, i en fjern fortid.

KONUNGLEF OG BIRK

I Kong Valdemars Jordebog står Jelling opført som konunglef sammen med byer, der også engang havde

været sæde for konger eller underkonger, nemlig Viborg, Hedeby, Odense, »Roskilde med tilliggende« og Lund.

Indtægterne af konunglef skulle gå til kongedømmets standsmæssige førelse og var bestemt for den til enhver tid regerende konge. Derfor måtte et sådant gods ikke afhændes, og enhver konge skulle aflægge ed på, at han ville holde det i hævd. Blev det alligevel af en eller anden grund nødvendigt eller til gavn for riget med salg eller afståelse af sådanne ejendomme, skulle kongen have sine stormænds tilladelse hertil.

Selv om kongesædet blev flyttet, bevarede Jelling således stadig en vigtig opgave for kongemagten. Dette gav anseelse, og da godset senere blev et birk, var dets lille bysamfund ikke undergivet herredsfoged og meddommere fra andre dele af herredet, men havde selvstændigt retsvæsen med birkefoged og stokkemænd fra Jelling by.

Da sysselinddelingen blev indført, vist af Harald Blåtand, blev Jelling sysselby i et område bestående af Tørrild, Vang med Nørvang og Søndervang samt den nordlige del af Slavs herred. Søren Abildgaard oplyser 1773 i sin dagbog, at der på Lars Sognefogeds toft lå en lang række »store sten fra syden til norden«. Lars Sognefogeds gård var Fogedgården, og den omtalte række store sten kan være en rest af stensætningen om tingstedet, som naturligt kan have haft sin plads ved Nordhøjen og Fogedgården.

Harald Blåtand flyttede kongesædet til Roskilde, men han har villet sørge for Jelling et godt stykke ind i fremtiden ved et forsøg på at bevare byens betydning som det centrale sted for styrelsen i Sydøstjylland. Poul Nørlund hævder, at Jelling på grund heraf også måtte blive et kulturcentrum i egnen, og

tænker sig, at byen har haft et guldsmedeværksted, hvorfra kirkerne i Sindbjerg og Tamdrup har fået deres gyldne altre. I gamle byer af betydning for kongemagten blev der ofret meget på udsmykning af deres kirker. Jelling kirke fik kalkmalerier, udført vistnok af indkaldt græsk eller italiensk kunstner; på panelvæggene var der billeder af danske konger og dronninger. Desværre brændte den gamle kirke 1679, men dele af kalkmalerierne ses endnu i koret.

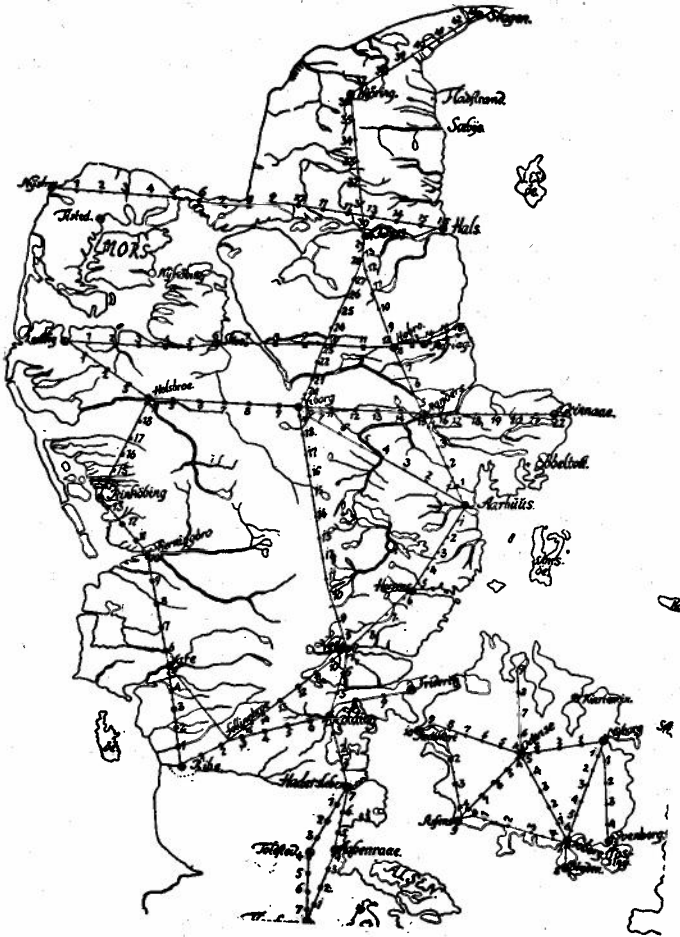
Jellings centrale stilling som midtpunkt i herred og syssel måtte medføre, at veje fra flere sider mødtes i byen, hvilket da også fremgår af bykortet. Den mest kendte af dem var Ribervejen, ad hvilken Valdemar Sejr red sit berømte ridt fra Skanderborg til Ribe. Det er den, som nævnes i præsteindberetningen 1638 fra Uldum således: »Uldum by og præstegård ligger straks syd for kirken meget sidt, hvorigennem er alfarvejen fra Jelling til Skanderborg.« Lidt vest for Jelling by gik en vej fra mod syd ad Kolding, mens Ribervejen fortsatte vestpå over Randbøl. 1637 søgte herredsskriver, senere herredsfoged Søren Lassen om at få landgilden af sin gård nedsat, da han havde store udgifter til gæsteri, fordi han boede ved alfarvej. Ad vejene færdedes ikke blot konger, stormænd og handelsfolk, men også pilgrimme og tiggere, som ofte overnattede i Jelling.

I denne tid må Jelling have været på vej til at blive en akselkøbing ligesom f. eks. Hjørring, Viborg og Næstved, hvortil folk kom på vognakslerne for at købe og sælge, og pladsen vest for gadekæret har måske været byens akseltorv.

Imidlertid indtrådte der i 1300-årene en tilbagegang i byens betydning og vækst. Alle akselkøbinger var udsat for stærk konkurrence fra strandkøbinger, der

voksende op ved kysterne, hvor man fandt gode muligheder for havneplads til skibene. I adskillige af disse byer kunne en borg yde beboerne beskyttelse. Både Kolding, Vejle og Horsens var hårde konkurrenter for Jelling. Kortet side 84 viser, at hovedvejene nu gik over strandkøbingerne, mens alfarvejene over Jelling slet ikke er afsat. De er altså blevet næsten ufremkommelige, måske kun til ridestier, og glemselens stilhed bredte sig om byen. Dog, man huskede det lille bondesamfund, når der skulle indkræves skatter. I kongemagtens nedgangstid under Erik Menved og Kristoffer II kom det til at se truende ud for bønderne i Jelling. Erik havde brugt store summer til krige og ridderturneringer og var kommet i stor gæld. Han sendte derfor nogle af sine mænd ud for at forhandle med bønderne om ekstraskatter. Disse udsendinge arbejdede dog imod kongen og ophidsede bønderne til et oprør, der bredte sig over store dele af Jylland. Ved Kolding vandt oprørerne over en hær, der blev ført af kongens marsk, men så kom Erik selv med mange udenlandske tropper, og da faldt de til føje og bad om nåde. Kongen var højlig forbitret på alle, der havde deltaget i oprøret, men navnlig på anstifterne af det, og blandt disse var mange adelsmænd. Henrettelser og bøder fulgte nu til skræk og advarsel, og bønderne blev desuden tvunget til byggeri af borge, hvorfra de i fremtiden skulle holdes i ave. I Sjællandske Årbog for 1313 slutter skribenten med slet dulgt skadefryd en optegnelse om kongens sejr således: »Ny borge byggede han, de gamle forstærkede han, og således bøjede han langt om længe jydernes gamle stiv-sind.«

Kongens vrede var især vendt mod de stormænd, der — som han sagde — »havde ophidset mine egne

1697 lod Ole Rømer udfærdige et kort med hovedveje i det danske monarki. Af kortet over Jylland ses, at de vigtigste færdselsruter i vest og øst var bestemt af strandkøbinger. Ved den midtjyske hovedvej, som ikke går over Jelling, er der kun to aksekkøbinger.

bønder«. Til disse hørte bønderne i Jelling, der havde lovet kongens udsendinge at levere 20 heste, »hver så god som 15 mark«, som deres del af ekstraskatten, men de brød løftet, smittet af oprørsånden, og efter kongens sejr stod regnskabet's time. De måtte gå med til at udrede en plovskat på to pund korn det første år og 4 mark penninge i hver af de følgende fem samt en stedsevarende straffeskat på to skæpper korn af hver mark gulds jord. Havde nogen af dem mere jord, end der fra arilds tid havde hørt til mark gulds jord, skulle det være forbrudt til kongen, som desuden inddrog tienden af nogle kirker, som ellers var tillagt bønderne i Jelling.

Om de desuden blev tvunget til at hjælpe med ved byggeri af en borg, som skulle holde styr på dem selv, er nok sandsynligt, for i 1300-årene nævnes borgen Rosborg ved Vejle og Rosborg len, der menes at være Jelling syssel, og på samme tid er Almind syssel blevet til Kolding len under Koldinghus.

1406 fik Mogens Munk af Erik af Pommern »Kolding og Rosborg med de len, der nu tilligger, og med Kolding by og Vejle«. Jelling og Almind sysler fik fælles sysselby i Vejle for gejstlige sager, mens det verdslige styre udgik fra Koldinghus over »Koldinghus len«.

Jelling vedblev at være konunglef, men bondeoprørets afslutning og oplomstringen af Vejle som strandkøbing standsede byens fremgang. Skattelisten for Tørrild herred ca. 1500 viser, at der dengang var lige så mange gårde i Skovbølling og Hørup som i Jelling, og at Fårup og Rugballe hver havde 4—5 gårde. Hornstrupgård hørte under Kjeldkær, og Hophalle under Lerbæk. Mest truende for Jelling som konunglef så det ud under Kristoffer II, der pantsatte det meste af

landet og 1326 overlod Jelling og Almind sysler til drosten Ludvig Albertsen som arveligt len. Denne mand, der var af tysk greveslægt, havde i sinde at oprette et nyt hertugdømme i Sydjylland med Koldinghus og Riberhus som støttepunkter, men heldigvis blev der sat bom for disse planer med hans død 1328. Valdemar Atterdag bragte atter enhed i styrelsen af landets forskellige dele, men han beholdt lensordningen med dens styre ud fra borge og slotte. Klog af skade gik kongerne dog herefter ikke med til at gøre lenene arvelige, og de forflyttede jævnlige lensmændene, så de ikke fik tid og magt til at bide sig fast i deres len.

Årene efter reformationen og indtil svenskekrigene blev en opgangstid for landet. Konge og adelsmænd var store ejendomsbesiddere og mageskiftede ofte deres gårde og byer i den hensigt at koncentrere deres indflydelse til bestemte områder. Frederik II udkøbte i årene 1573—83 alle herremænd i 5 herreder, de såkaldte indherreder i Koldinghus len, for her at kunne indrette en vildtbane, mens adelsmænd samlede deres indflydelse i udherrederne, som var det gamle Jelling syssel, hvor Jelling by derved kom til at ligge som et ret isoleret krongods. Skovbølling var solgt til Skovgård i Kollerup sogn, Hørup til Lerbæk og Hornstrupgård, som Kristian III engang havde ejet, var købt af Laurids Skram, der var lensmand på Koldinghus 1577—79.

I en tid da adelens magt styrkedes og bøndernes svækkedes, fik herredsfogderne i Tørrild herred som birkefogeder i Jelling by en vanskelig opgave med at værne deres by mod herremænd, der ofte så med lystne øjne på det gamle konunglef. 1590 klagede Maren Bille, Fårup, til kongen over, at hun ikke kunne få

sin ret hverken på herreds- eller landsting, fordi birkefogden i Jelling havde forhindret det ved »skudsmål eller på anden måde«.

Der var nemlig en del år før opstået en strid mellem bønderne i Jelling og Laurids Skram, der købte gårde op i Fårup for at få denne by nedlagt. Når dette var sket, havde han jorder nok til et herresæde, men der skulle megen arbejdskraft til at dyrke markerne på begge sider af søen, og derfor ønskede han at komme i besiddelse af Jelling birk. Han lod nu bonden på Hornstrup anvende enge under Jelling by til tørvegrøft og fægang, idet han påberåbte sig en gammel ret hertil. Bymændene klagede til kongen, som derefter strengelig forbød ham at foretage sig den slags i Jelling birk. Overgrebene ophørte, men lensmanden forfulgte alligevel sin sag, for han optog et vidne på Tørrild herredsting, hvor Hornstrupbonden erklærede, at Peder Oxe, som var ejer af gården til 1574, havde fået rettigheden tilskrevet af Kristian den Tredie. Til dette tav Jelling bymænd, fordi — som de senere sagde: Laurids Skram havde dem »i forlening og forsvaret«. Kongen kom dem imidlertid til hjælp, idet han brugte sin ret til at forflytte en besværlig lensmand. Laurids Skram forlenedes 1579 allernådigst med Nørvang herred, hans hjemegn, hvori fædrenegården Hustrup i Tyregod lå. Han fortsatte dog sine bestræbelser, fik bygget Fårupgård, og efter hans død 1587 vedblev enken Maren Bille med megen energi at forfølge den gamle sag om Hornstrupgårds påståede ret i Jelling birk, men forgæves, for det viste sig, at der i mageskiftebrevet mellem Kristian III og Peder Oxe intet stod om fraskrevne rettigheder, og i brev af ^{12/9} 1589 blev det fastslået, at Jelling birk »var altid kronens fri endel og enemærke«, afmærket fra andres

ejendom ved sten og stolper. Maren Bille kæmpede nu for, at Fårupgård skulle have særlige stolestader i Jelling kirke. Sognepræsten Anders Nielsen og kirkeværgerne modsatte sig dette, men måtte bøje sig for landstingets afgørelse og anvise dem foroven i kirken. 1595 overlod hun gården til Maren Skram, gift med Jakob Hardenberg, der døde allerede 1602. Moder og datter fortsatte nu sammen deres bestræbelser for oprettelsen af et herresæde og fik, vist 1618, den sidste af den gamle landsbys gårde nedlagt.

Derefter fik de gennemført, at Fårup fik et gravkapel på nordsiden af Jelling kirke, så de ikke skulle ligge i række med almindelige bønder på kirkegården. Ilden skåner dog ikke privilegier, og ved kirkens brand 1679 ødelagdes også kapellet, og det blev ikke bygget op igen. I Jelling kirkes kor ses på dets nordside en præsterækketavle i en sandstensramme med adelige våbener. Den stammer fra kapellet, hvor den hørte til et epitafium for Laurids Skram og Maren Bille.

Frederik II holdt af jagter og glade fester. I en vise hedder det:

Kong Frederik sidder på Koldinghus
med riddere og svende han drikker god rus

Men han var også igangsatte af opgaver af betydning for landet, bl. a. byggeri i nederlandsk renæssance og anlæg af bedre veje. På det sidste område blev han foregangsmand og foretog selv studier i »marken«. Han ønskede en genvej mellem Kolding og Skanderborg, så han ikke altid skulle om ad strandkøbingerne. Gamle kort eller beretninger må have indgivet ham ideen om at genoplive Ribervejen og andre gamle

Når Frederik II var på rejse, blev bønder, også Jelling-bønder, udskrevet til at køre med hans gods en bestemt vejlængde. Billedet er fra Troels Lund: *Dagligt liv i Norden*. Originalen er fra Resen: *Frederik den Andens Krønike* (1680).

veje, som fra Kolding over Jelling, Rask og Nim førte til Skanderborg. 1583 foretog han da en rejse ad strækningen for at se på lokaliteterne, og vejene må have været »onde«, for 1. februar nåede han kun fra Rask til Jelling, hvor han overnattede. 1584 kom han igen, og da havde han familien med, for det berettes, at han 1. maj under rejse fra Nygård til Nim gjorde et ophold i Kollerup skov, hvor han »åd med sin Soffy og to af sine døtre«. Under de yderligere forberedelser til anlæg af vejen var lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner, i Jelling og fandt da tilfældigt den store runesten, der lå uden for kirkedøren næsten dækket af jord. Dette fund gav anledning til en resultatrig udfoldelse af renæssancen med fund af islandske håndskrifter og genoplivelse af interessen for folkeviser og historie: Lyschander og Stephanus foretog deres afskrifter af Svend Aggesen-håndskrifter, Anders Sørensen Vedel udførte et omfattende arbejde med at samle folkeviser samt materiale til en danmarkshistorie, og oldgranskeren Ole Worm tydede næsten rigtigt indskriften på den fundne runesten. 1586 var vejen anlagt, og i »Høvdingsborg« kunne kongen og dronningen nu raste inden døre i deres eget hus. Det blev bygget af tømmer, som fik det

Under krige benyttedes rustvogne til at køre med krigsfornödenheder. På billedet, som er fra Troels Lund: Dagligt liv i Norden efter Resen: Frederik den Andens Krønike, ses høje kasser med kongens navnetræk.

til at tynde ud med træer i Jelling skov. I øvrigt var huset beskedent, selv om det efter adelig byggeskik var »to loft højt« og bar det stolte navn »Høvdingsborg«, der skulle fremdrage mindet om Jellings storhedstid. En stald til 16 heste blev også opført, og præsten fik pligt til at vedligeholde både hus og stald mod at få kongens kvægtiene af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet sogne. Kongen kørte med otte, og når dronningen var med i sin vogn, kom man op på de 16 heste. Hvis der var adelsmænd med i kongens følge, måtte de om ad Vejle, der som købstad havde pligt til at have staldplads til deres heste.

Den nye vej medførte, at bønderne i Jelling ofte blev udskrevet til at udføre ægter, men vel også, at de kom i forbindelse med et liv og en kultur, som man ikke kendte i nabobyer, hvor man måtte sukke under hoveritjeneste til en herregård. Ole Worm læste, hvad der stod på runestenen, hvad nok kunne give bønderne lyst til at lære læsekunsten. 1635 fik de som nævnt deres egen skole, den første i egnen. Ole Worm skrev om Jelling by, at den gjorde et anseligt indtryk og lignede en købstad.

Efter svenskekrigene så det imidlertid trist ud i Jelling sogn. Herom står der at læse i Jelling birks ting-

bøger 1661, 1662 og 1663. I tingbogen for 1663 står der: »Anno 1660 da var der næsten ingen mand udi Jelling sogn, som var overbleven i denne bedrøvelige tid, hvorfor sognet såvelsom andre i nabolauget stod næsten øde.« — Da der ikke var mænd til at besætte gårdene, kunne folk, der var udvandret nordfra, medtagende nogle husdyr, få en gård i fæste i disse egne. Herom hedder det: »Anno 1661 indkom nogle folk af Vendsyssel og Thy, som fæstede nogle gårde i Jelling sogn og by, men deres hele avl indskrænkede sig til noget hø.« I Thieles folkesagn har beretningerne herom fået en form, der bærer præg af den mundtlige overlevering: I det øde Jelling sogn traf en mand fra Thy en kvinde fra Skåne. Kvinden holdt sig ikke tilbage, men friede sådan:

Aa vil du være min mand,
saa vil a være din kone.
Du er fød' i Thyeland,
aa a er fød' i Skone.

Derpå valgte de et stykke jord og byggede der.

Efter svenskekrigene svigtede landets økonomi, så også kongen og mange adelsmænd måtte låne penge. Nogle er der dog altid, som kender midler til at samle sig rigdom midt i landets fattigdom. En sådan mand var Anders Madsen, slotsskriver, senere amtsskriver på Koldinghus. 1664 købte han gårdene i Jelling, Skovdal mølle, Jelling skov og en gård i Almstok af kongen, der dog forbeholdt sig tilbagekøbsret til det samlede gods. 1666 overtog han Fårupgård, fordi ejeren Henrich Thott ikke kunne tilbagebetale et lån. Der opstod straks stridigheder mellem den ny herremand og bønderne i Jelling, men Anders Madsen kunne nu

gøre sig gældende på birketinget, og bymændene måtte udføre hovarbejde på Fårupgårds marker. 1668 kom Jellinggårdene dog atter tilbage til kronen, og 1670 døde Anders Madsen.

I året 1682 truedes det gamle konunglefs selvstændige stilling atter. Godsejer Jens Laursen Risom til Nebbegård i Gårslev sogn ønskede at tilbytte sig Jelling birk til erstatning for ejendomme i Elbo herred, der skulle udlægges til ryttergods. Kongen havde givet Risom livsbrev på Nebbegård for hans tro tjeneste på Bornholm, og rentemesteren stillede sig velvillig, men måtte dog til sidst give afslag, fordi »Hans Kgl. Majestæt ved den sidste nærværelse derudi landet allernådigst havde ladet sig berette, at den by Jelling altid har ligget til Koldinghus, og at nogle af de gamle konger skal ligge der begravet«.

Nogle år senere lod kongen en landsdommer undersøge forholdene i landets retsdistrikter, og 1687 fremlagde han betænkning herom. Mens herredsfoged og -skriver i Nørvang herred karakteriseres som dygtige og vederhæftige folk, betegnes de tilsvarende retsbetjente i Tørrild herred, der også betjente Jelling birk, som udygtige og uvederhæftige, »såsom de begge sidder til huse hos bønderne der i herredet«.

Det er vel ikke sikkert, at herredsfoged Oluf Thomsen og herredsskriver Jørgen Folmersen bliver bedømt retfærdigt, for deres gårde i Jelling blev afbrændt under svenskekrigene, hvorefter Oluf Thomsen kom til at bo i Styvel i en gård, som hørte under Fårupgård, men i henhold til landsdommerens indstilling blev Jelling birk forenet med Nørvang og Tørrild herred ^{20/12} 1687.

Dermed blev en gammel rettighed taget fra Jellingbønderne, og det stred mod deres selvfølelse, at de nu

ikke skulle regnes mere end fortrykte hoveribønder, f. eks. i Hørup. Kong Frederik IV må til sidst have lyttet til forestillinger om uretfærdigheden i den trufne ordning, for 1718 blev Jelling by udskilt fra Nørvang-Tørrild herreds retsområde og sammen med andet krongods lagt under Koldinghus birk.

Da kongen i 1743 udbød gårdene i Jelling til salg sammen med en del ryttergods, tøviede bymændene noget med at tage stilling til, om de nu selv skulle købe de gårde, de boede i; men da de hørte, at en gods-ejer i nærheden ville købe dem, blev alle enige om, at de ville sende nogle mænd af deres midte, blandt disse sognefoged Lars Sørensen, til København for at ordne købet. Rejsen foregik med skib fra Vejle, men et stormvejr gav forsinkelse, og gårdene var allerede solgt ved deres ankomst til hovedstaden. Men da de nye ejere fik kendskab til bymændenes forgæves rejse, blev det gjort muligt for de fleste af Jellingbønderne at få skøde på deres gårde allerede næste år, mens andre måtte vente nogle år endnu, og dermed slutter en ca. 800 årig periode for Jelling by som krongods.

S a m m e n d r a g .

I skildringerne i de foregående seks afsnit har jeg villet sandsynliggøre,

- 1 at Jelling Østby dækker over en oldtidsby, hvis navn er glemt, og at dens navn var Scipyng (Skiping),
- 2 at den jyske folkestamme under dens fremtrængen mod nord valgte et sted lidt vest for Skiping til styrecenter og gav det navnet Jelling (ca. 700) efter en gulklinet kongsgård,

- 3 at der voksede en bebyggelse op omkring denne kongsgård, at den efterhånden fik navn efter kongsgården, som derefter kaldtes Jellinggård, og at navnet Jelling til sidst også kom til at omfatte Skipping,
- 4 at der i relieffet på Jellingstenens 1. billedside er fremstillet en kamp mellem en grif og en slange, at slangen er symbol for djævelen, griffen for Kristus, og at der på 2. billedside derfor ses den sejrende Kristus,
- 5 at kongens gård, nabo til nordhøj og kirke, bestod af flere sammenbyggede gårde under navnet Jellinggård, et navn, som gennem middelalderen er bevaret ind i nutiden,
- 6 at kongens bolig ikke har været helt sammenbygget med Jellinggård og efter en brand ikke er blevet genopført, fordi kongesædet var flyttet, og at degnehuset, der ses på bykortet, er opført på grunden,
- 7 at Harald Kesja blev dræbt i Skipping (Jelling) 1135,
- 8 at kongemagten søgte at sikre Jellings stilling blandt jyske byer, men at Jelling bymænds deltagelse i bondeoprøret under Erik Menved og opkomsten af strandkøbingerne, navnlig Vejle, gjorde, at byen stagnerede,
- 9 og at Jelling by er opstået af to omtrent lige store gårde, Jellinggård og præstegården samt af oldtidsbyen Skipping.

Kildehenvisninger.

- Forkortelser*, anvendt på værker, som er opført nedenfor:
 Danske Stednavne: *DStedn*
 Svend Aakjær: Bidrag til bondesamfundets historie II (1933): *Aakj*
 Johannes Brøndsted: Danmarks oldtid (i Politikens Danmarkshistorie I, 1962): *Brøndsted*
 Ejnar Dyggve: Jellingkongernes mindesmærker (i Vejle amts historiske Samfunds festskrift, 1955): *Dyggve 1955*
 Vejle amts Aarbøger: *Aarbøger Vejle*
 Jens Heltoft: Af Jelling sogns historie (i Vejle amts Aarbøger II, 1922): *Heltoft: Aarbøger Vejle 1922*
 Danmarks Riges Historie: *Danmarks RHist*
 Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike, oversat af Grundtvig (1818—23), udg. 1945: *Saxo*
 Svend Aggesøns historiske skrifter ved M. Cl. Gertz (1916): *Aggesøn*.
 Oluf Nielsen: Bidrag til oplysning om sysselinddeling i Danmark (1867): *Oluf Nielsen: Sysselinddelingen*
 Oluf Nielsen: Gamle jyske Tingsvidner (1882): *Oluf Nielsen: Tingsvidner*
 Kancelliets Brevbøger: *KancelBrevb*
 Kort over Jelling by (1781—82) i Matrikelsarkivet: *Bykortet*

Oldtidsbyen, hvis navn er glemt.

- Brøndsted: s. 276, 335, 337f., 414, 446.
 Aakj: s. 14—28.
 Dyggve: s. 130, 135, 137.
 Trap VIII, 3 (1964): s. 1100, 1113, 1119, 1125.
 J. J. A. Worsaae: En oldgranskers erindringer 1825—1847, udg. ved Victor Hermansen (1934).
 Søren Abildgaards dagbog. Et håndskrift (lille hæfte) i Nationalmuseets 2. afdeling.
 Bykortet.
 Håndskrift i Det kgl. Bibliotek »Additamenta 345, 4to«.

Et jysk stammeområde og Jelling.

- Danmarks RHist I (1897—98): s. 75f.
 DStedn 8: s. 102—3.

- Kristian Hald: Vore Stednavne (1965): s. 52.
 Oluf Nielsen: Sysselinddelingen: s. 13—14.
 Danmarkshistorie, udg. af historikergruppen I (1950):
 s. 47f., 58 (af Axel Steensberg).
 Niels Jacobsen: Runemindesmærker i Jellings omegn i
 »Vejle amts historiske Samfunds festskrift« (1955):
 s. 198—206.
 H. K. Kristensen: Runestenen i Horne en Hornelundsten
 (i Fra Ribe amt 53 s. 337—39).
 Saksens Danesaga, oversat af Jørgen Olrik, I (1931): s. 194:
 indledning til sagnet om Vermund og Uffe.

Den store Jellingsten.

- Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter I
 (1942), s. 65, 798.
 Martin A. Hansen: Orm og Tyr (1952), s. 204f., 269.
 Ole Wivel: Martin A. Hansen II (1967), s. 218, 222f.
 R. Broby-Johansen: Vor kunst (1962) s. 74, 111.
 Palle Lauring: Vikingerne (1956), s. 186.
 Ib Koch-Olsen: Danmarks kulturhistorie (1968), s. 293f.
 Valdemar Vedel: Dante (1892), s. 21f.
 Alighieri Dante: Den guddommelige Komædie, oversat af
 Knud Hee Andersen, 2. del, »Skærsilden« (1963), s. 147.
 »Med arkæologen Danmark rundt« (1961), s. 288.
 Roscher: Lexikon der griechischen und römischen Mytho-
 logie (Leipzig 1886—90), 1. bd. 2, sp. 1742—1777.

Jellinggård — Kongsgården.

- Aggesøn: s. 55—56.
 Saxo: s. 162.
 Heltoft: Aarbøger Vejle (1922): s. 110—115, 119—120,
 124, 125.
 Dyggve: s. 130—31.
 Oluf Nielsen: Sysselinddelingen: s. 61, en fodnote.
 Lis Jacobsen: Kong Haralds og kong Gorms Jelling-Monu-
 menter. Scandia IV, 1931, s. 234—69.
 Georg F. L. Sarauw: Kongehøjene og runestene i Jellinge.
 Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1927,
 s. 245—80.
 Oluf Nielsen: Tingsvidner: s. 94, 126.
 Aakj: s. 14—28.

- Knud Krogh: Kirken mellem højene (Skalk 1966, s. 5—10).
 Kancel Brevb: 27/3 1635.
 Ejnar Dyggve: Mindesmærkerne i Jelling. Form og tydning (Nationalmuseet 1964, s. 13—16).
 En skatteliste i en pakke med regnskaber fra Coldinghuslen (ca. 1500) fra Tørrild Herred.
 Bykortet.

Scipyng.

- Den ældste danmarkshistorie (Roskildekrøniken) oversat af Jørgen Olrik (1898): s. 35f.
 Saxo: s. 515.
 Aggesøn (optryk 1967): s. 80—81.
 Fr. Orluf: Hvor dræbtes Harald Kesja? (Danske Studier 1953): s. 54—64.
 Danmarks RHist I: 520f, 550f.
 DStedn 12: s. 106—7
 Nudansk-ordbog II (1964): s. 857, 860.
 Skattelisten for Tørrild herred (se forrige afsnit).
 Kancel Brevb: 27/5 1637.
 Trap VIII, 3, s. 1118 (Jens Olufsen).
 Bykortet.

Konunglef og birk.

- Danmarks RHist I: s. 779—790.
 Danmarks RHist II: s. 187f.
 Ellen Jørgensen: Erik Klipping og hans sønner. Rigets opløsning (1927): s. 84f.
 Poul Nørlund: Gyldne altre (1926): s. 176.
 Arrild Huitfeld: Danmarks Riges Krønike I (1652): s. 368.
 Troels Lund: Dagligt liv i Norden I: s. 98—103.
 Samme: II: s. 45—46, 52 (udgave 1929—31).
 J. J. A. Worsaae: Bidrag til Vejle byes og amts historie i 17. aarh. i Historisk Tidsskrift II (1841): s. 175f.
 J. Heltoft: Jelling by og omegn i Svenskekrigene (Aarbøger Vejle 1923).
 Marius Sørensen: Af Jellings nyere historie (Aarbøger Vejle 1916): s. 137—75.
 Mogens Lebech: Jyske Samlinger, 5. række (1935—36): s. 214, 325f.
 Kancel Brevb.: 16/3 1633, 22/12 1633, 16/4 1636, 28/6 1636.
 Bykortet.

NOTER

En oldtidsby, hvis navn er glemt.

Kort over Jelling by og byjord.

1) Kortet viser byen og byjorden før udskiftningen 1782 med navne på marker, høje osv. Tallene ved gårde og huse svarer sikkert nøje til en fortegnelse, som skulle opbevares hos byens største lodsejer. Det interessante ved disse tal er deres rækkefølge. Man har begyndt med præstegården (nr.1) og Fogedgården (nr.2). Derefter følger i række ejendomme med jord, som er kommet ud fra Jellinggård. Skole- og degnehuset er ikke med, for til degneembedet hørte ikke agre i bymarken. Efter numrene 2—10 går man mod øst til den gamle by 11—17. Nr. 18 mangler, men må være Jelling Møllested, der lå ved åen sydøst for byen. I 1500-årene havde bymændene fået lov at nedlægge møllen, fordi opstemmet vand ofte ødelagde deres afgrøder, men betingelsen var, at bymændene så skulle svare mølleafgiften til kongen. Derfor opføres i jordebøgerne møllestedet stadig i række med byens gårde. De sidste numre, 19—23, betegner gårde, som er opstået af præstegårdsjord, der oprindeligt må have haft betydelig udstrækning, formodentlig fordi præsten ved herredskirken skulle kristne hele herredet.

- 2) *Jens Jacob Asmussen Worsaae* (1821—85), arkæolog, født i Vejle, i en årrække dansk oldtidsforsknings og museums-væsens førstemand. Ledede udgravningen af Sydhøjen i Jelling. Da man ikke fandt noget gravkammer her, blev — for at bøde på skuffelsen — det gamle gravkammer i den nordre høj genudgravet og restaureret.
- 3) *Ejnar Dyggve* (1887—1961), arkitekt, arkæolog. Ledede 1941—42 udgravningen af Sydhøjen samt undersøgelser i Nordhøjen og på kirkegården. I Sydhøjen fandt han to rækker store kampesten, ca. 20 i alt, og fremdrog bl. a. ved kirkegården mange tilsvarende. Han opstillede nu den teori, at disse sten var rester af en indhegning om et stort område, et Vi, af trekantet, spidsvinklet form, som i den brede ende afsluttedes af Nordhøjen. 1947—48 samt 1951 fandt han under kirkens korgulv et gammelt gulv af stampet ler, som måtte stamme fra en ældre bygning, efter hans opfattelse Harald Blåtands kirke. Forkullede træpartikler samt et sodlag viste, at den var gået til grunde ved brand. Længere nede fandt man et andet lergulv, som måtte stamme fra et gudehov, mente han. Nyere undersøgelser har rejst tvivl om rigtigheden af den geniale forskers konklusioner vedrørende disse udgravninger.
- 4) *Johannes Brøndsted* (1890—1965), historiker, professor ved Københavns universitet, direktør for Nationalmuseet. Skrev i *Politikens danmarkshistorie* »De ældste tider indtil år 600«.

- 5) *Søren Abildgaard* (1718—91) var arkivtegner og foretog rejser for at udføre tegninger af monumenter med indskrifter af betydning for landets historie, ligesom han også gjorde optegnelser om middelalderlige altertavler, klokkeindskrifter, dysser, høje og voldsteder. Materialet blev stillet til rådighed for historikeren J. Langebæk.
- 6) *Poul Pedersen Wedel* (1724—82), præst i Jelling 1750—82. Junker Lautrup, som tog guldringen fra ham, kan være den major Lautrup, som noget senere ejede Haraldskær.
- 7) *Lorenz Caspersen Buchholtz* (1729—1772), præst i Bredsten sogn 1755—72, provst fra 1762. Han udarbejdede en beskrivelse af Tørrild herred og lånte manuskriptet til landfysikus Mangor i Viborg, der fra 1771 udgav et lille blad, »Den Viborg-Samler«, med oplysende artikler. Efter provstens tidlige død kunne enken ikke få det tilbage, og det havnede med 1. del i universitetsbiblioteket og 2. del i Ribe katedralskoles bibliotek. 1921—22 benyttede jeg 1. del, der indeholder en beskrivelse af herredet i almindelighed samt af sognene Skibet, Jelling, Hover og Kollerup. Denne del af manuskriptet, *Addamenta* 345, 4to, indeholdt intet om, hvem forfatteren var, og jeg besluttede da at søge dette oplyst, fordi beskrivelserne var affattet med stor dygtighed. Det lykkedes efter en række undersøgelser i Viborg landsarkiv, og jeg udarbejdede derefter en kortfattet levnedsskrivelse af ham, der fremkom i Vejle amts Årbøger 1924 i forbindelse med gengivelse af et par sognebeskrivelser. Dette gav anledning til, at jeg fik breve fra forfatteren Johannes Buchholtz, Struer, og overlæge Buchholtz, Vejle, med oplysninger om slægten.

Landsarkivar, nu rigsarkivar J. Hvidtfeldt behandlede 1952 også manuskriptets historie i Vejle amts Årbøger og gengav sognebeskrivelserne i 2. del, som han havde fremdraget.

Et jysk stammeområde og Jelling.

- 1) *Beda* (672—735), angelsaksisk kirkehistoriker med tilnavnet »den ærværdige«, munk i klostret St. Paul i Jarrow, skrev på latin en angelsaksisk kirkehistorie, der går fra Cæsar til 731, og for den sidste dels vedkommende er bygget på kritisk prøvede overleveringer.
- 2) *Olaus Magnus* (1490—1558), svensk ærkebiskop og lærd, udgav 1555 *Historia de gentibus septentrionalibus* og 1539 et betydningsfuldt kort over Skandinavien.
- 3) *Johannes C. H. R. Steenstrup* (1844—1935) har bl. a. skrevet om oldtid og ældre middelalder og i Danmarks Riges Historie I, s. 75f. om angelsaksernes erobring af Britannien, hvor han hævder, at anglerne var et folk, som boede syd for Elben.

- 4) *Jørgen Olrik* (1875—1941), museumsmand og historiker. I oversættelsen af Saksens Danesaga fremsætter han i en indledning til sagnet om Uffe og Vermund den efterhånden udbredte opfattelse, at anglerne virkelig havde navn efter Angel i Sønderjylland, at Uffe (Offa) var en anglerkonge, og at anglerne havde taget sagnet med til Britannien.
- 5) *Axel Steensberg*, f. 1906, historiker, 1959—70, professor ved Københavns universitet i materiel folkekultur.
- 6) *Oluf Nielsen* (1836—96), historiker, arkivar ved rådstuearkivet i København, arbejdede især med jysk topografi og deltog i arbejdet med Traps Danmark. Hans bog om sysselinddelingen i Danmark blev udsendt på grundlag af hans doktordisputats.
- 7) *H. K. Kristensen*, f. 1895, fhv. førstelærer i Lunde J., har skrevet en række lokalhistoriske artikler i amtsårbøger samt afhandlinger i andre historiske tidsskrifter og har desuden udgivet bøger med beskrivelser af flere vestjyske sogne. Har foretaget udgravninger for Nationalmuseet og for professor Gudmund Hatt.

Den store Jellingsten.

- 1) *Martin A. Hansen* (1909—1955). Om Joakim Skovgaards dragespringvand på rådhuspladsen i København skriver Martin A. Hansen: »Tyren dræber uhyret, men dets yngel lever. Tyren dør efter kampen, det ved alle sagn, som har noget at fortælle om kampen mellem Lindorm og Tyr. Ormens yngel lever, og tyrens sønner må fortsætte kampen.« — I disse linier har digteren udtrykt hovedtemaet i »Orm og Tyr«. Det samme tema ligger til grund for kampscenen på Jellingstenens 1. billedside.
- 2) *Alighieri Dante*, f. i Florens 1265, d. i Ravenna 1321. Deltog i Florens' politik, men da hans modparti sejrede, blev han forvist og dømt til at brændes levende, hvis han blev pågrebet inden for byens område. Han kaldte sit verdenskendte digt en komedie, fordi det i modsætning til en tragedie endte godt.
- 3) *Giotto* (ca. 1267—1337), florentinsk maler, som fik tilnavnet »den italienske malerkunsts fader«. Han har malet et portræt af Dante, der var hans ven. Det findes i Palazzo Bargello i Florens.
- 4) *Botticelli* (1446—1510), florentinsk maler, som drog den antikke myte og allegori ind i kunsten. Hans tegninger til La Commedia findes i Vatikanet og i Berlin.
- 5) *Valdemar Vedel* (1865—1942), professor i litteraturhistorie ved Københavns universitet, har især skrevet om kulturhistorie uden for Danmark.

Jellinggård — Kongsgården.

- 1) I Grundtvigs oversættelse af Saxo, udgave 1941 ved Vilh. la Cour, står side 162: »Vermund opholdt sig just dengang på Jelling-Gård, og did skikkede Kette straks sin banner-mester Folke for at underrette kongen om, hvad der var på færde.«
- 2) *Svend Aakjær* (1894—1963), søn af hjemstavnsdigterne Jeppe Aakjær og Marie Bregendahl, skrev ofte i afhandlinger og mindre skrifter med megen skarpsind om danske stednavne og om vore forfædres bosættelse og levevis i oldtiden. Hans skrift »Bidrag til bondesamfundets historie« II (1933) har været en væsentlig inspiration til denne afhandlings to første afsnit. — En del år landsarkivar i Viborg, sidst rigsarkivar.
- 3) *Oluf Nielsen* skriver i sin bog om sysselinddelingen i Danmark i en fodnote side 61 om væbner Jepp Juell i Jellinggård, at gårdens navn findes i et utrykt dokument, et gældsbevis, udstedt til landsdommer Niels Klemensen. Dette dokument har jeg forgæves søgt at finde i Niels Klemensens privatarkiv i Rigsarkivet.
- 4) *J. H. T. Hanck* (1776—1840), adjunkt, tegnelærer ved Odense katedralskole, stiftskonduktør over Fyns stift, var med oldforskeren Finn Magnussen i juni 1821 ved undersøgelsen af det fundne gravkammer i Nordhøjen for at udføre tegninger. I Finn Magnussens skrift »Optegnelser fra en rejse til Jellinge over Sanderungaard« (1821) findes to af disse tegninger, udførte i stentryk, det ene gengivet side 37. Billedet side 61, som ikke har været fremme før, er måske også af Hanck. Fra forskellig synsvinkel ser man den gamle skole på dem begge.

Scipynn.

- 1) Erik Egode havde tre sønner: Harald (Kesja), Knud (Lavarv) og Erik (Emune), der dog kun var halvbrødre, da både Harald og Erik var født uden for ægteskab. Da kongen drog på pilgrimsfærd 1102, indsatte han Harald som rigsforstander. Først 1104 kom der budskab om, at kongen året før var død på øen Cypern. Harald havde imens gjort sig forhadet på grund af sine frække røverier og sit liv med friller, som endog færdedes i hans egen gård til stor græmmelse for hans ægtehustru. Han blev derfor vraget ved kongevalget, og hans farbroder Niels kom nu til at regere i 30 år. I den tid vandt Knud Lavard megen folkeyndest, og Niels' søn Magnus så derfor i ham en rival til tronen. Dette førte til drabet i Haraldsted skov 7. januar 1134, hvorefter der udbrød borgerkrig. Erik (Emune) søgte at hævne broderens død, østdanskerne samlede sig om ham og vragede for anden gang Harald, som derefter nærmede sig Niels' og Magnus' parti. Erik prøvede også at vinde jyderne, men blev slået ved Rønhjerg, Onsild og på Jelling hede af Niels' hær. Han trak sig derfor tilbage til Østdanmark, hvor han vandt i slaget ved Fodevig

1134. Kort efter blev Niels dræbt i Slesvig, og Harald, som en tid havde været hans medkonge, valgtes i Sønderjylland til konge på Urnehoved ting.

Kesja var navn på et bredbladet spyd og giver udtryk for, at Harald var en dygtig kriger.

Den dybe splittelse i folket viste sig også gennem historiefortællernes standpunkt til borgerkrigens hovedpersoner. Roskildekrønikens forfatter bruger ingen ringeagtende vendinger om Harald, men siger om Erik: »Han bar sig i alle ting ad, som om han var kejser; han ryddede alle hindringer af vejen og tålte ingen ligemand, endsiges overmand; overmodig, opblæst, stor i ondskab, skrækkelig i al sin færd for han frem som et lyn.«

Saxos sympati er helt på Eriks side og skriver om kongevalget: »Harald var rigtignok ældst, men ham gik man forbi som den, der ved siden af Erik på ingen måde kunne komme i mindste betragtning.« I en omtale af Haralds løbsagthed bruger han de stærkeste udtryk: »... et svin, der lå og sølede sig i vellyst og havde den ene frille over den anden og med dem en hel flok unger.«

- 2) *Tunneldale* var karakteristiske for Østjyllands terræn. De udhuledes af indlandsisens smeltevandsselve.
- 3) *Stephanus Stephanius* (1599—1650), kgl. historiograf, professor i historie i Sorø. Han var en god ven af *Ole Worm* (1588—1654).
- 4) *Claus Christoffersen Lyschander* (1558—1624), historiker, fik sin skolegang i Herridsvad kloster i Skåne, hvor han i biblioteket fandt Svend Aggesøn-håndskriftet. Præst i Herfølge. Epitafium med portræt i Herfølge kirke.
- 5) *Martin Cl. Gertz* (1844—1929), filolog, professor ved Københavns universitet. Udførte efter minutiøs granskning af latinske håndskrifter oversættelser, der udmærkede sig ved, at ethvert af originalens udtryk fik en nøjagtig gengivelse.
- 6) *Frederik Orluf* (1869—1954), lektor ved Vejle Gymnasium. Fremførte ofte nye synspunkter i korte videnskabelige afhandlinger, bl. a. i Vejle amts Årbøger, Danske Studier og Sydslesvigske Årbøger. Året før sin død skrev han, 84 år gammel, den korte afhandling »Hvor døde Harald Kesja?« og argumenterede deri overbevisende for navnet Skipping. At dette navn i virkeligheden viste hen til Jelling, kunne han ikke vide.
- 7) Navnene Jes og Nis svarer til Jens og Niels. I Sønderjylland har disse navneformer holdt sig ind i vor tid. Christiern er den danske navneform, men måtte efter Kristian I vige for det tyske Christian.

Jens (Jes) Olufsen, der nævnes i Trap VIII, 3, s. 1118, var ikke adelsmand, hvilket ses af et tingsvidne fra Jelling Sys-selting 8. april 1460, der indledes således: »Alle mænd, som dette brev se eller høre læse, hilse vi bønder og menig almue, som bygge og bo i Jelling Sys-sel«. Blandt disse bønder

er opført Jes Olufsen. Det er ikke muligt nu med sikkerhed at finde frem til, hvilken gård han har beboet. Han er opført som nr. 3 på skattelisten, og begynder man som i jordebøgerne med to helgårde syd for gadekæret, føres man frem til muligheden af, at han har beboet Nørgård og dens tvillinggård (nr. 14 og 15). Langt mere usikkert bliver det, om man så dermed også har fundet frem til den gård, Harald Kesja ejede.

Konunglef og birk.

- 1) *Poul Nørlund* (1888—1951), historiker, museumsdirektør. I sin bog om »gyldne altre« gør han rede for, at en del af dem må stamme fra et værksted i Lisbjerg ved Århus, andre, i Tamdrup og Sindbjerg, vist fra et Jellingværksted i slutningen af 1100-årene. De har nationale motiver, og værkstedet har måske været knyttet til kongehuset.
- 2) *Arild Huitfeldt* (1546—1609), historiker. I »Danmarks Riges Krønike« skildrer han landets historie fra de ældste tider til Frederik II. Han havde arvet en værdifuld samling dokumenter efter sin morbroder Herluf Trolle, hvilket styrkede ham i ønsket om at skrive et stort historieværk.
- 3) Oplysninger til dommen over Jellingbønderne:
 - 1 (lybsk) mark à 16 skilling — 192 penninge, indført i 1300-årene.
 - 1 mark land: 48 tdr. land (i middelalderen).
 - Markguld: jordvurderingsenhed, 1 markguldsjord: ca. 12 tdr. land, svarende vel ca. til 1 helgård.
 - Pund korn: 2 tdr., som vejede 1 skippund.
 - Mortens dag (Martini): 11/11, opkaldt efter biskop Martin af Tour, var betalingstermin.
 - Thomas' dag: 21/12, opkaldt efter apostelen Thomas.
- 4) I Trap VIII, 3, s. 1118 står, at Jelling birk »siges at bestå af Jelling sogn«. Dette kan vel ikke være rigtigt. Birket bestod af Jelling by. I Viborg landsarkiv er opbevaret tre tingbøger fra Jelling birk: 1661, 1662, 1663. I den sidste står ved et tingmøde opført foruden dommer Oluf Thomsen og skriver Jørgen Folmersen følgende 8 stokkemænd, alle af Jelling: Jens Olufsen, Anders Poffuelsen, Niels Poffuelsen, Jørgen Pedersen, Jens Poffuelsen, Jens Søffrensen, Niels Christensen og Eiler Knudsen.
 Og en anden dag: Steffen Jensen, Eiler Knudsen, Jens Knudsen, Chr. Kiøldsen, Anders Pedersen, Niels Christensen, Terkel Christensen og Jep Christensen, alle af Jelling.
- 5) Da Jelling birk blev ophævet 1687, ophørte gården ved siden af Nordhøjen med at være bolig for herredsfogden. I 1700-årene deltes den, dog ikke bygningsmæssigt, i to halvgårde, hvoraf Søren Lassen (Smed) fæstede den ene 1712. 1743 købte han den til selveje, og hans søn Lars Sørensen blev ejer af begge halvgårde. Sognefoged Søren Lassen blev kaldt Søren Smed. Han havde været smed, beholdt smederedska-

berne og benyttede dem også som landmand, hvad man ser af skiftet efter ham 1752 (Viborg Landsarkiv). Da der før 1700 i følge jordebøgerne er en Las Smed i Jelling, er det sandsynligt, at han stammer i lige linie fra herredsfoged Søren Lassen. Efter dette skulle hans slægt altså have boet i Jelling før svenskekrigene.

- 6) Søren Abildgaard oplyser i sin dagbog for 11. juni 1771, at der i Lars Sørensens toft har ligget en del store sten fra syd til nord og en stor flad sten med »megen skrift«. Samtlige sten var fjernet fra toften 1771, og det var de også seks år før, da provst Buchholtz var der for at samle oplysninger til sin beskrivelse af Tørrild Herred. Buchholtz havde historisk sans og var nøgtern i fremstilling, så det har interesse at læse hans beretning i »Additamenta 345, 4to«: »Der skal have været endnu en tredje sten med runisk indskrift, en mand viser endog toften, hvor den tilforn har været at se, indtil grundens ejer skal enten have flyttet eller og sænket den så dybt i jorden, at den ej mere har været at finde — for dermed at forhindre den skade på græs og korn, som fremmede og nysgerrige, som kom for at se stenen, skal have forvoldt ham.«

I denne skildring, som er holdt i forsigtige vendinger, skal man lægge mærke til udtrykkene »grundens ejer« samt »fremmede og nysgerrige, som kom for at se stenen«.

Grundens »ejer« er nok ikke Lars Sørensen selv, men hans fader Søren Lassen (Smed), som fæstede gården 1712 og købte den til selveje 1743. Han har sikkert villet rydde toften for de mange sten og ved dette arbejde fundet én med runer. Da rygten herom bredte sig, gik fremmede og nysgerrige uden videre ind på hans toft for at se den, og det blev til sidst Søren Lassen for meget. Han var kirkens væрге og har måske anbragt stenen i kirkegårdsdiget, som grænsede ind til hans jord.

Måske er det så den, som C. J. Becker en efterårsdag i 1964 fandt i det nordvestlige kirkegårdsdige i Jelling, et fund, som er nærmere omtalt af runologen Erik Moltke i »Skalk« 1965.

Stenen er ret lille: 65 cm på længste led, så den svarede ikke til, hvad Abildgaard havde ladet sig fortælle. Runerne stod ikke på breddensiden, men på en smalside, hvis modstående side var frakløvet og med den en del af indskriften. Man har efter rekonstruktionen kunnet se så meget af den: »Bisse (eller Basse) gjorde dette minde efter ... la i ...«.

Man har dermed fået at vide, at stenrejseren hed Bisse eller Basse, og at den afdødes navn ender på -la, men stedsnavnet, der måske kunne sige, hvor den afdøde var bosiddende, havde været på den frakløvede del af stenen.

Derefter kan man kun gisne om, hvad det har været for et mindesmærke, at »Bisse gjorde«. Da stenen formodentlig er den, som har været på Fogedgårdens toft, kan man tænke sig, at den har hørt til en af de enkeltliggende høje ved Jellinggård, måske til højen under Nordhøjen, der også lå på gårdens toft.

NOGLE SMÅTRÆK
FRA KOLDING-FREDERICIAEGNEN
I TREÅRSKRIGEN OG 1864

Ved *Marie Christensen*, cand. theol. & mag.

En veteran fra 1848, Jørgen Jensen fra Mosevrå ved Kolding, har på sine ældre dage fortalt nogle karakteristiske oplevelser under tyskernes besættelse af egnen til min far, gårdejer Chr. Christensen i Dons, der som korporal gjorde tjeneste i krigen 1864 (og har skildret sine indtryk i den lille bog, »Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl«). Min far, som var meget historisk interesseret, nedskrev Jørgen Jensens krigserindringer under motto fra Bjørnsons sang: »Og mange tusind af hjem det var, som landet frelst ifra slaget bar«. De blev derefter trykt i bladet »Vort Forsvar« (3. august 1902). Da de kaster strejflys over situationer, der vel ikke nåede ind i historieskrivningens hovedkapitler, men alligevel var led i helheden, meddeles i det følgende nogle uddrag, som viser, hvad offervilje, uforfærdet retshævdelse i forbindelse med ro under kampen og jydsk lune kunne betyde.

Jørgen Jensen, som var født 1821 i Mosevrå og døde 1900 i Alminde hos sin søn, gdr. J. P. Jørgensen (hvis sønnesøn af samme navn har været sognerådsformand og nu er valgt ind i kommunalrådet for den nye Kolding storkommune), var med i den første slesvigske krig alle tre år. Han stod ved 7. bataillon og har del-

taget i de allerfleste slag. — Som korporal deltog han i kampen ved Ejstrup, hvor der flere gange måtte vandres frem og tilbage over Kolding Å, og hvor der faldt mange, da de ved sidste tilbagegang skulle op over bakken på den nordre side af dalen. Her kom de til at indtage en dårlig stilling, hvilket Jørgen Jensen ikke kunne undlade at udtale sig om. Tilfældigt blev det hørt af hans foresatte, som nok kunne lide at undersøge Jørgen Jensens sagkundskab på slagmarken: »Hvad siger De? Er det en dårlig stilling, vi indtager her?« Jørgen Jensen havde ikke tænkt, at hans bemærkning skulle nå højere vedkommendes øren, men da han nu havde sagt A, måtte han også sige B: »Ja, jeg synes ikke, den er rigtig god — meget udsat for fjendens ild og uden dækning.« »Har De da en bedre stilling at anvise os?« »Ja — derhenne er et hegn, hvor vi ville være mere i læ og kunne gøre fjenden mere skade.« »Ja«, sagde officeren, »der er bare den ulempe derved, at vi kan ikke komme derhen uden at blive skudt ned allesammen.« »Jo — når vi løber en ad gangen, så går det nok.« Og sådan gjorde de. Lidt efter kom en adjutant ridende hen til den kommanderende officer og udbrød: »Der har De rigtignok en god stilling, hold fast på den!«

6. juli 1849 var Jørgen Jensen med i Fredericia-slaget og med til at storme løbegravene ved Trelde-skansen. Flere gange måtte der stormes, inden den blev taget, og til sidst var mandskabet ved at tabe modet. Da sagde Jørgen Jensen til sin officer: »Hvis vi gjorde en lille svingning til højre, så vi kunne kildre dem lidt i deres venstre flanke, så tror jeg, det gik bedre.« »Hvad kan det nytte«, sagde officeren, »mandskabet vil jo ikke mere.« »Jo, vi vil allesammen«, svarede Jørgen Jensen. I det samme sprang han frem og

råbte: »Hurra, kammerater! Nu kan vi!« Ved sig selv tænkte han dog: »Hvad skal dette blive til!« Der var mindst 10 gange så mange tyskere som danskere på stedet. Et underligt råb, dette hurra — men det rejste modet hos danskerne og imponerede fjendens rækker.

Fotografi, der formodes at være af Jørgen Jensen.

I hvert fald blev resultatet, at tyskerne holdt deres indtog som krigsfanger i Fredericia. Jørgen Jensen var iøvrigt en af de stille i landet, der kun sjældent og helst kun til en enkelt ven fortalte om, hvad han havde været med til i krigen. Lykkedes det at få ham til at meddele sig, var hans beretning yderst nøgtern og troværdig. Under treårskrigen blev han indstillet til Dannebrogsmændenes hæderstegn, men foreslog, at det i stedet blev givet til en såret kammerat, som så fik det.

I 1864 boede Jørgen Jensen i Strandhuse ved Kolding, hvor han drev et boelssted til en hest og tre køer og levede et lykkeligt familieliv med hustru og en fjorten-årig søn. Da tyskerne havde stillet vedetter ud nord for Kolding, foreslog en nabo en dag Jørgen Jensen, at de skulle følges ad ind til byen. »Nej, hvad skulle vi dog der!« svarede han. »Vi kan slet ikke komme derind, og selv om vi kunne komme ind, kunne vi ikke komme tilbage igen.« Naboen ville alligevel prøve, men da han kom til fjendens forposter, blev han tilbagevist, som J. J. havde forudsagt.

Ideen om at komme ind til byen var alligevel tillokkende for ham, navnlig da han som krigsvant fra treårskrigen gerne ville gøre lidt tjeneste igen. Han spekulerede over mulighederne og øjnede efterhånden en anvendelig plan. Han henvendte sig til en »kagekone« — som plejede at hente kager i byen og sælge dem ude omkring på landet: »Hør, Maren! Må jeg ikke låne begge dine kurve i dag? Jeg har et ærinde ind til byen, og jeg kan ikke komme derind, uden at jeg har noget, som jeg overfor tyskerne kan vise, jeg færdes med.« »Jo«, svarede konen, »kurvene kan du godt få, for dem må tyskerne såmænd gerne æde, men jeg forstår ikke, hvorfor du har så stor lyst til at blive levende ædt af disse tyske ulveunger.« Jørgen Jensen pakkede smør og æg i kurvene, fik et åg på nakken og en kurv i hver krog — og af sted gik han ind til byen. Da han kom til fjendens forpostkæde, blev han naturligvis stoppet i farten — hvilket han var forberedt på. Han kunne nok gøre sig forståelig på tysk, og da de spurgte, hvad han ville til Kolding efter, sagde han, at han var en »småmand« og vant til at gå ind til byen og sælge smør og andre små sager, som han kunne tjene en lille skilling ved, og derfor ville han

gerne have lov til at komme igennem. »Nej«, lød svaret, det kunne slet ikke lade sig gøre. Ja, så ville han da gerne bede om at føres til forpostkommandøren, hos hvem han var vis på at få tilladelsen. Det var der ikke noget i vejen for. Da han kom til denne officer, blev han taget i krydsforhør, navnlig om han havde set noget til danskerne? Jo, det havde han, for ikke længe siden. Hvor de da var nu? Ja, det vidste han ikke, men sidst han så dem, rejste de nordpå. Han fik nu lov at passere, men blev samtidig spået, at han fik sikkert ikke lov til at vende tilbage.

Byen var fyldt af militær og derved omtrent udtømt for levnedsmidler. På torvet kom en soldat hen til ham og spurgte, hvad han havde af varer, tog derpå kurvene og bød ham følge med ind i et hus, hvor han kom til at stå alene overfor en høj officer. På dennes spørgsmål fortalte han om kurvene. Han fik varerne betalt og begyndte derpå at udvikle historien om, at han var en »småmand« og vant til at gå ind til byen med småting at sælge for at tjene lidt til sin families underhold. Men han var bange for, at han ikke kunne vedblive at komme igennem forpostkæden. »De er jo da kommet igennem i dag,« sagde officeren. »Ja, men der blev sagt, at jeg vanskeligt ville komme tilbage.« »Nå ja, nu skal De så få en seddel, hvorved De kan komme både frem og tilbage.« Nu først havde J. J. fået sit ærinde rigtig forrettet, og glad vandrede han tilbage med sine tomme kurve. Ikke uden en vis hoverende stolthed foreviste han sin passerseddel, da han igen nåede ud til feltvagten. Han kunne nu, så ofte han ville, gå frem og tilbage med sine kurve.

En dag i byen kom han ind til en af de større købmænd, hvor der var flere kunder samlede fra sognene syd for byen. Samtalen drejede sig om, hvad fjenden

foretog sig. Proprietær Kampen fra Elkjærholm kom til (som tyskfødt var han ansat som tolk ved udførelsen af tyskernes udskrivningsordrer), og da han hørte, at Jørgen Jensen var fra Strandhuse og havde lov til at passere gennem fjendens forpostkæde, spurgte han, om Jensen ikke kunne tage et brev med til danskerne, som på denne tid havde feltvagt ved Krybily kro. Kampen havde nemlig opdaget, at tyskerne gjorde forberedelser til en overgang over Kolding fjord for at falde de danske i flanken og således måske på en nem måde ved en omgående bevægelse komme ind til Fredericia. Et brev blev straks udfærdiget og overgivet til Jørgen Jensen. Det måtte jo for ingen pris falde i fjendens hænder, og »spionen« måtte nu lægge sin hjerne i blød for at finde en snild fremgangsmåde. Han havde træsko på fødderne og kom i tanker om, at når han lagde brevet ind mellem halm-sål og træskoens bund, så måtte det være bedst sikret, hvis fjenden ville have ham undersøgt. Helt glad var han dog ikke, da han stod overfor den vagthavende officer med sin passerseddel. Han syntes, han stod for sin dommer, og det var, som den ene fod blev for varm i træskoens. Men han tvang sin uro tilbage, så han kom velbeholden gennem skærsilden. Og da han havde tyskernes forpostkæde bag sig, følte han forpligtelse til at gøre sit til at hindre den fjendtlige plan om at gå over Kolding fjord. Da han kom hjem til Strandhuse, var der ingen tid at spille. Men det var ikke så nemt at få postsagerne videre, da hans kone ikke måtte få noget at vide om, hvad han straks skulle ud efter. »Jeg tror, jeg vil til mølle i dag,« sagde han. Det var til Gudsø mølle, turen skulle gå. »Hvorfor vil du det?« sagde konen, »vi trænger jo ikke til at få noget malet i øjeblikket.« »Ja, men nu har jeg bedst

tid — jeg tager hesten og rider derhen med et par skæpper korn.« Han red så af sted med noget korn i en sæk. Halvvejs nået til Gudsø traf han på en tysk dragon-patrouille. »Hvor skal du hen?« spurgte de. »Til Gudsø mølle.« »Har du set noget til danskerne?« »Nej, ikke i dag.« »Hvor kommer du fra?« »Fra Strandhuse.« Hvad skal du til Gudsø mølle efter?« »Med denne sæk.« Han pegede på sækken foran på hesten. »Så rider vi med dertil.« »Ja, vær så god.« Men da de kom til bakkekammen, hvor vejen skråner nedad mod møllen, gjorde de holdt. »Vil De ikke med ned til møllen?« spurgte Jørgen Jensen i største enfold. Men de var åbenbart bange for, at der skulle ligge danskere skjult omkring i folderne ved Gudsø mølle. Jørgen Jensen red nu ned til møllen med sin sæk, satte hesten på stald og gik videre til de danske forposter, som førte ham til forpostkommandøren. Denne læste budskabet, spurgte om overbringerens navn og adresse og lovede, at den ulejlighed, han havde haft, skulle nok blive ham husket siden. Tyskernes plan om at gå over Kolding fjord faldt iøvrigt til jorden. Måske har de danske kanonbåde virket afskrækkende.

Det var ikke den eneste spionaffære, Jørgen Jensen var med til i 1864, men den, der stod ham mest frisk i minde. At foretagendet skulle blive ham husket og påskønnet siden, mærkede han ikke noget til.

Da tyskerne begyndte en regulær belejring af Fredericia, blev der taget en del mandskab fra egnen til at bygge skanser — til sorg for mange hjem. Jørgen Jensen var heller ikke vel til mode — men af en anden grund end den sædvanlige — da hans hus blev omringet af tyskere, som bød ham at følge med. Han tænkte, at nu var hans spioneri opdaget, og det var

bedst, om der kunne findes en udvej til flugt. Han bad om lov til at tage en bid mad med sig, hvilket blev tilladt, og skyndte sig ind gennem kostalden for at slippe ud ad en bagdør. Men — om forladelse! Her stod to tyskere, så enhver udgang var spærret. Han var nødt til at give sig tyskerne i vold. Men da det opklaredes, at det var skansearbejde ved Fredericia og ikke hans spioneri, det gjaldt, steg modet adskillige grader.

Hvad der ofte siden voldte »gamle Jørgen Jensen« bekymring, var, at Danmark stod tilbage med at anskaffe brugbare våben. Han vidste af erfaring, hvor nedslående det var at gå med den bevidsthed, at fjendens våben var ens egne langt overlegne. Hans ansvarsfølelse og virketrang under de forhold, hvori han stod, er tegn på, at mange ukendte led kan have betydning i historisk sammenhæng, og understreger Bjørnsons ord: »mange tusind hjem det var, som landet frelst ifra slaget bar.«

DE FATTIGE OG FATTIGVÆSENET
I HORNSTRUP SOGN
FRA CA. 1860 TIL CA. 1900

Af *Christian R. Jansen.*

Mens man har ret gode, samtidige, trykte kilder til belysning af de fattiges kår i København i perioden mellem krigen i 1864 og systemskiftet i 1901, er forholdene vanskeligere, når man skal give et billede af de fattiges kår på landet. Man er da hovedsagelig henvist til utrykte kilder: protokoller over forhandlinger i sognerådene og de specielle fattigprotokoller. Disse kilder er ofte meget utilstrækkelige. Dette er imidlertid ikke tilfældet for Hornstrup sogn, hvor protokollerne giver særdeles gode oplysninger. Der skal i det følgende gives en redegørelse for de fattiges kår og deres berøring med fattigvæsenet i Hornstrup sogn i tiden ca. 1860—1900.¹⁾

Grundlaget for hjælpen til de fattige på landet i næsten hele det 19. årh. blev skabt ved fattigloven af 1803. Heri hedder det, at »... alene de Fattige, der ei ved egne Kræfter, paa lovlig Maade, kan erhverve sig nødtørftig Underholdning, og saaledes uden andres Hielp, enten ganske eller for en Deel, maatte savne den Føde, Klæde, Huusly, Varme og Pleie i Sygdomes Tilfælde, som er dem uundværlig at vedligeholde Liv og Helbred«, skal have hjælp. Loven betød, at de fat-

tige fik ret til hjælp. En anden vigtig bestemmelse gik ud på, at man opnåede forsørgelsesret enten i sit fødesogn eller i det sogn, hvor man havde opholdt sig i 3 år.²⁾ Forsørgelsesstedet blev i mange tilfælde fundet gennem skudsmålsbøger, som alle, der tjente, skulle have. I bogen stod, hvor og hvornår bogens ejer var født, havde tjent etc. Tit var skudsmålsbogen imidlertid utilstrækkelig ført, eller man skulle finde forsørgelsesstedet for personer, der ikke havde en skudsmålsbog. I så fald lod man det nærmeste herredsfogderi optage et forhør over personen. For Hornstrups vedkommende henvendte man sig til Nørvang-Tørrild herredsfogderi.

Indtil 1891 skete der kun små ændringer i fattiglovgivningen. Af betydning var det dog, at man i 1830-erne satte årrækken, man skulle have boet i et sogn for at erhverve forsørgelsesret, op fra 3 til 5 år. Juni-grundloven fik også betydning for de fattige, idet dens § 35 b sagde, at en person, der »... nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke enten er eftergivet eller tilbagebetalt ...«, mistede valgretten.

I 1891 kom der to love, som betød et stort fremskridt inden for sociallovgivningen i Danmark. En ny fattiglov bestemte, at fattige ikke måtte gå på omgang og ikke bortliciteres. Kommunerne havde pligt til at eftergive fattighjælp til personer, der i 5 år havde holdt sig fri af fattigvæsenet. Endelig kunne der i visse tilfælde gives hjælp uden fattighjælps virkning.

Men endnu større betydning end denne fattiglov fik loven om alderdomsunderstøttelse. Alle, der var over 60 år, og som var i trang, kunne få alderdomsunderstøttelse, hvis de i 10 år ikke havde fået fattighjælp. Størrelsen af alderdomsunderstøttelsen blev fastsat efter kommunernes skøn.

Ifølge fattigloven af 1803 blev sognenes fattigvæsen administreret af fattigkommissioner, der bestod af sognepræsten, stedets politimester og 3—4 sogneboere. Ved landkommunalloven af 1841 ophørte fattigkommissionernes virke. I stedet tog de nye sogneforstanderskaber sig af fattigsagerne, der dog stadig bestyredes af sognepræsten. Til at hjælpe sognepræsten udnævntes fattigforstandere. I Hornstrup sogn var der 2 fattigforstandere, én for Hornstrup og én for Bredballe. Dette medførte, at der blev ført 2 regnskaber over udgifterne til de fattige. I 1866 klagede Vejle amtsråd over, at man havde 2 sideløbende regnskaber, men sogneforstanderskabet afviste klagen, idet systemet var »... til stor Lettelse for de Fattige i det vidt-udstrakte og, paa enkelte Aarstider, meget besværlige Sogn at befare for Gamle og Svage.«³⁾

Først efter 1867, da navnet sogneforstanderskab afløstes af sogneråd, blev fattigsagerne alene bestyret af sognerådene.⁴⁾ Hermed ophørte også det af amtet påklagede forhold i Hornstrup sogn.

Når der er særlig grund til at beskæftige sig med de fattiges forhold i perioden 1860—1900, skyldes det bl. a., at fattigdommen tog til i denne periode, dels p. g. a. den stigende industrialisering, dels p. g. a. stigende priser, der ikke blev fulgt op af en tilsvarende lønstigning. Disse forhold gjorde sig naturligvis især gældende i byerne, men også på landet mærkede man følgerne af dem. En af grundene hertil var den stadige vandring fra land til by. De nye byboere opnåede tit ikke forsørgelsesret i byerne, før de faldt fattigvæsnet til last, og i så fald henvendte byerne sig til sognene for at få udgifterne refunderet. Denne bevægelse fra land til by fremgår meget tydeligt af Hornstrup sogns fattigvæsens protokoller. I 1850- og 1860-erne var hen-

vendelserne fra andre kommuner ret få, men efter 1870 tager de til i betydelig grad, således at sognerådet m. h. t. fattigsager efterhånden kom til at beskæftige sig lige så meget med personer, der boede uden for Hornstrup sogn, som med fattige i selve sognet. Det var naturligvis især Vejle og Horsens, der tiltrak folk fra Hornstrup, men også til København, Odense og Ålborg kom de.

Omkring 1860.

I 1860-erne holdt sogneforstanderskabet i Hornstrup 4 møder årligt, i hvilke der udelukkende blev behandlet problemer i forbindelse med de fattige. Ved det sidste møde i december måned forelagde præsten en plan for de fattiges forsørgelse i det kommende år. Planen for 1861 ses i tabel 1.⁵⁾

Hvad der først og fremmest virker påfaldende ved planen er, at det udelukkende var ældre mennesker, der fik understøttelse. At dette ikke kun var tilfældet i 1861, viser tabel 2 (side 119) over de fast understøttedes alder i perioden 1859—1869.⁶⁾

At det især var ældre mennesker, der måtte ty til fattigvæsnet for at kunne klare sig, understreges yderligere af betegnelsen »gammel og svag« eller »fattig og svag«, der er hæftet på de fleste af de i 1861-planen nævnte personer. Disse betegnelser går igen i alle de bevarede forsørgelsesplaner fra 1849 til 1869. Dog nævnes i enkelte tilfælde personer, der var »sindssvage« eller blinde. Fra 1850-erne er der også eksempler på, at uægte og fader- og moderløse børn får hjælp.

En anden ting, man bemærker ved planen fra 1861, er, at der er forholdsvis mange enker, der understøttes. Dette er et træk, man finder igen og igen i 1860-

Tabel 1. Plan for de fattiges forsørgelse 1861.

	korn						penge		
	rug			byg			rd.	mrk.	sk.
	td.	skp.	fkr.	td.	skp.	fkr.			
Peder Jensen, 80 år, gammel og svag	1			1			5		
Bodil Pedersdatter, 77 år, gammel og svag.....	1	1		1	1		5		
Enken Abelone Sørensen, 61 år, gammel og svag		5			5				
Skolelærer Broes enke, 63 år, gammel og svag ..	1			1			2		
Søren Sørensens enke, 73 år, gammel og svag ..							1		
J. Chr. Hattings enke, 73 år, gammel og svag		7			7		7		
Hans Jørgensens enke, 75 år, gammel og svag ..							30		
Anne Marie Enevoldsen, 64 år, fattig og svag ..	1				5		2		
Christen Pedersen, 62 år, har slagtilfælde	2			2			20		
Inger Beck, 59 år, fattig og svag		4			4		2		
Rasmus Nielsens enke, 74 år, fattig og svag	1				4		2		
Ialt	9	1		8	2		76		

erne. De i tabellen over de fastunderstøttedes alder 1859—1869 angivne personer mellem 18 og 49 år, er hovedsagelig enker. I 1863 fik en enke med 2 børn understøttelse. I 1865 kom der yderligere en enke til med 4 børn og en mand, der sad alene tilbage med 10 børn. Endelig i 1867 fik endnu 2 enker understøttelse, således at af de 5 personer mellem 18 og 49 var de 4 enker og den femte enkemand.

Påfaldende virker det, at antallet af enker stiger efter 1864. Hvorvidt dette er en følge af krigen i 1864 har ikke kunnet påvises, men et vist sammenhæng har der nok været. Kun i et tilfælde kan en forbindelse påvises. Fra 1865 fik Anders Steffensens enke hjælp fra fattigvæsnet. Anders Steffensen druknede i 1864 sammen med 3 andre fiskere fra Bybæk, da de sejlede fra Vejle til Bogense for at undgå at blive taget til skansearbejde ved Vejle.⁷⁾ At krigen i 1864 kom til at betyde fattigdom for mange, har vi et vidnesbyrd om fra Hornstrup sogn. Den 15. juli 1864 får »... de meget trængende Fiskerfamilier ved Bredballe Strand en temporary Hjælp paa Grund af Krigsforholdene af Fattigkassen«. ⁸⁾

Indtægterne til bestridelse af udgifterne i forbindelse med de fattiges forsørgelse indkom ved en særlig fattigskat, der blev svaret af gårdenes hartkorn. Skatten udgjorde i 1861 i Hornstrup sogn $\frac{1}{2}$ skp. rug og byg plus 4 mark pr. td. hartkorn.⁹⁾

Regnskabet for Hornstrup sogns fattigvæsens indtægter og udgifter i 1861 ses i tabel 3 side 121 (sammenlign planen side 117).¹⁰⁾

Som det fremgik af planen for 1861 (se side ?), fik de fattige understøttelse både i form af penge og korn. Desuden ser man, at der ydedes hjælp i form af brænde og tørv. Kneb det med husly eller tøj, trådte fattig-

Tabel 2. De fast understøttedes alder 1859—1869.

År	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
Alder:											
80—			1	1	1	2	2	2	2	3	4
70—79	6	6	5	5	5	3	3	4	1	2	3
60—69	3	4	4	5	4	4	5	5	6	5	3
50—59	2	1	1				1	2			
18—49	1	1			1	1	4	3	5	5	5
—17					2	2	12	16	16	16	16
Ikke angivet							2	1			
Ialt	12	12	11	11	13	12	29	33	30	31	31

væsnet også hjælpende til. Mens det tidligere i århundredet havde været almindeligt med hjælp udelukkende i naturalier, var man altså i 1860-erne i Hornstrup sogn nået frem til, at naturaliehjælp og pengehjælp spillede lige store roller i de fattiges forsørgelse.

Fattigvæsnet og de dermed forbundne udgifter spillede en væsentlig rolle for sognene. Hvor stor rolle fremgår med al ønskelig tydelighed, når man sammenligner udgifterne til fattigvæsnet i Hornstrup sogn med sognets øvrige udgifter. Kommunens øvrige indtægter og udgifter minus udgifterne til skolevæsnet var i 1861 henholdsvis 132 rd. 1 mrk. 12 sk. og 119 rd. 1 mrk.¹¹⁾ Indtægterne og udgifterne til fattigvæsnet var, som det fremgår af regnskabet, 246 rd. 2 mrk. 5½ sk. og 298 rd. 5 mrk ¾ sk. Dertil kommer naturalieydelse i korn. Konklusionen bliver, at fattigvæsnet kostede Hornstrup knap 4 gange så meget som kommunens øvrige aktiviteter, når bortses fra skolevæsnet.

Fattiggården.

Det fremgår af tabellen over de fastforsørgedes alder, at antallet af fattige steg i 1860-erne, og selv om denne stigning først og fremmest skyldtes børn, steg dog også antallet af de voksne understøttede. Dette bevirkede en stigning i udgifterne til fattigvæsnet i Hornstrup sogn, således som det ses i tabel 4 side 122.¹²⁾

Stigningen i udgifterne bevirkede, at man inden for Hornstrup sogneråd begyndte at arbejde med tanken om at bygge et nyt fattighus, evt. en fattiggård. I 1860-erne ejede Hornstrup kommune et fattighus i Bredballe, og et andet havde man lejet fra gården Grundet.¹³⁾

Tabel 3. Regnskab for fattigvæsenet 1861.

	korn						penge		
	rug			byg			rd.	mrk.	sk.
	td.	skp.	flr.	td.	skp.	flr.			
<i>Indtægter:</i>									
Distriktets bidrag efter ligning	16	3	1½	15	7	1½	170	5	6½
Beholdning fra forrige år		4	3		2	2½			
Refusion for udlæg til S. Iversen							3	3	7
Solgt korn							71	5	8
Ialt	17		½	16	2		246	2	5½
<i>Udgifter:</i>									
Underbalance fra forrige år							9	1	12½
Den ordinære underst. efter forsørgelsesplanen	9	1		8	2		76		
Den ekstraordinære understøttelse	1	7			3		31		8
Gangklæder til de fattige							13	3	1
Betalt husleje for de fattige							17	2	
For syge fattige							25	4	
Udgifter ved fattighusene							4	4	2
Brandpenge af fattighusene								5	4
For 19 læs tørv og 25 læs brænde							116	3	
Til amtsfattigvæsenet							3	5	5½
Solgt korn	5	6	1	6		1			
Ialt	16	5	1	14	5	1	298	5	¾

Tabel 4. Udgifter til fattigvæsnet 1859—1867.

	korn						penge		
	rug		fkr.	byg			rd.	mrk.	sk.
	td.	skp.		td.	skp.	fkr.			
1859....	17		$\frac{1}{2}$	16	6	$\frac{1}{2}$	224	2	13 $\frac{1}{2}$
1860....	18	3	1	17	4	1	255	3	6
1861....	16	5	1	14	5	1	298	5	$\frac{3}{4}$
1862....	16	4	1 $\frac{1}{2}$	16	4	2	438	5	10 $\frac{3}{4}$
1863....	16	7	1	16	1	1	291	2	8
1864....	15	7	$\frac{3}{4}$	15	2	1	469	3	1
1865....	17	6		15	2	$\frac{1}{4}$	651		3
1866....	19	1	2 $\frac{1}{2}$	15	6	6	433	3	6
1867....	19	7		18	6		455	5	10 $\frac{1}{2}$

I 1863 fremlagde sognepræsten for sogneforstanderskabet planer til opførelse af et nyt fattighus i Hornstrup. Man blev enig om, at det var bedst at placere huset i dalen mellem Hornstrup og Kirkeby. Det endelige resultat blev, at man besluttede at købe jord hos gårdejer og sogneforstanderskabsmedlem Niels Nielsen. Fattighuset ville efter denne plan komme til at sen. Fattighuset ville efter denne plan komme til at ligge syd for vejen fra Hornstrup til Viborg landevej.¹⁴⁾

Fattighuset blev imidlertid ikke bygget. Krigen i 1864 har øjensynlig forhindret det. I oktober 1866 hedder det, at man til foråret ville opføre det nye fattighus.¹⁵⁾ Men heller ikke denne gang skete der noget; hvorfor kan man ikke se af protokollerne. På regnskaberne over fattigvæsnets udgifter lige fra 1863 til 1867 figurerede der en post, kaldet »Tegning og Overslag over Opførelse af et Fattighus«. Der blev imidlertid ikke brugt penge på denne post fra 1863 til 1867, bortset fra 5 rd. i 1863, formentlig til fremskaffelse af sognepræstens ovennævnte plan.

I marts 1869 besluttede sognerådet at sende 4 sogne-

rådsmedlemmer og 2 sognebeboere uden for sognerådet til en fattiggård, for at de kunne gøre sig bekendt med indretningen af en sådan.¹⁶⁾ Oprettelsen af fattiggårde begyndte netop på denne tid at blive almindelig. I Vejle amt blev der således oprettet 4 fattiggårde i 1869, mens der i hele perioden fra 1861 til 1869 kun var oprettet 3.¹⁷⁾ I Vejle Amts Folkeblad blev det formålstjenlige i fattiggårde diskuteret.¹⁸⁾

På et møde den 30. marts, hvortil alle sognets beboere var indbudt, skulle man tage stilling til, om man skulle oprette et fattighus eller en fattiggård. De, der af sognerådet var blevet udsendt for at undersøge en fattiggård, aflagde beretning om, hvorledes en fattiggård burde indrettes. Herefter besluttede man at bygge en fattiggård. Det er ganske interessant at bemærke, hvor de udsendte sognemænd havde fået deres oplysninger om fattiggårdens indretning. De havde været på fattiggårdene i Taps og Anst sogne. Fattiggården i Anst sogn var den først oprettede fattiggård i det daværende kongerige Danmark, bygget i 1841. Fattiggårdstanken kom fra Slesvig, hvor de første fattiggårde blev oprettet i 1820-erne.¹⁹⁾

Da man i Hornstrup havde besluttet at bygge en fattiggård, meldte spørgsmålet sig, hvorledes man skulle finansiere byggeriet. Det blev på det førnævnte møde besluttet, at man skulle skaffe penge gennem en frivillig aktietegning. Ved aktietegningen blandt sognets beboere indkom der ialt 7.000 rd. Pengene, der skulle forrentes med 5 pct. pr. anno, blev indbetalt i juni og december terminer 1869 til sognerådet, der herefter udstedte aktier (obligationer) til indskyderne. Foruden de 7.000 rd. skaffede man i Vejle Sparekasse 2.000 rd., således at man havde 9.000 rd. at oprette en fattiggård for.²⁰⁾

Hornstrup fattiggård lå og ligger i Hornstrup Mølleby, nord for vejen til Solkær.

I dag tilhører gården gårdejer Hans Lomholt Jensen.
Fotografi Leo Novrup 1971.

Samme dag, som man havde påbegyndt aktietegningen, købte man Jens Thusens gård, Steensgaard, på Hornstrup Mark til fattiggård for 6.700 rd.

Nu begyndte det at gå stærkt med fattiggården. Allerede den 5. maj blev tegningerne og overslaget til den nye fattiggård forelagt i et sognerådsmøde. Planerne blev vedtaget og indsendt til amtets approbation. Amtet foreholdt sognerådet, at værelserne i fattiggården skulle have den af Indenrigsministeriet påbudte størrelse. Desuden krævede man, at fattiggården forsvarelige indretning skulle attesteres af distriktslægen. Før dette var sket, ville amtet ikke godkende gården.²¹⁾

Den 14. maj 1869 blev snedkerarbejdet bortliciteret og den 29. maj tømrer- og murerarbejdet. Arbejdet skulle være færdigt, således at fattiggården kunne

tages i brug den 1. september 1869. Endelig færdig var gården dog først den 1. oktober. Den bestod af følgende bygninger: Den nye fattiggård mod øst var 15 fag stor med tegltag og grundmuret. Foran den havde der tidligere ligget et gammelt hus, men det var blevet nedrevet. Mod nord lå et bindingsværkshus med stråtag, hvor der bl. a. skulle være ligstue, værksted og kostald. Mod syd og vest lå der to bygninger, der skulle bruges til lo og lade. Omkring gården blev der brolagt. I selve fattiggården var der vinduer, der kunne lukkes op. Det er værd at bemærke dette, for noget sådant var ikke en selvfølge på landet dengang. Mange fattiggårde havde ikke oplukkelige vinduer. Et andet forhold, der nok kunne få folk til, om ikke blive misundelige på fattiggårdens beboere, så dog tale om ødselhed, var, at fattiggården havde trægulv. Det var heller ikke almindeligt på landet på den tid.²²⁾ Værelserne i fattiggården skulle være 4½ alen, altså ca. 2,8 m, høje. Der findes eksempler på fattighuse, hvor værelserne kun var 5 fod, 1,56 m, høje.²³⁾ Desuden skulle der på den nye fattiggård være 2 kakkelovne, 1 komfur og 1 bageovn.

Når man læser konditionerne for murer-, tømrer- og snedkerarbejdet igennem, får man indtryk af, at sognerådet har ønsket, at fattiggården skulle være godt og solidt bygget. Så vidt det kan ses, har man også skabt, efter datidens målestok, forholdsvis gode forhold for de fattige på gården. Men man får et indblik i tidens skik og brug, når man ser, at der til fattiggården blev bestilt 12 sengesteder. Fattiggården var beregnet til at optage 24 personer!²⁴⁾

Det blev ikke billigt at bygge fattiggården. Følgende udgifter blev afholdt:

Købesummen	6700 rd.		
Mursten	500 »		
Snedkerarbejde	279 »	5 mrk.	
Transport af mursten . . .	49 »		
Grundsten	20 »	2 mrk.	
Mursand	10 »		
Murerarbejde	295 »		
Tømrerarbejde	119 »	3 mrk.	
Tømmer	?		
Nedrivning af det gamle hus, reparationer	39 »		
12 sengesteder	47 »	3 mrk.	
Maling af vinduer og døre	19 »	3 mrk.	
Kakkelovn, bageovn, komfur	?		

Det af kommunen ejede fattighus i Bredballe blev solgt og indbragte 250 rd., som blev anvendt til bygnin-gen af fattiggården. Af repartitionsfondet fik sognet det år refunderet 214 rd., der gik til fattiggårdens in-ventar.²⁵⁾

Til at lede fattiggården blev der ansat en bestyrer. I 1869 havde der meldt sig 17 ansøgere til denne stil-ling. Sognerådet valgte Niels Peder Nielsen fra Kjærbøl Mark i Farup sogn. Han fik en løn af 100 rd., fri lej-lighed i fattiggården, fri føde på den betingelse, at han spiste sammen med fattiglemmerne, fri varme, lys, læge og medicinhjælp.

Valget af nævnte bestyrer viste sig ikke at være sær-lig heldigt. I maj 1870 henvendte nogle af sognets be-boere sig til sognerådet med en forespørgsel, om det var rigtigt, som der gik rygter om i sognet, at fattig-bestyrer Nielsen behandlede de fattige efter forgodt-befindende, slog dem, sultede dem, ja sogar bandt

dem. I forespørgslen udtalte man endvidere, at man hellere så, at en bestyrer var for god end for streng, og at de fattige hellere måtte have mere frihed og mindre tvang. Sognerådet afviste naturligvis klagen. Der var ikke dårlige forhold på Hornstrup sogns fattiggård! Noget sandt skal der nu nok have været i rygget, for i 1871 besluttede sognerådet at opsige fattigbestyreren fra 1. maj 1972.

Fattigbestyrer Nielsen rejste imidlertid før den 1. maj. Og nu kom der ganske artige ting frem. Det viste sig, at han havde stået i forhold til en pige, der var indlagt på fattiggården. Hun skulle nu have et barn. Sognerådet henvendte sig til amtet for at få Nielsen til at betale i hvert fald et alimentationsbidrag til barnet. Politiet undersøgte også sagen. Resultatet af politiets undersøgelser blev, at Nielsen efter et kort ophold i Vejle var rejst over Hamborg til Amerika med sin 18-årige søn, men uden sin kone. Herefter måtte Hornstrup sogn betale for den fattige piges barns opdragelse.²⁶⁾

Den næste bestyrer var man lidt mere heldig med. Han hed Anders Olesen og var fra Højgård Skov. Først i 1882 blev han afskediget p. g. a. uregelmæssigheder i forbindelse med fattiggårdens regnskab. Niels Michael Sørensen, som herefter blev bestyrer, var man meget glad for. Allerede i 1883 fik han lønforhøjelse fra 160 kr. til 200 kr. Og i 1885 fik han yderligere en forhøjelse på 50 kr. Sørensen sagde selv op i 1890. Dernæst blev Rasmus Jensen fra Bredballe bestyrer. Han forlangte i 1893 at få fattiggården i forpagtning. Det ville sognerådet ikke gå med til, og da han ikke i stedet ville modtage en lønforhøjelse på 20 kr., anså sognerådet pladsen som fattigbestyrer ledig. Thomas Jensen fra Bredballe Mark blev nu bestyrer til 1898,

da han sagde op. Sognerådet prøvede på at få ham til at blive, men det kunne der ikke være tale om fra Jensens side. Den sidste bestyrer i århundredet blev Anders Henriksen fra Vejle.²⁷⁾

Oprettelsen af fattiggården bevirkede, at sognerådet forlangte fattige, der blev understøttet i andre sogne, men som var forsørgelsesberettigede i Hornstrup sogn, hjemsendt til fattiggården.²⁸⁾ Hvor mange, der har været på fattiggården i begyndelsen, kan desværre ikke ses af kilderne. Som omtalt var gården indrettet til 24 personer. Dette tal blev i 1880, efter inspektion af amtmanden, ændret til højst 18 fattiglemmer.²⁹⁾ Fra 1877—1878 og 1881—1883 har vi oplysninger om, hvor mange fattiglemmer, der var på gården:³⁰⁾

Tabel 5. Antal fattiglemmer på Hornstrup fattiggård 1877—78 og 1881—1883.

Jan. 1877		Juli 1877		Jan. 1878		Juli 1878	
15		17		21		20	
Jan. 1881		Juli 1881		Jan. 1882		Juli 1882	
11		5		7		4	
Jan. 1883		Juli 1883					
4		3					

Som man ser, er antallet af fattiglemmer faldet betydeligt mellem 1877—1878 og 1881—1883. Grunden til den stærke nedgang kan ikke angives. Uden tvivl er antallet af fattiglemmer dalet gennem hele perioden. I 1899 er der således vidnesbyrd, der kunne tyde på, at der ingen fattiglemmer var på fattiggården, selv om dette ikke kan siges med absolut sikkerhed. 1907 blev fattiggården nedlagt.

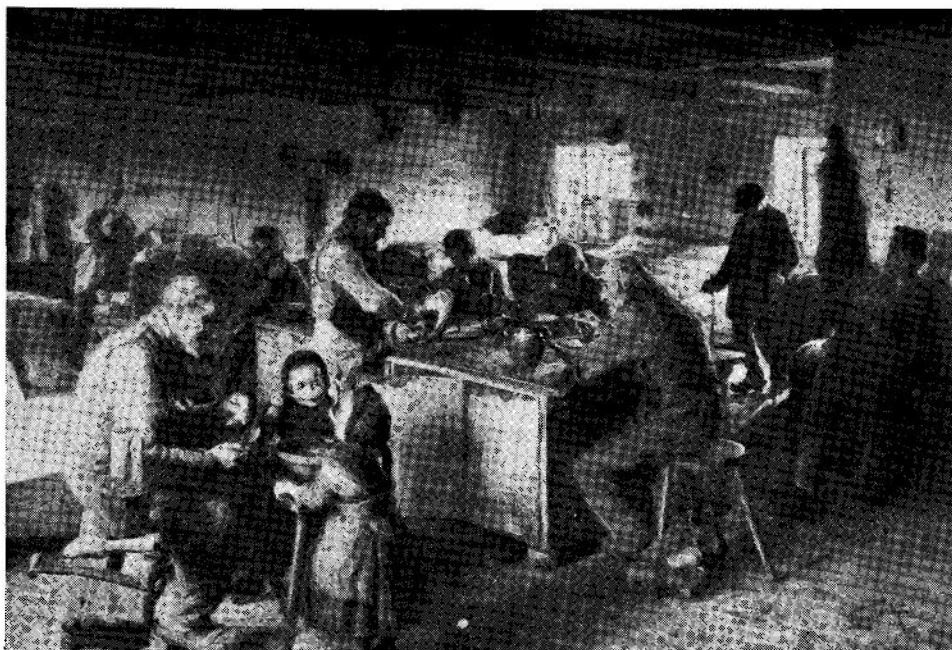
Det var især ældre mennesker og børn, der opholdt sig på fattiggården. Man skulle ikke tro, at denne kombination var den heldigste. I 1877—1878 varierede

Fattiglemmer foran Øster Svenstrup fattiggård omkring 1900.
(Stillet til rådighed af O. Villumsen Krog, Viby J.)

børnenes antal mellem 9 og 10. Om de ældre mennesker hedder det i en indberetning til amtet i 1877, at to gamle folk er kommet til i vinterens løb. I 1881 hedder det, at 4 har ligget syge det meste af vinteren, og 3 af dem er døde p. g. a. alderdomssvaghed. 1883 indberettes det, at der ikke har været nogen sygdom på fattiggården bortset fra alderdomssvaghed.³¹⁾

Lemmerne har, så vidt det var muligt, været beskæftiget med dyrkning af gårdens jorder samt gået til hånde ved den almindelige husholdning. Som omtalt var der også et værksted på gården, og heri har fattiglemmerne sikkert arbejdet. En del var beskæftiget med at lave simer.³²⁾ Både voksne og børn kom i flere tilfælde ud at tjene om sommeren for at vende tilbage om vinteren. Fra 1877 er der bevaret flere aftaler med gårdmænd i Hornstrup sogn om fattiggårdsbørns tjeneste på gårdene. Således hedder det, at en dreng blev fæstet til Niels Skau fra 1. maj 1877 til 1. maj 1878

C. Wentorf: Interiør fra Radsted fattiggård (Lolland). 1891.
Maleriet findes på Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

for 46 kr., 1 pd. uld og de fornødne træsko. En anden blev fæstet bort i sommertiden for 15 kr. plus fornødne træsko.³³⁾

Ved oprettelsen af fattiggården i 1869 havde sognerådet besluttet, at der ikke skulle holdes heste på gården. Senere samme år besluttede man i modsætning til, hvad der oprindeligt havde været tanken, at bortforpagte driften af gårdens jorde. Fattiggårdsbestyrelsen blev således ikke ansvarlig for gårdens landbrug. Bortforpagtningen fandt sted hvert år. Driftsplanen for 1877 er bevaret. Ifølge den skulle den, der påtog sig driften, sørge for pløjning, harvning og trom-

len af jorden til forårssæden. Et stykke jord beplantedes med rodfrugter. En ottendedel af fattiggårdens jorder skulle henligge som brak og harves og pløjes mindst 4 gange. Når tiden var inde, skulle der sås og høstes. Om efteråret skulle samtlige marker pløjes, bortset fra dem, der var besået med kløver. Endelig skulle der hentes 8 læs tørv fra gårdens tørve-mose, og hvis den, der påtog sig arbejdet, skulle til Vejle, skulle han underrette fattiggårdsbestyreren i forvejen, således at han eventuelt kunne tage varer med fra Vejle til fattiggården. For udførelsen af alt dette arbejde betalte sognerådet i 1877 260 kr.³⁴⁾

I 1883 besluttede sognerådet imidlertid at købe egen trækraft til fattiggården. Hermed ophørte bortlicite-ringen af gårdens drift, der nu overgik til bestyreren. Denne omordning medførte også, at der blev ført et særligt fattiggårdsregnskab, der dog ikke er bevaret. Mod slutningen af århundredet var der tale om at for-pagte fattiggården til bestyreren, men, som allerede omtalt, var sognerådet indstillet på at fortsætte på den hidtidige driftsmåde.³⁵⁾

I april 1870 besluttede sognerådet at få indrettet en arrest i fattiggården »... til at straffe de af Fattiglem-merne, som vil forstyrre Anstaltens Fred«. Dette var virkelig nødvendigt. I 1871 overfaldt således en af fat-tiglemmerne bestyreren. Om samme fattiglem hedder det i 1881, at han flere gange havde »... vist Trods og Opsætslighed saavel imod Bestyreren som Hornstrup Sogneraad«.³⁶⁾ Der findes flere eksempler på, at fat-tiggårdsbestyreren er blevet overfaldet af fattiglemmer på fattiggården.³⁷⁾ Straffen var i grove tilfælde an-bringelse på tvangsarbejdsanstalten i Horsens fra 14 dage til 3 måneder.

Sognerådet havde udnævnt en speciel tilsynskomiteé,

der skulle føre tilsyn med fattiggården. Man har indtryk af, at komiteen hele tiden forsøgte at holde gården i ordentlig stand og gøre kårene for beboerne nogenlunde. I 1877 blev gården repareret og kalket. I 1880 fik man en ny grundmur i et af husene. Alligevel kunne et eftersyn af et amtsrådsmedlem i 1884 medføre, at en skrivelse blev sendt til sognerådet, hvori det hed, at man havde bemærket, at fattiggården var meget fugtig. Man ville gerne vide, om der var foretaget reparationer til at udbedre denne gene. Desuden blev sognerådets opmærksomhed henledt »... paa Nødvendigheden af, at der paases, at Renlighed og Orden overholdes i Fattiggaarden«. Herefter blev der foretaget ret omfattende reparationer i 1885 og 1887.³⁸⁾

Formålet med at oprette fattiggården i Hornstrup var som nævnt at nedbringe udgifterne til fattigvæsenet. Hvis man vil undersøge, hvorvidt dette lykkedes, er man i en ret vanskelig situation, idet der først er bevaret et regnskab for fattigvæsenet fra 1893. Dette, der ses s. 155, viser tydeligt, at udgifterne ikke er gået ned, men tværtimod steget.³⁹⁾ Det er imidlertid også muligt at vise, at udgifterne allerede i 1880-erne lå over udgifterne i 1860-erne. I 1881 var de faste udgifter til fattiges understøttelse 500 kr. Dertil kom midlertidige understøttelser, der androg 433,75 kr. Desuden fik »De fattiges Kasse« 400 kr. Fattiggårdsbestyrerens løn udgjorde 200 kr., og der blev leveret for 78 kr. korn til fattiggården. I alt kan man altså med sikkerhed sige, at der er blevet anvendt 1611,75 kr. i 1881, og man kan også med sikkerhed sige, at der er blevet brugt mere, f. eks. til driften af fattiggårdens jorder og beklædning af de fattige på fattiggården.⁴⁰⁾ Men hvormeget vides ikke. De 1611 kr. er imidlertid tilstrækkeligt til at vise, at udgifterne ikke er gået ned.

Regulativ og husorden.

Det første regulativ for Hornstrup fattiggård blev udarbejdet, før gården blev taget i brug. Den 29. september 1869 blev regulativet stadfæstet af Vejle amtsråd som »Regulativ for Hornstrup sogns forsørgelses- og arbejdsanstalt«. Enkelte af regulativets bestemmelser skal her citeres:

- § 2. Anstaltens Bestemmelse er at give Sognets Fattige fornøden Forsørgelse saavidt mulig ved dens Jorders producter og dens Lemmers Arbeide.
Enhver, som forlanger Hjælp af Sognets Fattigvæsen, er forpligtet til at indtræde i Anstalten og der efter Evne hidrage til sin egen Forsørgelse ...
-
- § 9. Lemmerne maa ikke forlade Anstalten uden Bestyrerens Tilladelse; de maa igjen indfinde sig til fastsat Tid og under Fraværelsen ikke tigge, beruse sig eller begaa nogen Uorden. I Regelen bør de være tilbage inden regelmenteret Sengetid, og de miste Ret til regelmenteret Føde, naar de ikke indfinde sig til de bestemte Spisetider.
- § 10. Skulde noget Lem vægre sig ved at udføre det af Bestyreren anviste Arbeide, som ikke overstige dets Evne og Kræfter, eller udføre det skjødesløs eller efterladent, eller gjøre sig skyldig i nogen Uorden eller Forstyrelse af Anstaltens Fred eller endog i Trods og Opsætsighed, bør Bestyreren først ved kjærlig Formaning søge at bevæge det til at opfylde sin Pligt. Frufter saadan Formaning ikke, kan han true det med de til hans Raadighed staaende Straffe og som saadanne i fornøden Fald anvende: Nægtelse af Udgangstilladelse, afknappet Kost etc. Derimod maa ikke anvende Skjældsord, Hug eller Slag. Han bør søge at opmuntre Børnene til Flid, Orden, Renlighed, Lydighed og Sanddruhed. Skulde noget Barn vise Trods og Ligegyldighed eller trods gjentagende Formaning gjøre sig skyldig i grov Uorden, Urenlighed, Ulydighed, Usandhed etc., er Bestyreren berettiget til at anvende Huustugt efter Tyendeloven ...

Det har ikke været muligt at finde en husorden for Hornstrup fattiggård. I det følgende aftrykkes en husorden fra en anden fattiggård i Vejle amts landdistrikt. Tonen, ordvalget og den indstilling, som denne husorden og regualtivet for Hornstrup fattiggård giver udtryk for, ligger fjernt fra vor tids sociale opfattelse.

ANSTALTENS HUSORDEN,

hvormed Lemmerne ved deres Indtrædelse i Anstalten
gjøres bekendt, og hvoraf et Uddrag opslaaes i
Arbejdsstuerne.

- 1) Lemmerne søge Latrinerne og Urinkrogene.
- 2) De Yngre og Raskere maa hjælpe de Gamle og Svage i Kjærlighed og Venlighed.
- 3) Uorden, Svineri og Laster af enhver Art meldes uopholdeligt af Enhver, som maatte bemærke saadant.
- 4) Høflighed og Lydighed fordres.
- 5) Der straffes med Nægtelse af Udgangstegn fra 1 til 4 Uger samt Fratagelse af Eftermaden.
- 6) For Ulydighed eller Opsætsighed kan Bestyreren anvende mindre Revselse, saasom: Nægtelse af Udgangstilladelse, Berøvelse af et enkelt Maaltid eller deslige, dog at det Passerede strax anmeldes for Anstaltens Bestyrelse; men egentlig Straffemyndighed kan kun udøves af Sogneraadet enten alene eller, hvor der er Spørgsmaal om Indespærring i Forbindelse med Politimesteren, jævnfør Placat 14de December 1810, §§ 22—23.
- 7) Bestyreren adlydes saavel som hans Kone.
- 8) Den, som gaaer ud af Anstalten uden Tegn eller Tilladelse, straffes, ligesom ogsaa naar den ikke kommer hjem i ordentlig Tilstand, eller til bestemte Tid.
- 9) Enhver opfører sig ordentlig, rolig og stille saavel i Arbejdsstuerne, som paa Sovestuerne, søger hver sin Seng, slaar Potten ud hver Morgen og skyller samme, samt bærer i det Hele Ansaret, dersom hans Seng ikke til enhver Tid er reen og fri for Utøi. De dertil af Bestyreren bestemte Gangkoner feier og lukker Vinduerne op, samt kommer Sand i Spytbakkerne naar det behøves.

Jens Birkholm: Tilbords. Scene fra fattighuset. 1904.
Nationalmuseet.

(Stillet til rådighed af O. Villumsen Krog, Viby J.)

- 10) Hvo som beskadiger Anstaltens Eiendele, straffes, ligesom ogsaa, naar man sælger, bytter eller bortgiver enten de af Anstalten meddeelte Klædningsstykker eller de af Lemmerne selv i Anstalten indbragte.
- 11) Den, som nægter eller vrangvillig udfører det Arbeide, der paalægges ham, straffes uden Ophold. Den, som gjør sig skyldig i Tyveri eller Bedrageri, vil man drage Omsorg for bliver straffet efter Lovens hele Streng-
hed.
- 13) Dersom noget Lem findes i Besiddelse af Brændevin, bliver dette og Flasken konfiskeret; Straf følger og Overarbeide mistes; den straffes ogsaa, som lader sig forlede til at hente Brændeviin.
- 14) Hver Afdeling bliver for sig, og den Ene har ikke Noget paa den Andens Afdeling at gjøre, Fruentim-
merne ikke hos Mandfolkene, og Mandfolkene ikke hos Fruentimmerne. Opdages nogen Art af Liderlig-
hed, vil Straf paafølge.

- 15) Ingen maa lade Nogen høre at Straf er lidt; Vedkommende straffes i saa Tilfælde selv.
- 16) Det gjøres Børnene til Pligt, at være stille paa Stuerne og paa Gangen, og udvise Høflighed og Tjenstvillighed mod de Ældre.
- 17) Den, som efter hver Søndag at have modtaget reent Linned og hvis Seng jevnlig forsynes med rene Lagener, ikke alligevel vil eller kan holde sig reen, maa selv tilskrive sig Følgerne.
- 18) Lemmerne maae ikke ryge Tobak paa Stuerne.
- 19) Høirøstet, uanstændig og støiende Tale er forbudt paa Stuerne ifølge Vedtægten og skal strax standses.
- 20) Ingen Madskaaler, Kopper eller Madlevninger maae tages med paa Sovestuerne.

Fattighjælp uden for fattiggården.

Trangen har været stor hos mange mennesker i Hornstrup sogn i perioden 1860—1890. Med fattigloven af 1803 havde man håbet, at den største nød kunne afværges. Men det blev ikke tilfældet. Mange måtte ty til tiggeriet. Fra Hornstrup Sogn haves flere eksempler på, at folk er blevet anholdt for tiggeri. I 1879 blev »Arbejdsmand Hans Nielsen . . . anholdt for Betleri i Bredballe«. I et andet tilfælde hedder det, at en person »... er straffet for Betleri med Fængsel paa sædvanlig Fangekost i 5 Dage«. ⁴¹⁾

Grundene til, at der opstod trang, var mange. Som det fremgik af tabellen over de fattige i 1860-erne var en af de vigtigste årsager alderdom. Arbejdsløshed var en anden vigtig faktor. Om en arbejdsløs' familie hedder det i en indberetning til Engum sogneråd fra Hornstrup sogneråd, at »... de er ... blottet for alt, baade Føde og Klæde, Børnene er næsten helt nøgne, og de have ikke meget at ligge i om Natten«. ⁴²⁾ Sygdom medførte også tit, at man måtte henvende sig til fattigvæsnet, hvor nødtigt man end ville. En stor plage

i datiden, som ofte førte direkte ud i fattigdom, var drukkenskab. En streng vinter kunne betyde en stor udgiftsstigning for fattigvæsnet. I 1876 henvendte f. eks. en indsidder sig til sognerådet og bad om fattighjælp, »... da han ikke saa sig istand til at ernære sin Familie i denne Vinter, nærmest begrundet i Mangel paa Arbejde«.43) Fra Hornstrup sogn ses også eksempler på, at indkaldelse til militærtjeneste betød, at den tilbageblivende kone ikke kunne klare sig uden understøttelse.44)

Foruden de her omtalte trangstilfælde, hvor man ydede enten midlertidig eller vedvarende hjælp, alt efter som forholdene gjorde det påkrævet, gav sognerådet også hjælp til konfirmation og begravelse i adskillige tilfælde. Somme tider kunne man komme ud for ret ejendommelige anmodninger om hjælp, f. eks. hjælp til indløsning af pantsat tøj.45) I et enkelt tilfælde ydede man hjælp til en mands uddannelse i Vejle.46)

Mens man i 1860-erne både gav understøttelse i form af penge og naturalier, er man i 1880-erne tydeligt gået over til ren pengehjælp i Hornstrup sogn. Hjælp i form af korn bruges slet ikke mere, og mens man tidligere leverede brændsel til de fattige, får de nu i de fleste tilfælde en hjælp på 10 kr. til selv at købe brændsel for.

I 1860-erne var en del af de fattige, der ikke havde eget hus eller ikke var placeret i et af fattighusene, indtinget på sognets gårde, hvor de fik pleje og underhold. I 1865 besluttede sogneforstanderskabet således, »... at tilstaa Hr. Christensen paa Store Grundet 50 Rd. aarligt indtil videre for Christen Pedersens Underhold og Pleje«.47) Denne betaling var ret god, for samme år hedder det, at sogneforstanderskabet vedtog at ind-

tinge Else Sørensen »... i Kost og Pleie for et Beløb af 30 Rd. i det højeste«. ⁴⁸⁾ Denne form for forsørgelse synes næsten at være forsvundet, efter at fattiggården blev bygget. Fra 1880 er der dog et eksempel på, at en søn modtager sin moder i pleje for 52 kr. årligt. ⁴⁹⁾ Sønnen har sikkert været parat til at tage moderen så billigt, at det bedre kunne betale sig for sognerådet at lade ham få hende end at optage hende på fattiggården.

Omgangsforsørgelsesmåden, hvor de fattige arbejdede på hver gård i sognet i forhold til gårdens størrelse, blev anvendt sidste gang i Hornstrup sogn i 1868, da man lod Stephan Rasmussen gå rundt på gårdene, således at han skulle arbejde 1 dag for hver tønne hartkorn, gårdene havde. Han startede på Store Grundet, hvorefter han skulle tage til Lille Grundet. ⁴⁹⁾ At lade de fattige gå på omgang havde været anvendt i begyndelsen af det 19. årh., men var nu meget sjældent. I 1857 gik samme Stephan Rasmussen også på omgang, ⁵⁰⁾ men disse to tilfælde er også de eneste, der har kunnet findes i de her behandlede kilder fra Hornstrup sogn.

Sognerådet i Hornstrup havde altid en ting for øje, når man understøttede de fattige, nemlig sparsommelighed. Denne sparsommelighed har sikkert først og fremmest været dikteret af nødvendighed. Et lille sogn som Hornstrup sogn kunne ikke tillade sig at ødsle med pengene. Sognerådets sparsommelighed kunne somme tider give anledning til mange og lange forhandlinger. I 1872 havde Houer sogneråd således udbetalt 2 rd. til en fattig, der var forsørgelsesberettiget i Hornstrup. Hornstrup sogneråd mente, at disse 2 rd. ikke var fattighjælp, idet den pågældende ikke havde bedt om pengene. Houer sogneråd havde betalt pen-

gene på grev Knuths foranledning, men i Hornstrup ville man ikke betale »... uagtet Grevens Indblanding i Sagen«. De to sogneråd skrev frem og tilbage, 2 sognerådsmedlemmer blev sendt til Houer for at udspørge den fattige, men lige langt kom man. Til sidst henvendte Houer sogneråd sig til amtet, der bestemte, at Hornstrup skulle betale.⁵¹⁾

I et andet tilfælde fra 1872, der viser lidt om sognerådets sparsommelighed, var Houer sogneråd også indblandet. Dette havde skrevet til Hornstrup, at en fattig i Houer skulle indlægges på sygehuset. Pågældende var forsørgelsesberettiget i Hornstrup. Hornstrup sogneråd besluttede »... at indhente [læge] Hoffbauers Erklæring om, hvorvidt han anseer det at være nyttigt eller ikke [at indlægge den fattige], thi Sogneraadet befrygter, at hans Sygdom er uhelbredelig, og finder man, dersom Distriktslægen er af samme Mening, det da at være en unødvendig Udgift at paaføre Kommunen«. ⁵²⁾

For de fattige stod fattiggården som noget ganske forfærdeligt, som man på alle måder søgte at undgå. Herom haves der flere udsagn fra Hornstrup. I en henvendelse fra Houer sogneråd hedder det om en fattig, der havde søgt hjælp: »Konen ... er tillige meget bange for at blive anbragt med hendes smaa Børn og en svag Mand paa Fattiggaarden.«⁵³⁾ I et andet tilfælde havde sognerådet krævet en mand hjemsendt til fattiggården fra Vejle. Det resulterede i, at mandens husholderske henvendte sig til sognerådet i Hornstrup og forklarede, »... at han ikke paa nogen Maade vilde paa herværende Fattiggaard, saa tog han før Livet af sig selv. Hun sagde, at han i de sidste Dage havde haft en Strike flere Gange og vilde henge sig, som hun havde taget fra ham.«⁵⁴⁾

Denne rædsel hos de fattige udnyttede Hornstrup sogneråd, som så mange andre sogneråd, til at få de fattige til at nøjes med en mindre hjælp, end de egentlig havde ønsket, idet man sagde, at var de ikke tilfreds med den tilståede hjælp, blev de sendt på fattiggården. Eller som sognerådet selv udtrykte det i en skrivelse til Smidstrup-Skærup sogneråd: »Man [Hornstrup sogneråd] indskærpede for ham det os af Smidstrup-Skærup Sogneraad givne Paalæg, at saafremt han begærede yderligere Understøttelse, at han da skulle hjemsendes, idet man troede, at han derved skulle ansføres til kraftigere Selverhverv, eller dog ialtfald at kunne forhale Tiden med at yde ham Understøttelse, indtil det blev muligt at iværksætte hans Hjemsendelse.«⁵⁵)

Tager man et tilfældigt år, f. eks. 1872, og undersøger, hvor tit truslen om at blive hjemsendt til fattiggården er blevet anvendt af Hornstrup sogneråd, kommer man til et overraskende resultat. I 1872 fik Hornstrup sogneråd flere anmodninger om anerkendelse af forsørgelsespligt for personer bosiddende i andre kommuner. I 5 tilfælde ville man betale de andre sognes udgifter. I 4 tilfælde tilføjede man, at hvis disse 4 familier igen henvendte sig om hjælp, skulle de hjemsendes til Hornstrup fattiggård. I det 5. tilfælde blev denne tilføjelse ikke gjort første gang, men nogle måneder senere, da manden igen havde bedt om hjælp, blev han forlangt hjemsendt. Altså i alle 5 tilfælde brugte man truslen.

Resultatet af undersøgelsen for året 1872 gav anledning til overvejelser, om dette år skulle være en undtagelse. De følgende år blev derefter undersøgt. I 1873 og 1874 indgik der ikke nogen anmodninger om anerkendelse af forsørgelsespligt i Hornstrup. Der kan altså

for disse to år intet oplyses om, om truslen er blevet anvendt. I 1875 indgik der 5 anmodninger, som anerkendtes af sognerådet. I 4 af de 5 tilfælde ønskede man enten personerne hjemsendt straks eller hjemsendt, hvis de henvendte sig igen om yderligere hjælp. I 1876 var der 2 nye tilfælde, som begge ønskedes hjemsendt.⁵⁶⁾

Når foranstående er skrevet, må det tilføjes, at truslen om hjemsendelse til fattiggården kun i meget få tilfælde blev ført ud i livet. Til sognerådets forsvar må også anføres, at det uden tvivl var billigere at have en person på fattiggården end understøtte ham i en anden kommune.

Sognerådet kunne også somme tider vise sig fra den gode side. Gennem flere år havde man haft besvær med en familie Olsen, der boede i Hornstrup, men var forsørgelsesberettiget i Viborg. I 1885 krævede borgmesteren i Vejle Olsen hjemsendt til Viborg, da han »... saa godt som daglig forulemper Folk i Byen ved hans Tiggeri«. Konen kunne godt få lov at blive. Da Olsen fik at vide, at han stod for at skulle hjemsendes til Viborg, henvendte han sig til sognerådet »... højst ulykkelig ...«. Sognerådet fik øjensynlig medlidenhed med familien, for man henvendte sig til borgmesteren i Vejle for at få ham til at trække kravet om hjemsendelse tilbage. Efter at Olsen havde lovet ikke at tigge mere, blev hjemsendelsen udsat. Det må naturligvis understreges, at det ikke var Hornstrup sogn, der skulle betale for Olsen.⁵⁷⁾

Man forsøgte også fra sognerådets side at spare på anden måde end gennem anvendelsen af truslen om hjemsendelse. I 1871 gav man en mand 10 rd. til at rejse udenlands for, mod at erklære, »... at han aldrig mere skulle komme igen og komme Sognet til Byrde«.

Man var imidlertid ikke særlig heldig med denne form for understøttelse. Den 12. marts var manden rejst fra Hornstrup, men allerede den 13. marts fik sognerådet en skrivelse fra Vejle fattigvæsen om, at pågældende var indlagt på Vejle sygehus med fnat. Hornstrup sogn måtte betale for opholdet. Samme mand fik i 1874 15 rd. til at rejse for mod igen at forpligte sig til ikke oftere at falde sognet til last. Denne gang kom han til Kolding, hvor han blev indlagt på sygehuset. Og igen måtte Hornstrup betale.⁵⁸⁾ Men man blev ikke klogere. I 1876 fik den samme mand 5 kr. til at rejse til Frankrig for.⁵⁹⁾ Denne gang kom han lidt på vej, for da man næste gang hørte fra ham i Hornstrup, opholdt han sig i Slesvig. Men til Frankrig kom han ikke. I 1879 kom han til Vejle, hvor han, overraskende, blev indlagt på sygehuset med fnat. Hornstrup betalte. Efter at han var blevet rask, drog han til Sjælland, hvor han blev indlagt på Præstø sygehus, denne gang for brystbetændelse. Hornstrup betalte. Nu ville manden se Jylland. 7. juli 1879 blev han indlagt på sygehuset i Silkeborg, 20. juli på Vejle sygehus. Regningerne gik til Hornstrup. Det næste, man hører fra manden, var, at han var kommet ud fra Vridsløselille. Hornstrup sogneråd gav manden 10 kr. til at rejse ud for at finde arbejde. Dette skete i 1884. I 1885 gav sognerådet ham 10 kr. til at starte en galanterihandel for.⁶⁰⁾ I 1888 blev han syg i Grejs-Lindbjerg sogn, men denne gang nægtede Hornstrup at betale, da han havde opholdt sig mere end 3 måneder i sognet, hvorfor pågældende sogn måtte betale for 6 ugers pleje af manden. Efter endnu et sygehusophold endte manden på Hornstrup fattiggård, hvorefter der ikke høres mere om ham.⁶¹⁾

Når de fattige døde, tog sognet sig betaling for de

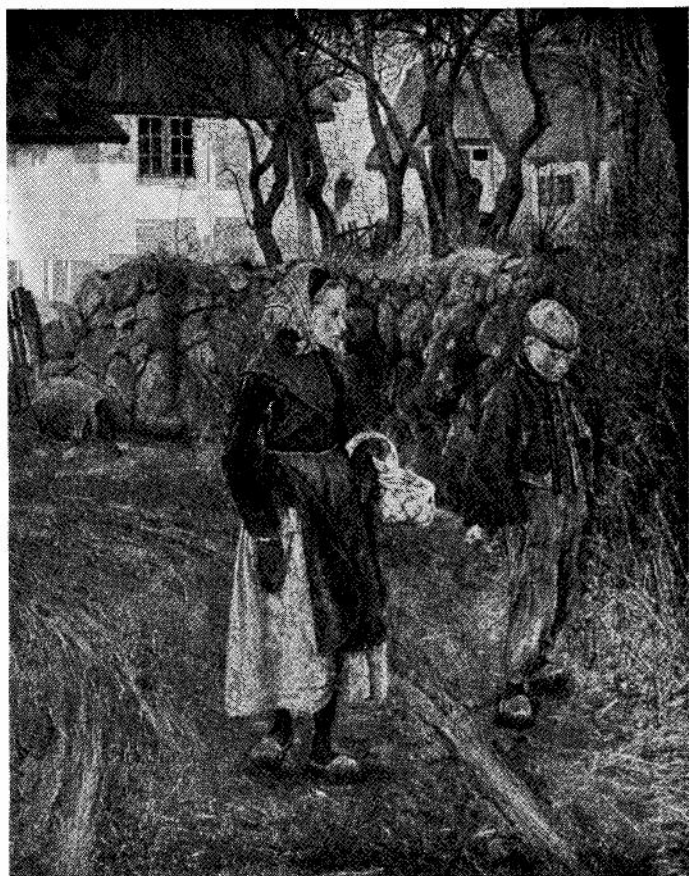
udgifter, det havde haft til pågældendes forsørgelse, i boet. Da en kvinde, der havde været under fattigvæsnet, døde i 1862, foranstaltede sognerådet en auktion over hendes ejendele. Indtægterne ved auktionen, 37 rd., gik i fattigvæsnets kasse.⁶²⁾ I et andet tilfælde fik slægtningene til en afdød fattig at vide, at de ikke kunne gøre arvekrav gældende, idet kun Hornstrup sogn var arveberettiget.⁶³⁾ I 1883 solgte man efter et fattiglems og dennes kones død deres hus for 27 kr. Huset må have været meget elendigt!⁶⁴⁾ I det hele taget kan man sige, at gav man sig ind under fattigvæsnet, mistede man ikke alene valgretten, men også enhver selvstændighed, f. eks. måtte man aflevere alt sit tøj og sine ejendele, når man blev indlagt på fattiggården. Sognerådet kunne bestemme, hvor og hvornår et fattiglem skulle tjene, og man tog gerne halvdelen af lønnen, enten som betaling for allerede ydet hjælp eller som betaling for forventet hjælp i den kommende vinter.

Et særligt problem var de uægte børns fødsler. Det var af stor betydning, at man fik uægte børns fødsler indført i det sogns kirkebog, hvor moderen havde opholdt sig timånedersdagen før nedkomsten. I en kgl. forordning fra 1844 hedder det, at den kommune, hvor moderen havde haft ophold eller tjeneste timånedersdagen før fødslen, skulle betragtes som barnets fødehem og dermed som dets forsørgelseskommune.⁶⁵⁾ Hvis der blot var den ringeste mulighed for, at forsørgelsespligten kunne væltes over på en anden kommune, forsøgte man det. Hvert år modtog sognerådet i Hornstrup skrivelser fra præster om, at uægte børn var blevet født, og at moderen timånedersdagen før nedkomsten havde været i Hornstrup. I de fleste tilfælde måtte man anerkende, at Hornstrup sogn var forsørgelsespligtig.

Men også i sognet blev der født uægte børn, hvis forsørgelse overgik til andre kommuner. F. eks. blev der i 1870 født et barn hos jordmoderen i Bredballe. Sognerådet skrev til Horsens, men Horsens fattigvæsen ville ikke anerkende, at man var forsørgelsespligtig. Man henviste til Flade sogn på Mors. Hornstrup sogneråd skrev så dertil, og her anerkendte man at være forsørgelsespligtig over for barnet.⁶⁶⁾

I de fleste tilfælde faldt de uægte børn, der var anerkendt af sognerådet, ikke sognet til last, hverken som børn eller voksne. I enkelte tilfælde skete det dog, at de måtte søge hjælp hos fattigvæsenet, og Hornstrup måtte så betale. Hvis der var tale om, at barnet endnu var under 18 år, forlangte sognerådet, at moderen og barnet skulle indlægges på fattiggården.

Man undrer sig over, at så forholdsvis få enlige mødre har måttet søge hjælp hos fattigvæsenet. Stor hjælp fra fædrene fik de ikke. Ser man på de eksempler, hvor vi kender alimentationsbidragenes størrelse i Hornstrup sogn, får man følgende resultat: 1 moder fik 27,85 kr., 2 mødre fik henholdsvis 35 og 36 kr., 2 fik 40 kr. og en enkelt fik 60 kr. årligt.⁶⁷⁾ Eksemplerne er få, men dog meget talende. Tit fik mødrene ikke pengene til rette tid, og i flere tilfælde så de dem slet ikke. De henvendte sig så til sognerådet, der oftest måtte skrive til flere kommuner for at finde faderens opholdssted. Hvis man ikke ad denne vej kunne finde frem til hans opholdssted, blev han efterlyst gennem politiet. Der er et tilfælde, hvor faderen var draget til Vestindien som soldat, da han var 21 år gammel. 7 år senere skyldte han flere års bidrag til sit barn. Hornstrup forsøgte at få alimentationsbidraget til moderen fra Højen og Jelling, men ingen ville betale. Amtet bestemte herefter, at Jelling skulle betale, da barne-

L. A. Ring: Tiggerbørn uden for en bondegård. 1883. Privateje.

faderen var født i Jelling og ikke havde haft fast ophold i en anden kommune her i landet i 5 år efter sit fyldte 18. år.⁶⁸)

Efterhånden fik sognet en del plejebørn, som man måtte tage sig af, dels fordi moderen ikke kunne, dels fordi forholdene hos forældrene var så dårlige, at man

ikke kunne forsvare at lade dem have dem. En del børn opholdt sig, som allerede omtalt, på fattiggården. Men efterhånden gik man over til at sætte dem i pleje i private hjem. Således ses der ikke at have været plejebørn ude i private hjem i 1860- og 1870-erne for sognerådets regning, mens dette blev almindeligt i 1880-erne. Fra 1870-erne findes nogle eksempler på, at sognerådet har hjulpet plejeforældre, der havde påtaget sig at pleje børn uden om sognerådet, med at skaffe plejepingene hos forældrene.

For dem, der påtog sig et barns pleje, var det ofte ren og skær forretning. Det fremgår ret tydeligt af en overenskomst, Hornstrup sogneråd sluttede i 1892 med en mand om et barns pleje. Det første år, barnet var i pleje og hvor det ikke kunne arbejde så meget p. g. a. sin alder, skulle sognerådet betale 70 kr. Næste år skulle der betales 65 kr. Derefter blev taksten sat til 60 kr., indtil barnet blev konfirmeret.⁶⁹⁾

Plejeforældrene var ikke altid de bedste til at opdrage børn. Fra Hornstrup er der et særlig grelt eksempel. En mand havde påtaget sig en piges pleje. Det viste sig imidlertid, at han ikke kunne klare hende. Hun blev så placeret på fattiggården, hvor hun opholdt sig i 3 år. Her opførte hun sig ordentligt, hvad hun ikke havde gjort før. Men herefter blev hun igen sat i pleje hos den samme mand. Efter ca. 1 års forløb måtte han bede sognerådet tage sig af pigen. Pigen blev anbragt hos sine forældre, men disse kunne ikke styre hende, idet hver gang de rettede på hende eller straffede hende, løb hun op til sin tidligere plejefader, der altid gav hende ret mod forældrene. Somme tider beholdt han pigen hos sig i flere dage ad gangen. Han klagede til sognerådet over forældrene og bad om at få pigen igen, men han blev afvist, da man mente, at

»... Moderen maatte være den beste Opdrager«, og da man »... ikke ... have befundet Forholdene værre hos dem end hos andre fattige Folk«.70)

I 1888 kom der en lov, ifølge hvilken der skulle føres særligt opsyn med plejebørn og -hjem.⁷¹⁾ I Hornstrup valgte sognerådet 4 kvinder til at føre opsyn med plejebørnene.⁷²⁾ Det er ganske interessant at se, at man valgte kvinder. Disse deltog på den tid ikke i det kommunale liv på nogen som helst måde. Først i 1908 fik kvinder valgret til kommunalrådene.

I Hornstrup havde man i nogle enkelte tilfælde problemer med udlændinges forsørgelse. En kvinde var flyttet fra Slesvig, der dengang var tysk, til Hornstrup. Hendes mand var stukket af til Amerika, og hun havde nu ikke til livets opretholdelse. Sognerådet henvendte sig til amtet, der svarede, at udgifterne kunne forventes betalt af amtet.⁷³⁾ I et andet tilfælde måtte sognet selv betale. En tysker havde boet i Danmark i 36 år, hvoraf han havde opholdt sig 21 år i Hornstrup. I 1893 bad han om hjælp af sognerådet. Man spurgte amtet, hvad man skulle gøre, og svaret blev, at han skulle forsørges af Hornstrup kommune.⁷⁴⁾

Hvis sognene indbyrdes ikke kunne blive enige, eller hvis en fattig følte sig dårligt og uretfærdigt behandlet, kunne man klage til amtet, der så traf beslutning i sagen. Der er talrige eksempler på, dels at Hornstrup har besværet sig over en anden kommune til amtet, dels at Hornstrup sogneråds beslutninger er blevet indanket for amtet af andre kommuner. I 1875 f. eks. fik Hornstrup sogneråd amtets medhold i to sager mod en anden kommune. Den ene gang hævdede man i Hornstrup, at man ikke kunne være forsørgelsespligtig for en person, der var født uden for ægteskab i et andet sogn, selv om moderen timånedersdagen før ned-

komsten havde haft fast ophold i Hornstrup, når Hornstrup sogneråd ikke var blevet underrettet om fødslen.

I det andet tilfælde havde en mand haft arbejde på Juulshøj, hvor han blev syg og sendt til Vejle sygehus. Hornstrup sogneråd mente, at han var forsørgelsesberettiget i Hvejsel-Givskud sogn, da han ikke efter sit fyldte 18. år havde opholdt sig 5 år uafbrudt i en anden kommune. Hans skudsmålsbog var mangelfuld, og Hvejsel-Givskud ville ikke betale, så længe det ikke var påvist, at han ikke havde haft ophold i en anden kommune i 5 år. Der blev afholdt forhør, der viste, at manden ikke havde erhvervet forsørgelsesret noget andet sted. Hvejsel-Givskud ville stadig ikke betale, men amtet, for hvem Hornstrup sogneråd indbragte sagen, besluttede, at Hvejsel-Givskud sogn skulle betale udgifterne til sygehusopholdet.⁷⁵⁾

Samme år, som Hornstrup fik medhold i de to ovennævnte sager, gik også en af amtets beslutninger sognet imod. Man havde forlangt en familie hjemsendt fra Skanderborg. Skanderborg fattigvæsen havde givet familien 10 kr. til at rejse for. Familien ankom imidlertid ikke til Hornstrup. Den havde vel sagtens ikke lyst til at indlægges på fattiggården! Hornstrup sogneråd ville nu ikke refundere Skanderborg fattigvæsen udgifterne til familiens hjemrejse, da den jo ikke var kommet. Amtet besluttede dog, at Hornstrup skulle betale. Man havde ikke forlangt, at familien skulle sendes hjem under bevogtning!⁷⁶⁾

I nogle få tilfælde klagede fattige til amtet over sognerådets beslutninger. De fik som regel medhold fra amtet. Man var fra amtets side udmærket klar over, at sognerådene ønskede at spare, mens amtet var interesseret i, at ingen led nød.⁷⁷⁾

En undersøgelse af, hvor på den sociale rangstige,

de folk var, der fik hjælp fra Hornstrup fattigvæsen, giver ikke noget overraskende resultat. De kom fra den nederste ende. Som omtalt var der mange enker og enlige kvinder. Arbejdsmænd, husmænd og indsidere fik også ofte hjælp, mens der ikke er et eneste tilfælde, hvor en gårdmand har fået hjælp. Det er klart, at folk med små indtægter havde vanskeligst ved at klare sig i tilfælde af pludselig trang, og derfor måtte skaffe sig hjælp gennem fattigvæsnet.

Alt det hidtil omtalte angår det offentlige fattigvæsen i Hornstrup sogn. Men der var også private former for hjælp, dels den uorganiserede, f. eks. ved at fattige fik føde og brændsel af mere velstillede, dels den organiserede. Der var i Hornstrup sogn en Fattig Kasse, af hvilken der udbetaltes småbeløb til fattige. Dertil kommer de forskellige legater, oprettet til fordel for trængende personer. Endelig skal nævnes sygekasserne, der er oprettet forbløffende tidligt i Hornstrup sogn. I Hornstrup var der allerede én i 1860-erne, og Bredballe fik sin i 1883.⁷⁸⁾ Hvor tidlig man har været på vej i Hornstrup fremgår af, at der i hele Danmark i 1893 kun var sygekasser i 30 pct. af landsognene.⁷⁹⁾ En overgang har man øjensynlig også forsøgt at oprette en alderdomsforsørgelseskasse i Hornstrup, men hvorvidt den er blevet til noget kan desværre ikke ses af kilderne.⁸⁰⁾

Personer under fattigvæsnet.

Der var mange ulykkelige skæbner blandt de fattige i Hornstrup sogn. Levnedsløbet for en af de fattige familier, der fik understøttelse fra sognet, skal her fortælles. Det drejer sig om en familie, der hovedsagelig fik midlertidig understøttelse. Det er ret let

at følge personer, der fik denne form for understøttelse, da der naturligvis sendtes flere indberetninger og anmodninger til sognerådet i den slags tilfælde, end når personer fik fast hjælp. Eksemplet er ikke særlig grelt, men tværtimod meget almindeligt. Inden for hver sag kan der forekomme afvigelser, men det her tegnede billede er uden tvivl typisk for mange fattige familier i perioden 1860—1900.

T. Jeppesen boede med sin familie i Houer sogn, men var forsørgelsesberettiget i Hornstrup sogn. Han led af tuberkulose, som dengang var meget udbredt. På grund af denne sygdom var han ikke i stand til at arbejde så meget, at han kunne ernære sin kone og ene barn. Første gang han henvendte sig om hjælp fra fattigvæsnet var i 1872. Hornstrup sogneråd tilstod ham den hjælp, som Houer sogneråd måtte finde passende. Senere i 1872 skrev Houer sogneråd og meddelte, at T. Jeppesen nu var blevet yderligere syg, og at han ville sælge sine ejendele på auktion for at skaffe penge. Man tilrådede sognerådet i Hornstrup at købe, hvad der var nødvendigt til livets ophold for familien på auktionen, da man i modsat fald ville se sig nødsaget til at hjemsende familien. Hornstrup ville ikke høre tale om at købe noget på auktionen, men svarede, at hvis familien ikke kunne klare sig med den hjælp, den fik, skulle den hjemsendes til Hornstrup fattiggård.⁸¹⁾

Familien blev imidlertid ikke hjemsendt. Formentlig har T. Jeppesen foretrukket at klare sig selv. Det gik godt i 5 år, men i 1877 måtte han igen henvende sig om hjælp, da både han selv og hans børn, der i mellemtiden var blevet til 2, var syge. Hornstrup sogneråd svarede på Houer sogneråds skrivelse, at man ikke forstod, at T. Jeppesen henvendte sig om

hjælp, da han havde godt arbejde på et jernstøberi i Vejle og desuden var medlem af en sygekasse. Hvis han skulle have hjælp, måtte han hjemsendes til fattiggården. Nu henvendte Jeppesen sig personligt til sognerådet og forklarede, at hjælpen kun skulle være midlertidig, til han blev rask, hvorefter han fik en hjælp på 12 kr.

Den 11. februar 1878 henvendte Jeppesen sig igen om hjælp, dels p. g. a. sygdom, dels p. g. a. vinteren. Den ønskede hjælp blev udbetalt. En måned senere lader det til, at nøden er blevet Jeppesen for meget. Han opsøgte formanden for Houer sogneråd og meddelte, at nu lod han sin familie blive alene tilbage for at tage ophold hvor som helst, han fik arbejde. Det var umuligt for ham at udholde de nuværende forhold. Formanden for Houer sogneråd skrev til formanden for Hornstrup sogneråd, og man blev enig om, at Jeppesen skulle hjælpes, i det der skulle ydes familien »... det fornødent indtil videre...«. Men samtidig får formanden for Hornstrup sogneråd tid til at tilføje, at han stolede på, »... at du ikke yde dem mere end Nødvendigheden byder, og maaskee vi kunde tales ved i Vejle enten Onsdag eller Torsdag, da det er Marked«.

Jeppesen blev hos sin familie, men hans situation blev ikke bedre. Den 25. marts døde det mindste af hans nu 3 børn. Han fik 10 kr. i begravelseshjælp. Nogle måneder senere ydede Hornstrup sogneråd Jeppesen et lån på 10 kr., som skulle tilbagebetales med 1 kr. om ugen. I september anmodede han om 8 kr. til husleje. Det oplystes, at han på dette tidspunkt havde arbejde ved landevejen, hvor han havde været meget flittig. Hornstrup sogneråd gav ham 4 kr. Atter i november fik Jeppesen hjælp, nemlig 3 kr. i hver af de 4 vinter-

måneder. Men disse penge slog ikke til, og i januar 1879 måtte han have yderligere hjælp på 4 kr. til brændsel.

Den 24. marts 1879 hedder det i et brev fra Houer sogneråd om T. Jeppesen: »Med Hensyn til Familiens Trang for Tiden, da er den vist i høj Grad trængende til yderligere Hjælp, for saa længe Vinteren vare, da der ingen Arbeid er for Tiden, og de har vist ikke været fri for at lide Nød, da Familien i længere Tid har maattet ty til Tiggerposen for at erhverve Livets Fornødenheder og tillige for at undgaa Fattiggården«. Familien fik yderligere 6 kr. i hjælp.

En måned senere fik Jeppesen 8 kr., som skulle bruges til de første måneders husleje i Vejle, hvortil han havde til hensigt at flytte. Hornstrup var nu ved at være træt af de hyppige anmodninger om hjælp. Man mente, at det var bedst, at familien kom på fattiggården, specielt da man havde hørt, at familiens bohave skulle sælges på auktion. Der skete imidlertid intet i denne omgang. Jeppesen flyttede til Vejle, men da han her i juli bad om en ugentlig understøttelse, havde sognerådet fået nok. Man nægtede ham yderligere hjælp og krævede, at han skulle hjemsendes til fattiggården.

Vejle fattigvæsen hjemsendte imidlertid ikke Jeppesen. I august blev konen syg, og Vejle fattigvæsen havde derfor tilstået familien fri læge og medicin, som man ville have betalt af Hornstrup kommune. Herfra svarede man, at man allerede en gang havde bedt om at få familien hjem, og den anmodning gentog man nu, »... da Manden er uden Arbeide, og Konen forfalden til Brændevin«. T. Jeppesen med familie blev stadig ikke sendt til Hornstrup fattiggård, ja, Vejle fattigvæsen gav dem tilmed i november yderligere

hjælp. Hornstrup nægtede at refundere beløbet. Det samme gentog sig i juli 1880. I december betalte man dog læge og medicin.

Det lader til, at man nu er blevet træt af at bede om at få Jeppesen hjemsendt, for da han i februar 1881 igen bad om hjælp i Vejle, svarede man fra Hornstrup, at han måtte få en understøttelse på 3 kr. ugentlig, ganske vist kun indtil den 1. april. Hvis det ikke var nok, måtte han hjemsendes. Vejle fattigvæsen svarede herpå, at der ikke kunne være tale om at hjemsende T. Jeppesen med familie for øjeblikket, da konen var meget syg. Nøden var så stor, at man havde tildelt dem 1 kr. yderligere hver uge plus 3 kr. til brænde. Hornstrup sogneråd ville nu gerne vide, hvorvidt det var lægen eller T. Jeppesen selv, der havde fortalt, at konen ikke kunne rejse. Vejle fattigvæsen svarede, at det »... til fremtidig Beroligelse for Sogneraadet herved meddeles, at man ikke tager Hensyn til Udtalelser fra de Paagjeldende, men selv undersøger deres Tilstand«. Den 16. juni 1881 blev sognerådet enig om at kræve T. Jeppesen hjemsendt til fattiggården øjeblikkelig, hvis konen var blevet rask nok til at kunne flyttes. Den 7. juli måtte Vejle fattigvæsen imidlertid meddele, at T. Jeppesens kone var død. Herefter aftalte sognerådet med Jeppesen, at man skulle betale 2 kr. månedlig til hjælp til hans ene barns opdragelse på den betingelse, at sognerådet skulle føre tilsyn med barnet. Jeppesens andet barn var blevet sat i pleje i Lerbæk Mølle uden vederlag til plejeforældrene. I oktober 1881 henvendte Jeppesen sig til sognerådet for at få sit andet barn sat i pleje. Det ville koste ham 30 kr., som han ansøgte om. Hornstrup sogneråd svarede, at man ikke ville give ham mere, end de allerede bevilgede 2 kr. månedlig. Det lader til, at Jeppesen

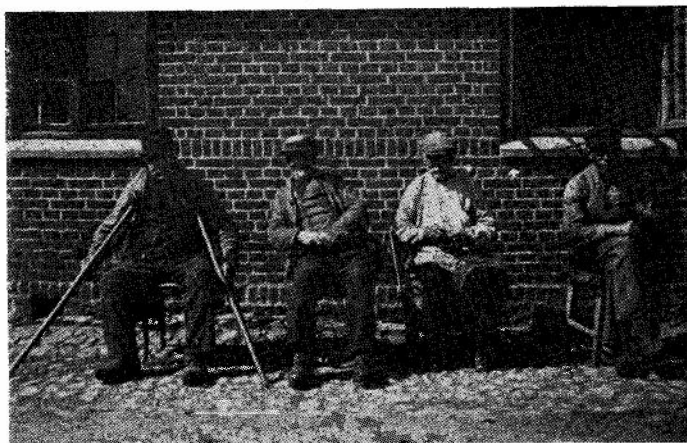
har taget sagen i sin egen hånd, for den 5. december måtte Hornstrup sogneråd betale 32 kr. for hans barns pleje hos en madam Petersen i Vejle. Barnet var i pleje her indtil i hvert fald 1886.

T. Jeppesen selv kom nu på fattiggården, hvor han opholdt sig til 1885. I foråret 1885 bad han om at komme ud, da han mente, at han kunne ernære sig selv i sommermånederne. Det blev tilladt af sognerådet. Jeppesen undgik også at komme på fattiggården om vinteren, idet sognerådet i oktober tilstod ham en hjælp på 1 kr. om ugen i vintermånederne. I februar 1886 blev hjælpen forhøjet til 2 kr. ugentlig. På det tidspunkt opholdt han sig i Skibet sogn. Herefter beretter kilderne ikke mere om T. Jeppesen. Formentlig er han død.⁸²⁾

Omkring 1890.

I 1890-erne blæste der en mildere vind for de fattige. Sognerådet havde gennem hele den her behandlede periode haft ret til at eftergive fattighjælp, men denne ret anvendte Hornstrup sogneråd først i 1890-erne. I 1871 bad en mand om at få sin gæld på 7 rd. til fattigvæsnet eftergivet, men det ville sognerådet ikke gå ind på.⁸³⁾ I 1886 og 1887 sendte Vejle amtsråd skrivelser til sognerådene, hvori man opfordrede rådene til at eftergive fattighjælp ydet i sygdomstilfælde. Hornstrup sogneråd svarede, at det var man parat til. Desværre ser det ikke ud til, at man gjorde det. Den nye fattiglov af 1891 krævede, at folk, der havde holdt sig fri af fattigvæsnet i 5 år, skulle have deres fattighjælp eftergivet. Først i 1895 får 2 mænd deres fattighjælp eftergivet af Hornstrup sogneråd.⁸⁴⁾

Ser man på de sociale udgifter for Hornstrup sogn, er udgifterne steget betydeligt siden 1860-erne. Regnskabet for 1893 ser således ud:⁸⁵⁾

Fattige foran Odder fattiggård (Århus amt) ca. år 1900.
(Stillet til rådighed af O. Villumsen Krog, Viby J.)

Tabel 6. Regnskab for Hornstrup socialvæsen 1893.

Fattighjælp	718 kr. 60 øre
Plejeløn	192 - 00 -
Sygehjælp	130 - 00 -
Diæter til læge Klem, Vejle.....	14 - 00 -
Medicin, Svane Apotek	7 - 93 -
Yderligere fattighjælp	43 - 00 -
Godtgjort andre kommuner med $\frac{3}{4}$..	381 - 83 -
Refsionsliste	73 - 50 -
Vejle Sygehus	267 - 06 -
Transport af fattige	4 - 00 -
De fattiges Kasse	100 - 00 -
Sygekasserne	150 - 00 -
Fattiggården	65 - 94 -
	<hr/>
Ialt til fattigvæsenet	2147 kr. 86 øre
Hertil kommer:	
Tilskud til amtsfattiggassen	7 kr. 78 øre
Alderdomsunderstøttelse	2497 - 42 -
	<hr/>
Samlede sociale udgifter	4653 kr. 06 øre

Det er især udgifterne til alderdomsunderstøttelser, der har fået udgifterne til at stige. Alderdomsunderstøttelserne udgør over halvdelen af de samlede sociale udgifter. Ser man på antallet af personer, der fik hjælp fra sognet, ser man også, at antallet af alderdomsunderstøttede udgør størstedelen af de understøttede.⁸⁶⁾

Tabel 7. Antal personer under socialvæsnet i Hornstrup 1894—1900.

	Fattigvæsnet		Alderdomsunderstøttelse			
	kvinder	mænd	enl. kvinder	mænd	ægtepar	ialt
1894	14	23	17		14	82
1895	15	14	18	3	16	82
1896	16	9	22	5	17	86
1897	19	10	25	6	13	86
1898	13	9	25	5	14	80
1899	14	9	23	3	13	75
1900	19	15	24	5	13	89

Alderdomsunderstøttelse blev første gang udbetalt i 1891. Til Hornstrup sogneråd var der indkommet 24 ansøgninger om alderdomsunderstøttelse. 16 blev taget i betragtning ved et sognerådsmøde den 18. juli. Til disse 16 vedtog sognerådet at udbetale ialt 1255 kr., altså gennemsnitlig 78,44 kr. Udbetalingen af understøttelserne skulle begynde den 1. august 1891. Alle rede på et sognerådsmøde den 14. januar 1892 blev flere af alderdomsunderstøttelserne forhøjet.⁸⁷⁾

Følgende tabel viser udgifterne til alderdomsunderstøttelse i tiden 1894—1900 for personer, boende i Hornstrup sogn.⁸⁸⁾ Desuden viser den gennemsnittet for understøttelsernes størrelse pr. hovedperson:

Tabel 8. Udgifter til aldersundersøttelse 1894—1900.

	Udgifter til folk, boende i Hornstrup sogn	Understøttede familier, hovedpersoner	Gennemsnit pr. familie, hovedperson
1894....	3103,45 kr.	31	100,11 kr.
1895....	3807,90 kr.	34	111,99 kr.
1896....	3763,35 kr.	39	96,49 kr.
1897....	4101,49 kr.	39	105,16 kr.
1898....	4395,74 kr.	38	115,68 kr.
1899....	4214,93 kr.	32	131,72 kr.
1900....	4258,49 kr.	35	121,67 kr.

Betragter man gennemsnittet for ægtepar og enlige, får man følgende resultat:

Tabel 9. Gennemsnitlig aldersundersøttelse for ægtepar og enlige 1894—1900.

	Gennemsnit for ægtepar	Gennemsnit for enlige
1894.....	111,45 kr.	90,79 kr.
1895.....	132,01 kr.	94,20 kr.
1896.....	110,97 kr.	86,00 kr.
1897.....	132,88 kr.	89,14 kr.
1898.....	142,38 kr.	100,10 kr.
1899.....	161,11 kr.	111,63 kr.
1900.....	143,79 kr.	108,60 kr.

Beløbene er overraskende store. I det sydøstlige Jyllands landdistrikter, hvortil Vejle amt hørte, var gennemsnitsstørrelsen på aldersundersøttelser pr. hovedperson i året 1894: 84,74 kr., i 1895: 89,89 kr. og i 1896: 94,91 kr.⁸⁹⁾ Som man ser, ligger Hornstrups undersøttelser betydeligt højere end gennemsnittet for hele området.

Når en person søgte om aldersundersøttelse, blev hans forhold meget nøje undersøgt. Flere gange ser man, at beslutningen om at yde undersøttelse blev

udsat, for at ansøgerens forhold nærmere kunne undersøges. Nogle blev afvist, fordi deres ansøgninger ikke var i overensstemmelse med sandheden. Hvis ansøgningseskemaerne ikke var ordentligt udfyldt, blev ansøgningerne også afvist.

Ser man ansøgningerne igennem, er den almindeligste begrundelse for begæring om alderdomsunderstøttelse, at personen foruden at være gammel er svag eller syg, således at han/hun ikke kan arbejde tilstrækkeligt til at erhverve til livets opretholdelse. Sognerådets målestok ved fastsættelsen af understøttelsens størrelse var da også først og fremmest personens helbred.

En stor rolle spillede naturligvis også ansøgerens økonomiske forhold. Bestemmelsen i alderdomsunderstøttelsesloven om, at personen skulle være i trang for at få hjælp, blev meget bestemt håndhævet af Hornstrup sogneråd. En mand havde en indtægt på 411 kr. Sognerådet bestemte, at han af den grund ikke kunne få alderdomsunderstøttelse. En anden mand fik på aftægt ophold, klæde og opvartning, så længe han og hans kone levede. Han kunne ikke få alderdomsunderstøttelse. Efter gentagne ansøgninger endte sagen hos amtet, der bestemte, at han skulle have 260 kr. om året. I et tredje tilfælde havde en mand fået afslag fra amtet på en ansøgning om alderdomsunderstøttelse, da han havde en kapital på 500 kr. Den var nu opbrugt, og sognerådet spurgte amtet, om man nu måtte yde ham alderdomsunderstøttelse. Det måtte man. Sognerådet tillod ellers gerne, at ansøgerne havde en vis kapital, hvis den var bunden i et hus, skib o. l.

To eksempler på, at kravet om trang håndhævedes strengt, findes fra 1894, da to familier fik afslag på dels en ansøgning om forhøjelse af alderdomsunderstøttelse, dels på en begæring om alderdomsunder-

støttelse, »... paa Grund af Ansøgerens gode Helbredstilstand og Arbejdsdygtighed«.

I loven om alderdomsunderstøttelse hed det, at personer, der havde fået fattighjælp inden for de sidste 10 år, ikke kunne komme i betragtning. Også denne bestemmelse blev håndhævet strengt, for strengt kan man synes. En mand havde i 1892 fået hjælp af fattigvæsnet til sin kones ophold på en øjenklinik i Horsens. I 1894 søgte han om alderdomsunderstøttelse, men sognerådet og senere amtet ville ikke udbetale ham nogen hjælp p. g. a. den i 1892 ydede fattighjælp. Manden tilbød at tilbagebetale det forholdsvis lille beløb, han havde fået i 1892, men heller ikke dette medførte, at han kunne få alderdomsunderstøttelse.⁹⁰⁾

Det er pudsigt at se, hvorledes sognerådet, efter at loven om alderdomsunderstøttelse var blevet vedtaget, efterhånden beskæftigede sig mere og mere med administrationen af denne lov, således at en stor del af sognerådets tid gik med gennemgang af alderdomsunderstøttelsesansøgninger. I det hele taget tog administrationen af hjælpen til de fattige stadig til i den her behandlede periode. Som omtalt holdt sogneforstanderskabet 4 møder årligt med fattigsager på dagsordenen i 1860-erne, men efterhånden bliver der behandlet fattigsager i hver eneste sognerådsmøde, d.v.s. ofte flere gange hver måned.

Skal man til sidst gøre udviklingen i perioden 1860—1900 op, må man sige, at dels forbedrede de sociale forhold sig imod slutningen af århundredet, dels fik de, der blev hjulpet, en større understøttelse i slutningen af perioden, end de havde fået i 1860-erne. Fattigvæsnets betydning formindskedes, bl. a. fordi mange ældre efterhånden fik alderdomsunderstøttelse, der ikke havde fattighjælps virkning.

Noter:

- 1) Følgende kilder fra Hornstrup Kommunekontor, Bredballe (nu formentlig Vejle Kommunes arkiv), er anvendt:
 - Sogneforstanderskabets protokol 1842—1869 (forkortet: S. 42).
 - Sognerådets protokol 1869—1899 (forkortet: S. 69).
 - Fattigvæsnets forhandlingsprotokol:
 - 1848—1876 (forkortet: F. 48).
 - 1876—1887 (forkortet: F. 76).
 - 1887—1933 (forkortet: F. 87).
 - Regnskabsbog 1893—1915 (forkortet: R. 93).
- 2) Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger Ved Jacob Henric Schou. XIII. Deel, Kbh. 1804, p. 663ff. (forkortet: Schou).
- 3) F. 48.
- 4) Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. Kbh. 1940, p. 313f. (forkortet: Harald Jørgensen).
- 5) F. 48.
- 6) F. 48.
- 7) Marius Hansen: Hornstrup Sogn. Kolding 1949, p. 476f. (forkortet: Marius Hansen).
- 8) F. 48.
- 9) F. 48.
- 10) F. 48. Det af Marius Hansen p. 395 opstillede regnskab for året 1868 er en plan for forsørgelsen i 1869. Der foreligger ikke noget regnskab for året 1868. At der er tale om en plan turde alene fremgå af de runde tal, 150 rd. og 300 rd., til henholdsvis brændsel og uforudsete udgifter.
- 11) S. 42.
Marius Hansen, p. 400f.
- 12) F. 48.
- 13) F. 48.
Marius Hansen p. 396. Beliggenheden af fattighuset er ikke almindelig kendt i sognet. Fhv. gårdejer P. Laursen har venligst oplyst mig gennem hr. overlærer K. Kyed, at det lå på mat. 8a, omtrent over for den nuværende brugsforening.
- 14) F. 48.
- 15) F. 48.
- 16) S. 69.
- 17) Harald Jørgensen, p. 288.
- 18) Se f. eks. Vejle Amts Folkeblad 30/7, 2., 4., 9/8, 10., 13/9 1869.
- 19) Harald Jørgensen, p. 270.
- 20) S. 69.
- 21) S. 69.
- 22) Jf. f. eks. Jeppe Aakjær: Fra min Bitte-tid. Kbh. 1960, p. 18.
- 23) Harald Jørgensen, p. 244.

- 24) S. 69.
- 25) S. 69.
- 26) S. 69.
- 27) S. 69.
- 28) F. 48.
- 29) F. 76.
- 30) S. 69.
- 31) S. 69.
- 32) F. 48.
- 33) F. 48.
- 34) S. 69.
- 35) S. 69.
- 36) S. 69.
- 37) F. 76.
- 38) S. 69.
- 39) R. 93.
- 40) S. 69 og F. 76.
- 41) F. 76.
- 42) F. 48.
- 43) F. 48.
- 44) F. 48 og F. 87.
- 45) F. 76.
- 46) S. 69.
- 47) F. 48.
- 48) F. 48.
- 49) F. 76.
- 50) Marius Hansen p. 395. S. 42.
- 51) F. 48.
- 52) F. 48.
- 53) S. 42.
- 54) F. 76.

HARALD O. GRAU

Harald O. Grau (12.7.1893—15.10.1970) var stadig brændende for et eller andet spørgsmål, ofte historisk, gerne i tilknytning til Kolding by og helst af polemisk karakter. Han havde en udpræget slægtsfølelse — slægten var sønderjysk — og han nærede stor veneration for bedstefaderen, konsul Grau,¹⁾ der indtog en central placering i det offentlige og politiske liv i Kolding i anden halvdel af 1800-årene. Om et af de foretagender, som denne initiativrige mand satte i værk, lystanlægget »Kathrinelund«, nu forsvundet, fordem et værdifuldt og værdsat islæt i byens liv og udseende, har Grau skrevet en meget læseværdig skildring;²⁾ men ellers var han ikke meget skrivende. Desto mere ønskede han at debattere. Ideerne myldrede frem, gode og mindre vel overvejede i hastig følge; men efter de-

batterne satte han sig alligevel til skrivebordet, ikke for at følge sine ideer til bevis eller forkastelse, men for at samle og registrere stof til byens historie med de første folketællingslister som et reelt udgangspunkt. Det vil være at ønske, at Graus samlinger engang kommer i offentlig eje. De betegner hans egentlige indsats i historiens tjeneste. Overfor byens kulturelle institutioner var han hjælpsom og gavmild. Det vil ikke mindst Koldinghusmuseet kunne bevidne. Grau var endvidere medstifter af Byhistorisk Arkiv i Kolding og fulgte nøje dets fremvækst.

De senere års indgribende ændringer af Koldings bybillede betragtede han med kritik og skepsis og talte som bypatriot gerne de historiske værdiers sag. Sit borgerlige erhverv havde Grau af en fra faderen arvet produkthandel m. v., og sit hjem havde han i den smukke senklassiske bygning, Låsbygade 108, med tilhørende stor have, hvori også indgik dyrkning af krydderplanter af historisk tilsnit. På sin livfulde måde deltog Grau glad og gerne i vort samfunds udflugter og sammenkomster.

Sigvard Skov.

1) P. Eliassen: En Koldingborger, H. H. Grau; Vejle Amts Aarbog 1918, 163—203.

2) Harald O. Grau: Kathrinelund; V. A. A. 1957, 90—102.

P. ZOFFMANN

1877-1971

Forhenværende kæmner i Kolding, P. Zoffmann, døde 27. oktober 1971 i sit 95. år. Der er derfor næppe mange, der husker, at Zoffmann i sine yngre år var en interesseret deltager i vort samfunds sammenkomster og også på anden måde virkede til dettes gavn. Hans manddoms gerning, 26 år som kæmner, faldt i den kommunale administrations tjeneste; men han havde oprindelig sigtet mod en helt anden livsbane, idet han havde lærereksamen. Til vor årbog har han bidraget med en artikel i årgang 1945 »Nogle gamle Koldingstridigheder«, bygget over nogle gamle papirer vedrørende postmester Limschou og borgmester Westengaard, som var kommet i vort samfunds eje, men som nu er placeret i landsarkivet i Viborg. På sine gamle

dage fik Zoffmann den lidet misundelsesværdige opgave at være forstander for det af Christian III stiftede St. Jørgens Hospital, hvis midler var beskedne, og som tilmed truedes af nye gadeprojekter. Til stiftelsens 400 års dag udsendte han i 1958 en smuk lille bog¹⁾ hvis sidste sider bærer selvoplevelsens præg, og som i øvrigt er den første samlede fremstilling af dette hjørne af Kolding bys historie.

Sigvard Skov.

1) Sct. Jørgens Hospital i Kolding, 1958. 76 sider.

ANMELDELSER

Bibliografi og Ikonografi 1864 (Karl Wachholtz Verlag Neumünster 1970).

Dette værk på 361 sider og med 95 fotografiske billedgengivelser omfatter *dels* en tilnærmelsesvis fuldstændig fortegnelse (3424 numre) over skandinaviske og tysk-østrigske trykte værker, som behandler tiden fra november 1863 til 16. november 1864 (udvekslingen af fredstraktatens ratifikationer), *dels* en fortegnelse over samtidige billeder, der gengiver politiske og militære begivenheder fra krigen 1864 (ialt ca. 2560 numre, mange omfattende flere billeder).

Bogen er udgivet af Det kongelige Bibliotek, København, og Det Slesvig-Holstenske Landsbibliotek, Kiel. Bogen indeholder artikler af Troels Fink: Den gamle helstats krise og sammenbrud, og af Alexander Scharff: Bidrag til en historisk forståelse af begivenhederne i 1864. Såvel disse artikler som indledningerne til bibliografien og ikonografien er gengivet både på dansk og tysk.

Bogen er en udløber af det dansk-tyske samarbejde i forbindelse med 100-året for krigen 1864 og må tages som et glædeligt vidnesbyrd om, at Genforeningen og de mange år, der er forløbet, har bevirket, at danskere og tyskere nu kan mødes i et frugtbart samarbejde om den historiske forskning af den ulykkelige krig. Værket er en uvurderlig hjælpkilde for alle, der vil forske og vurdere 1864, og ikke mindst i Vejle amt, der havde krigshandlingerne på så nært hold, må værket være af den største interesse.

Wamberg.

Jysk Ordbog. Udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning under ledelse af Peter Skautrup. Prøvehæfte november 1970 (Universitetsforlaget i Århus).

Jysk Ordbog er et værk, som har sat sig til opgave at registrere og gøre rede for ordstoffet i jyske dialekter, herunder de enkelte ords lydlig hovedformer.

Kilderne er foruden trykte værker fra ældre og nyere tid en stor del utrykte kilder, der for nutidens vedkommende navnlig hidrører fra et stort antal frivillige meddelere — i 1969 ca. 620 —, der 3-4 gange årligt besvarer spørgelister angående de enkelte ords oprindelse, betydning, bøjning, udtale etc. De indsamlede oplysninger udskrives i vidt omfang på sedler, der nu foreligger i et antal på op mod 3 mill.

Det nu foreliggende prøvehæfte betegner sig som første hæfte af bind I. Det omfatter en redegørelse for værkets forhistorie og tilblivelse på ca. 30 sider samt 48 sider egentligt ordbogsstof (rækkende til »æ«). Værket trykkes hos Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S, der til trykningen har anskaffet et computerstyret filmsatsanlæg. Ordbogens redaktion udtrykker håbet om, at ordbogen kan realiseres uden alt for stor forhaling på grundlag af det indsamlede stof og med den stab af ældre og yngre filologer, der nu samarbejder om udgivelsen.

Historie-interesserede jyske kredse kan kun ønske udgiverne held og lykke med dette vældige værk, som vil bevare og forklare for kommende slægter de højt værdsatte jyske dialekter.

Wamberg.

Tysk bog om K i d d e.

Harald Kidde blev tidligt oversat til tysk, og danskkyn-dige tyske forskere har behandlet hans forfatterskab, som for eksempel Johannes Langfeldt, Victor A. Schmitz og Ingeborg Kuke. Nu foreligger igen en tysk afhandling om Kiddes digtning: Alfons Höger: Form und Gehalt der Romane und kleineren Erzählungen Harald Kiddes. München 1969. Verlag UNI-Druck. (92 sider.)

Som den noget besværlige titel antyder, drejer det sig om et meget akademisk værk, der behandler forfatterskabet på grundlag af moderne strukturalistiske og formalistiske literatur-teorier. Det er uden tvivl dygtigt gjort. Efter et kapitel om Kiddes opfattelse af digterkaldet og et om hans plads i den literære tradition gennemgås romanernes opbygning, de mindre prosastykkers formelle særpræg analyseres, og hele Kiddes motiv- og tankeverden fortolkes. Meget nyt bringes egentlig ikke. Det kan jo ikke overraske

nogen, at Kiddes værk er præget af modsætningen mellem »Welt« og »Heim«, eller at hans digtning handler om kvinden (Typus II), som står mellem to mænd (Typus I og III, for eksempel Lull mellem Tue og Sigurd).

Höger følger Kiddes stilistiske udvikling fra påvirkningen i de første bøger fra J. P. Jacobsen, Johannes Jørgensen og Herman Bang, indtil han i *Jærnet* skaber sin egen stilistiske kategori, som den eneste i Danmark og uden efterfølgere. Det er glædeligt at se denne oversete bog fremhævet på denne måde. Iøvrigt finder Höger et vist slægtskab mellem Kidde og den tyske såkaldte »kommunistiske ekspressionisme«. Som denne i Tyskland repræsenterer Kidde i Danmark en borgerlig irrationel retning, der inderst inde må kaldes reaktionær, men derfor må man dog ikke fraskrive disse forfattere »æstetisk og menneskelig værdi«. — Og det er jo så sandt, som det er sagt.

Alfons Höger, der nu er dr. phil. og har en stilling som amanuensis ved Københavns universitet (instituttet for germansk filologi), har udarbejdet sin afhandling ved det nordiske seminar ved universitetet i München, men benytter også materiale fra Det kgl. Bibliotek i København. Han gør meget ud af den påvirkning, Kidde skal have fået fra Ernesto Dalgas, men overdriver nok noget. Hvad Kidde mente om Dalgas, ved vi kun på anden hånd; det er dog givet, at Kidde kendte hans bøger, omend måske knap så tidligt som Höger vil. Det virker lidt pudsigt, når Höger som støtte for sin hypotese blandt andet fremfører, at Dalgas' selvmord må have vakt opsigt i Vejle og omegn. Det er nok troligt, men da Ernesto Dalgas i juli 1899 druknede sig i Damhussøen, boede familien Kidde jo ikke længere i Vejle.

Mange Kidde-læsere vil sikkert synes, at digteren selv er på nippet til at forsvinde bag al denne »interpretation«. Det kan heller ikke nægtes, at man er ved at drukne i enkeltheder, som ikke alle føles lige relevante. Desuden skæmmes bogen af en vis flothed i postulatene, som når Höger (side 25) vil hævde, at det er en kendsgerning, at materiale til *Helten* blev nedskrevet allerede i Vejle. Det er et af den slags fakta, som får en til at tænke på salig Jens Busk.

Bibliografien er tynd. Det undrer en, at dr. Höger ikke kender Victor A. Schmitz (han nævner ham i hvert fald ikke), men mærkeligere er det, at Astrid Ehrencron-Kiddes erindringer og Ingeborg Kukes doktorafhandling begge, som de eneste af hans kilder, betegnes som »ubetydelige« (»Belanglosigkeit«). Denne nedlædighed er mindre klædelig. Fru Kiddes erindringer er dog et kildekrift af rang, og dr. Kuke giver i sin afhandling (237 sider) en meget mere alsidig skildring af Kidde end dr. Höger. Hun var som bekendt i sin ungdom feriebarndom i Vejle. Desværre er hendes afhandling aldrig blevet trykt, men kopier findes såvel på Det kgl. Bibliotek, Statsbiblioteket i Århus som på biblioteket i Vejle.

Ingen indvendinger må dog fordunkle glæden over, at Harald Kidde og hans digtning nu igen har tiltrukket sig en ung forskers opmærksomhed. Det viser rigdommen og styrken i denne digtning.

Otto Asmus Thomsen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Ekstrakt af årsregnskabet fra 1. april 1970 til 31. marts 1971

I n d t æ g t e r :

Bidrag fra stat, amtskommune og kommuner:

Ministeriet for kulturelle anliggender	4100,00	
Vejle amtskommune	300,00	
Brande kommune	25,00	
Børkop kommune	100,00	
Egtved kommune	200,00	
Fredericia kommune og havn	800,00	
Give kommune	500,00	
Horsens kommune	100,00	
Jelling kommune	300,00	
Juelsminde kommune	150,00	
Kolding kommune og havn	600,00	
Tørring-Uldum kommune	100,00	
Vejle kommune og havn.....	450,00	3325,00

Bidrag fra banker og sparekasser:

Spare- og lånekassen for Kolding by og omegn	200,00	
Sparekassen Fredericia	100,00	
Kolding Folkebank	100,00	
Sparekassen Vejle	300,00	
Veile Bank	100,00	
Bjerre og Hatting m. fl. herreders spare- og lånkasse	200,00	1000,00

Tilskud til udgivelse af Orla Lehmann:

Den græske Thronfølgesag 1863:

Carlsbergfondet	9000,00	
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse....	4000,00	13000,00

Kontingenter fra 1494 medlemmer 29885,00

Andre indtægter:

Salg af årbøger	1422,89	
Renter fra grundfonden	675,50	
Renter af indskud	592,02	
Refusion af porto.....	88,60	
Andre refusioner	90,00	
Annoncer i årbogen	890,00	3759,01
Kassebeholdning fra sidste regnskabsår.....		7349,20
		62718,21

Udgifter:

Udgivelse af årbogen og Orla Lehmann:	
Den græske Thronfølgesag 1863	42416,95
Udflugt	876,65
Bestyrelsens udlæg	349,19
Udsendelse af årbogen	3625,37
Administration (herunder afgift til landsforening)....	3693,11
Porto og fragt	812,27
Kontorudgifter	167,74
Hvervning af medlemmer	985,36
Kassebeholdning at overføre til regnskabet 1971—72..	9791,57
	<u>62718,21</u>

Grundfonden

Indtægter:

Overført obligationsbeholdning	12500,00
Indvundne renter	675,50
	<u>13175,50</u>

Udgifter:

Obligationsbeholdning	12500,00
Overført til driftskontoen	675,50
	<u>13175,50</u>

Status

Aktiver:

Obligation Jydske Land. Kreditforening 14. serie.....	5500,00
— — — 12. serie.....	500,00
— — — 9. serie.....	2000,00
Obligation Sønderjyllands Kreditforening 7. serie.....	4000,00
Obligation Jydsk Grundejer Kreditforening 4. afd.	500,00
Beholdning af årbøger	5000,00
Kontant beholdning	9791,57
	<u>27291,57</u>

Passiver:

Legatkapital	12500,00
Anden kapital	7070,08
Gæld den 31. marts 1971	7721,49
	<u>27291,57</u>

Vejle, den 6. april 1971.

A. Wamberg,
kasserer.

Regnskabet er revideret efter de os foreviste bilag og fundet rigtigt. Kassebeholdningen pr. 31. marts forefandt.

Fredericia, den 29. april 1971.

sign. A. Hemmingsen. H. Jørgensen.

ÅRSMØDE 1971

Årsmødet afholdtes søndag den 3. oktober 1971 på Bygholm Parkhotel, Horsens. Forud for mødet var gået et besøg på Forhistorisk Museum Moesgaard ved Århus. Turen dertil foregik i busser fra Fredericia, Kolding og Vejle, der benyttedes af ca. 80 deltagere. Derudover deltog ca. 55 personer, der ankom i privatbiler, i alt altså ca. 135 deltagere.

Museumsinspektør S. Skov, Kolding, gav en kort, klar og levende introduktion til museumsbesøget, hvorefter deltagerne gik omkring til besigtigelse af museets store og rige samlinger. Mange benyttede også lejligheden til at kikke på Moesgaards gamle smukke hovedbygning og til en spadseretur i de udstrakte parkanlæg. Ved årsmødet aflagde formanden, amtmand Wamberg beretning og regnskab for 1970—71. Regnskabet godkendtes. Kontingentet fastsattes uforandret til 20 kr. årlig. Til bestyrelsen genvalgtes seminarielærer Novrup, Vejle, gårdejer Østergaard-Hansen, Vrigsted, og lærer fru Kamma Varming, Fredericia. Til revisor genvalgtes kordegn Henning Jørgensen, Fredericia.

Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig således:

Formand: Amtmand Wamberg.

Næstformand: Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Sekretær og arkivar: Museumsinspektør Skov,
Kolding.

Kasserer: Amtmand Wamberg med bistand af
organist H. C. F. Hansen.

Wamberg.

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske samfund. Medlemsbidraget er kr. **20,00**. Kontingent for livsvarige medlemmer er kr. 300,00. Indmeldelser i samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle amtsgård, Vedelsgade 17, 7100 Vejle. Telefon (05) 82 33 00, lokal 31

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand, redaktør af årbogen, kasserer.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Næstformand.

Museumsinspektør mag. art. Sigvard Skov,

Koldinghus.

Sekretær, medlem af redaktionsudvalget.

Redaktionssekretær Axel Rude, Vejle.

Medlem af redaktionsudvalget.

Gårdejer R. P. Østergård-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Seminarielærer Leo Novrup, Bredballe.

Lærer fru Kamma Varming, Fredericia.

Civilingeniør K. E. Reddersen, Bramdrupdam.

Pastor R. Volf, Ødsted.

Viceskoleinspektør P. Eg-Jensen, Give.

Lektor, mag. art. Aksel H. Nellemann, Kolding.

Meddelelse til medlemmerne.

Ældre årgange af Vejle Amts Aarvog kan fås ved henvendelse til: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58 Fredericia. Tlf. (05) 92 11 15. Girokonto 4 51 95.

For medlemmer er priserne pr. årgang:

1908—1949	kr. 4,00	(Bogladepris	kr. 5,00)
1950—1960	- 8,00	(—	- 12,00)
1955	- 4,00	(—	- 5,00)
1961—1967	- 10,00	(—	- 15,00)
1968	- 15,00	(—	- 20,00)
1969 og 1970	- 20,00	(—	- 25,00)

Realregister for årgangene 1905—1960 kr. 5,00.

(Bogladepris kr. 7,00)

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene:

1905	1917
1906	1918
1907	1919

samt 1923 bd. 1

Desuden sælges følgende bøger:

	Medl. kr.	Boglade kr.
Vejle Amts historiske Samfunds 50 års festskrift: »Jelling det gamle kongesæde.« (208 sider i stort format rigt illustreret i sort og farver.)	15,00	20,00
Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. (Undersøgelser vedrørende den gamle jærnvinding af myremalm.)	10,00	15,00
Vejle amt. En hjemstavnsbog (årbøgernes årgang 1934) 2 bind på ialt 560 sider, rigt illustreret.	6,00	7,00
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.	3,00	4,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle teaters historie.)	15,00	20,00
Orla Lehmann: Den græske Tronfølgesag (1863)	25,00	28,50
Hjalmar Matthiessen: Barndoms erindringer fra Fredericia. Facsimileudgave. Ill. i sort og farver.	udsolgt	

Årbogens udgivelse støttes af følgende annoncører:

**MODERNE
EKSKLUSIVE
BOLIGTEXTILER**

Gabriel
FREDERICIA

**Syddjyllands
største møbelhus**

Egen parkeringsplads

Harden Møbler A
S

Sct. Jørgensgade 8

KOLDING /

Tlf. (05) 52 61 22

**VEJLE OG OMEGNS
ANDELS-SVINESLAGTERI**

*

CHARLES HINDBORG A/S

Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri

Vejle, telf. 82 84 11

KOLDING ANDELSMEJERI

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/s

Telefon 52 14 88

KOLDING

Bryggeriet
SLOTSMØLLEN
KOLDING A/S

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefon 52 06 11

ERIK GADE

Specialværksted for kontormaskiner

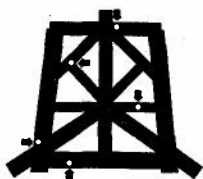
Telefon 52 04 23 - Laasbybanke 10 - Kolding

 olivetti

Børns
PATENTTAVLER A-S

Telefon (05) 52 40 00 . Kolding

TAVLER - SKOLEMØBLER - KANTINEMØBLER

TIL GL. TRÆVÆRK ANBEFALES

GORIOL 5.

I SPØRGSMÅL VEDR. BEHANDLING
AF GL. TRÆVÆRK ER VOR RESTAU-
RERINGSAFDELING TIL RÅDIGHED.

GORIVÆRK (05) 52 77 22 KOLDING

^{1/2} *Carl Hansen's* RUTEBILER

Vejle - Telefon 82 11 22 (4 linier)

VEJLE SLIDBANEFABRIK

Brend Aage Hansen

Aut. vulkanisør

Fiskergade 10

Postkonto 106761 . Telf. 82 89 22

S. WINKLERS EFTF. A/S
SPECIALFABRIK FOR FINERE HERREKONFEKTION
ETABLERET 1892
KOLDING

Penge er ikke alt . . .

Penge er ikke alt . . .
men rare at ha'. Livet
er sjovere og lettere
med orden i økonomi-
en. Få konto i Spare-
kassen – det gi'r ro
og tryghed.

Det går hurtigere i

SPAREKASSEN

LANDINSPEKTØR

Lorens Friis

Fredericiavej 87, VEJLE. Tlf. (05) 82 63 13

Vore medlemmer

bedes hver især agitere stærkt for tilgang af nye medlemmer på land og i by. Den, der ikke kender sin egns skæbne gennem tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om hun eller han er født på stedet.

Ny medlemmer indmeldes til bestyrelsen.

